

KAPITAL OG ARBEID

**Grunnleggende emner i
Karl Marx'
økonomikritikk**

Hva er Marxistisk senter?

Karl Marx er nødvendig i dag for å forstå hvorfor rikdomsfordelingen blir mer ulik, hvorfor økonomiske kriser og klimaendringer oppstår.

Det eksisterer et behov for marxistisk tenkning, men det er dårlig stilt på tilbudssiden. Mennesker som ønsker å sette seg inn i marxistisk teori har få ressurser til disposisjon. Det eksisterer lite skriftlig studiemateriell. Det finnes ingen etablerte studietilbud som fokuserer målrettet på marxistisk teori.

Det er behov for et partiuavhengig tilbud til vanlige mennesker av alle kjønn som ønsker å tilegne seg eller friske opp kunnskaper om marxisme. Det er behov for et miljø som belyser aktuelle hendelser og spørsmål fra et marxistisk perspektiv. Kort sagt: det er behov for et marxistisk senter.

marxistisk senter

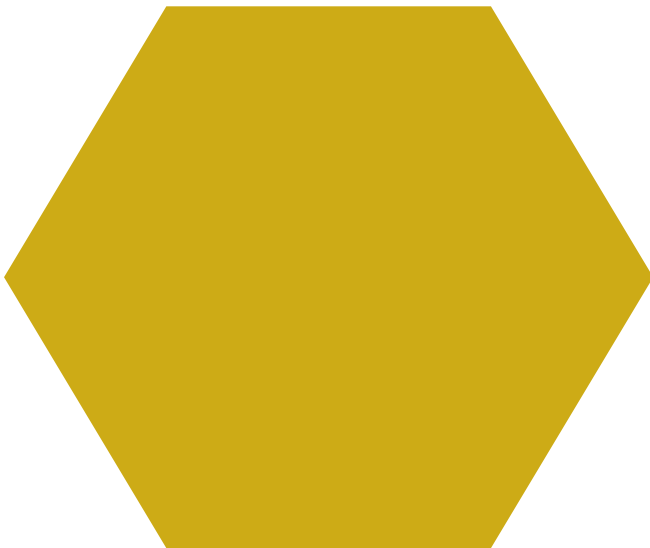
www.marxistisksenter.no

INNHold

1. Hvorfor trenger vi kritikken av den politiske økonomien.....	6
1.1 Arbeidsverditeorien.....	10
1.2 ”Debatten” om arbeidsverditeorien.....	12
2. Vareproduksjon, verdi og penger.....	16
2.1 Bruksverdi, bytteverdi og verdi.....	18
2.2 Verdien som en samfunnsmessig størrelse.....	26
2.3 Et samfunn av privatprodusenter.....	31
2.4 To Marx-kritikker.....	36
2.5 Verdiformene - og pengenes gåte.....	40
2.6 Varens historisk-samfunnsmessige betingelser.....	51
2.7 Et samfunn av assosierte produsenter.....	58
3. Kapitalen og profittmakeriet.....	63
3.1 Ting eller samfunnsforhold?.....	66
3.2 P-V-P' - kapitalens sirkulasjonsform.....	70
3.3 Merverdien - plussmakeriets hemmelighet.....	73
3.4 Harmoni i produksjonen, kamp i fordelingen?.....	77
3.5 Konstant og variabel kapital.....	83
3.6 Merverdirate og utbyttingsgrad.....	86
3.7 Absolutt og relativ merverdi.....	88
4. Sosialismen og arbeidet - et oppsummerende tilbakeblikk.....	90
4.1 Merarbeidet - før og etter kapitalen.....	95
4.2 Det samarbeidende arbeidet.....	99
4.3 Tidsøkonomien - i og hinsides kapitalismen.....	104
5. Noter.....	108

«Det finnes ingen kongsvei for vitenskapen og det er bare de som ikke skyr anstrengelsen å klatre opp dens bratte stier som har utsikt til å nå dens lyse høyder.»¹

- Karl Marx

«Det som er kjent overhodet er,
fordi det bare er kjent, ikke erkjent.
Det er den vanligste måten å lure
både seg selv og andre på,
å forutsette noe som kjent ved
erkjennelsen og å gå med på det;
med alt sitt snakk frem og tilbake
kommer den slags kunnskap,
uten å vite hva som skjer med den,
ikke av flekken.»²

G. W. F. Hegel

1. Hvorfor trenger vi kritikken av

Marx skriver i et brev at han håpet sitt hovedverk *Kapitalen* ville «**gi borgerskapet et teoretisk slag som det aldri vil komme seg fra**»³ og representere

«den mest forferdelige missil som noensinne har blitt kastet mot borgerskapets hoder (grunneiere inkludert)».⁴

Det som for Marx gjør den til et effektivt våpen, er dens redegjørelse for

«det borgerlige systemets fysiologi» eller «det borgerlige samfunnets indre sammenhenger».⁵

Kapitalen kan ved første blick framstå som en litt overveldende samling av teoretiske finurligheter. Det legges ut om varer, verdi og penger, og ikke minst om så og så mange meter lerret som byttes mot så og så mange frakker. For de fleste av oss blir det vanskelig å holde tråden og forstå hvor resonnementet er på vei, og ikke minst hva man egentlig skal med det.

Tross alt beveges verden av praksis og ikke av bøker, er det noen som tenker. Vi er da vel enige om at problemet er den ulike fordelingen, overklassens enorme makt og det kapitalistiske systemets krav om evig vekst. Skal vi ikke heller *gjøre noe* med det, i stedet for å tvære på teoretiske finurligheter?

Denne reaksjonen er forståelig, men etter vår oppfatning uholdbar. Det elementære marxistiske poenget er at en utviklet forståelse av de *indre sammenhenger* i det eksisterende samfunnet er en forutsetning for å kunne diagnostisere problemenes røtter og adressere dem gjennom et handlingsprogram som lar seg virkeliggjøre i praksis.

Marx var derfor ofte kritisk til sosialistiske strømninger i samtiden, fordi de manglet en god forståelse av kapitalistiske forhold og derfor viklet seg inn i selvmotsigelser og

den politiske økonomien?

urealiserbare politiske fantasier.

Pierre-Joseph Proudhon og den proudhonske skolen ønsket for eksempel å frelse samfunnet fra utbytting og økonomiske kriser ved å reformere pengene, som i deres øyne var roten til alle moderne samfunnsønder. De ønsket å bevare vareproduksjonen, og forsåvidt også pengene, men trodde rettferdighetens evige prinsipper endelig ville bli realisert dersom man gikk bort fra gullstandarden og innførte arbeidspenger, altså sedler som ikke reflekterte gullets verdi, men mengden arbeidstimer den enkelte hadde arbeidet.

Proudhon og proudhonistene behandlet varer, penger, kapital og akkumulasjon som gitte, selvstendige størrelser, og forstod ikke den indre sammenhengen mellom dem. De kunne tenke seg å ivareta vareproduksjonen og reformere pengene, men kvitte seg med kapitalen. Det de ikke forstår, som Marx viser, er at pengene fungerer slik de gjør på grunn av vareproduksjonen, og ikke omvendt. De stiller årsaksforholdene på hodet og tror at de kan frelse økonomien ved å reformere pengene, når pengene er i denne forbindelse er resultat og ikke årsak.

Gjennom polemikken mot Proudhon viser Marx for det første at Proudhons politiske forslag er forvirrede, selvmotsigende og derfor urealiserbare. Ved hjelp av en mer utviklet forståelse av «det borgerlige systemets fysiologi» eller «det borgerlige samfunnets indre sammenhenger», kan han ikke bare utvikle denne kritikken av proudhonismen,

men også legge grunnlaget for et rasjonelt og gjennomførbart sosialistisk program. Den som ønsker å gripe fatt i problemer som springer ut av vareproduksjonen, må adressere denne produksjonen og ikke begrense sin politikk til triksing med sirkulasjonssfæren (dvs. med penger og markedsforhold).

Marx forstod derfor ikke kritikken av den politiske økonomi som en simpel undersøkelse av kapitalistiske forhold, men som et nødvendig teoretisk grunnlag for enhver seriøs kommunistisk eller sosialistisk politikk. I et brev til Ferdinand Lassalle uttrykte Marx en viss irritasjon over mengden anmeldere og aviskommentatorer som gjorde skandale av hans kommunisme, men var fullstendig uinteresserte i den «teoretiske begrunnelsen» av denne kommunismen, slik den ble utviklet verker som *Kapitalen* og i *Til kritikken av den politiske økonomi*.⁶

Det er derfor helt misforstått å hevde at det er viktigere å forandre verden enn det er å drive med teori og økonomisk analyse. Riktignok var det Marx som forfattet den berømte aforismen: «Filosofiene har hittil bare fortolket verden forskjellig, det det kommer an på er å forandre den».⁷ Budskapet som her ble formidlet var likevel ikke, som mange tror, at det gjelder å forlate teori til fordel for praksis. Det er heller at kriteriet for teorien er dens evne til å bistå praksis – til å bistå at verden blir forandret.

«At tingene ofte framtrer i en fordreid form, er velkjent i omtrent alle vitenskaper», står det i *Kapitalens* første bind.⁸ For Marx betød det at politisk og samfunnsendrende praksis – i fravær av en systematisk og vitenskapelig forståelse av samfunnsforholdene – bygges på et virvar av selvmotsigende og usammenhengende *hverdagsoppfatninger*, altså på oppfatninger som ikke på langt nær er rasjonelle nok at de kan bistå at verden blir forandret.

For å komme tilbake til utgangspunktet, kan Marx' framstilling virke vanskelig og avskrekkende, men den utgjør

et banebrytende forsøk på å analysere det moderne samfunnets karakteristiske økonomiske former – som varer, penger, kapital og merverdi – der også deres indre forbindelser til hverandre, såvel som deres utviklingstendenser over tid, spores opp, og hvor de historiske samfunnsforholdene de springer ut av, blir blottlagt.

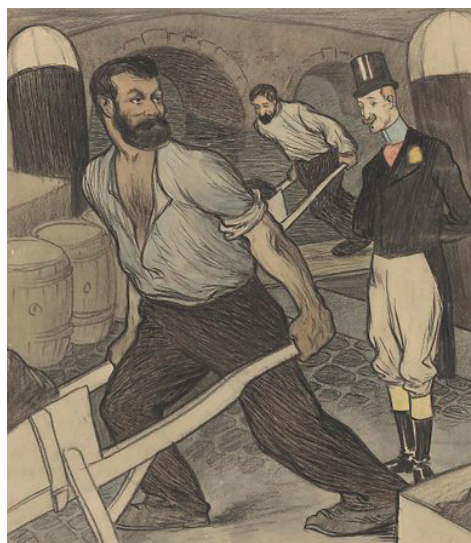
1.1 Arbeidsverditeorien

Dette bringer oss videre til arbeidsverditeorien. Det er et spørsmål som vekker diskusjon og forvirring i Marx-litteratur av nyere dato, der enkelte prominente personligheter benekter at Marx overhodet hadde en slik teori. I det minste er det enighet om at ulike økonomer før Marx – fra Benjamin Franklin til klassiske britiske økonomer som Adam Smith og David Ricardo – **forbandt varenes verdi med arbeidet som går inn i dem.**

I et manuskript fra 1862-3 skriver Marx at «Ricardo, som alle økonomer det er verdt å nevne, også A. Smith, ... framhever arbeidet som menneskelig, og enda mer som samfunnsbestemt menneskelig virksomhet, som eneste kilde til verdi.» Det som utmerker Ricardo, til sammenlikning med andre økonomer, er «den konsekvens hvorigjennom han oppfatter varenes verdi som simple 'representations' av samfunnsmessig bestemt arbeid». I den grad Ricardo hadde en arbeidsverditeori, så ble den altså høyt verdsatt av Marx. Et annet sted gjør han det tydelig hvorfor:

«Grunnlaget, utgangspunktet for det borgerlige systemets fysiologi – for forståelsen av dets indre organiske sammenheng og livsprosess – er bestemmelsen av verdien ved hjelp av arbeidstiden. Ricardo tar utgangspunkt i dette og tvinger vitenskapen til å komme ut av sin tidligere sløvhets. ... Dette er altså Ricardos store historiske betydning for vitenskapen.»⁹

Det som særlig er karakteristisk for Ricardo, til sammenlikning med andre økonomer, er at han ikke bare forbinder varenes verdier med menneskelig arbeid, men tvert imot gjør verdibestemmelse gjennom arbeid til fundamentet for hele sin teori. I Ricardo er verdiloven ikke bare et prinsipp som styrer varebyttet, men et prinsipp som ligger til grunn for alle økonomiske fenomener:

Arbeidsverditeorien dekoder de kapitalistiske økonomiske forholdene

«Ricardo fastslår sannheten til sin formel [om bestemmelsen av verdien gjennom arbeidstid], idet han avleder alle økonomiske prosesser fra den og forklarer alle fenomener ved hjelp av den, selv de som i første omgang ser ut til å motsi den, slik som grunnrenten, kapitaleiernes akkumulasjon og forholdet mellom lønn og profitt. Nettopp dette gjør hans lære til et vitenskapelig system[.]»¹⁰

Dette er Ricardos «historiske betydning for vitenskapen». Det Marx verdsetter i arbeidsverditeorien er med andre ord ikke bare, som man ofte hører, at den gjør det mulig å forstå klassespaltingen og utbyttingen i det kapitalistiske samfunnet, men også at den forener fenomenene og gir innsikt i deres sammenheng.

Viktigheten av dette poenget for Marx blir illustrert av hans berømte brev til Ludwig Kugelmann av 11 juli 1867, der det står å lese: **«Det er med innsikt i sammenhengen at troen på de bestående tilstanders permanente nødvendighet blir styrtet i teorien, før de styrtet i praksis».**¹¹

Arbeidsverditeorien er et redskap som gjør det mulig å gjennomtrengte den mystiske overflaten til den kapitalistiske økonomien, som framstår som en samling av uforklarlige og selvtilstrekkelige økonomiske størrelser, fra arbeidslønn til kapital, profitt, rente, rentesrente og så videre. Teorien har blitt sammenliknet med Tsar Bomba – den britiske kodeknekkermaskinen som lyktes med å dekode Enigma under andre verdenskrig.¹² Det arbeidsverditeorien dekker, er imidlertid ikke krypterte tyske militærinstruksjoner, men de kapitalistiske økonomiske forholdene.

1.2 «Debatten» om arbeidsverditeorien

Det det står om er utviklingen av en virkelig helhetlig forståelse av det kapitalistiske samfunnet og dets skjulte sammenhenger. For å utvikle dette poenget mer konkret måtte man se i detalj på hvordan bestemmelsen av verdien gjennom arbeid og arbeidstid styrer ulike økonomiske fenomener, noe vi først kan komme inn på med gjennomgangen av varer, kapital, profitt osv. Vi går nærmere inn i dette nedenfor, men først en kort kommentar om arbeidsverditeoriens kontroversielle status.

Karl Marx fylte 200 år i 2018, og i 2017 var det 150 år siden *Kapitalen* ble utgitt for første gang. I Norge benyttet en rekke skribenter og økonomer dette som en anledning til å erklære jubilanten som gammeldags og utdatert. Så å si samtlige viste til arbeidsverditeorien som den åpenbare akilleshælen. Den har tross alt vært ute av mote i økonomifaget siden slutten av 1800-tallet. Kan marxister aldri oppdatere seg – kan de ikke endelig bli moderne?

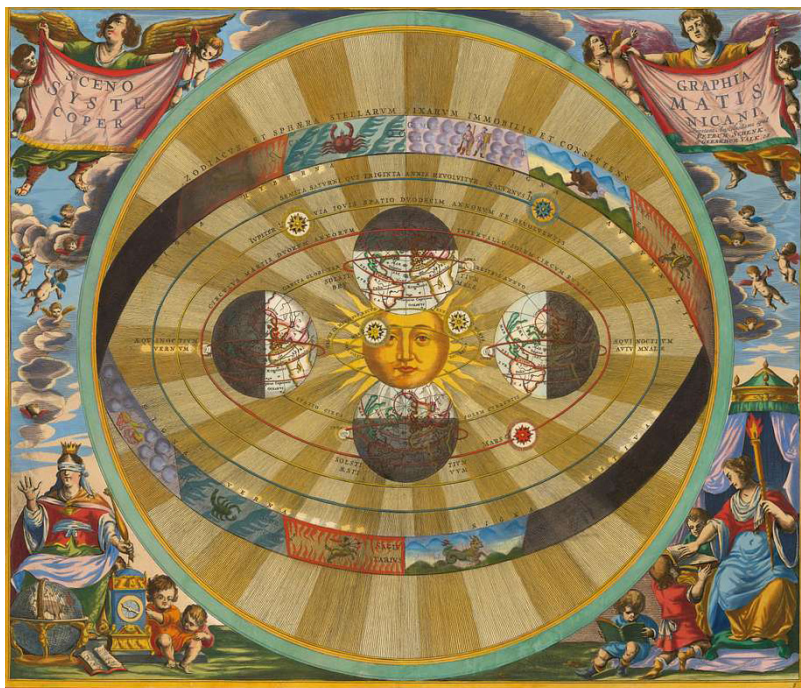
Det viktigste ankepunktet mot arbeidsverditeorien var antakelsen om at enhver vitenskap utvikler seg og blir mer sofistikert etterhvert som tiden går. En teori man har kvittet seg med ved et tidligere tidspunkt, kan ikke behandles som en seriøs utfordrer av faglig konsensus. Det eksisterende rettferdiggjør seg selv ved sin blotte eksistens, med andre ord, og bare tåper avkrever nærmere begrunnelse.

Denne konforme læresetningen er like dogmatisk selvforherligende som den er ubegrunnet. Alle vitenskapshistorikere vet at vitenskapelige framskritt like ofte innebærer at et forkastet gammelt dogme blir rehabilitert som at noen original nyvinning har funnet sted. For eksempel rehabiliterte den kopernikanske revolusjonen en hypotese som var flere tusen år gammel. Som Marx påpekte gjelder det imidlertid at:

«Den velmente gode vilje til å finne den beste av alle mulige verdener i den borgerlige verden tar [...] over for sannhetsstreben og det vitenskapelige forskningsinstinktet.»¹³

I økonomifaget er det også enkelte hindringer mot forskningsinstinktet som ikke finnes i visse andre fag:

«Egenarten av det stoffet den behandler framkaller og mobiliserer til arenaen de heftigste, mest smålige og mest hatefulle lidenskapene i det menneskelige bryst — privateressens furier. Den engelske høykirken f.eks. vil heller tilgi et angrep på 38 av dens 39 trosartikler enn et angrep på 1/39 av dens pengeinntekter.»¹⁴

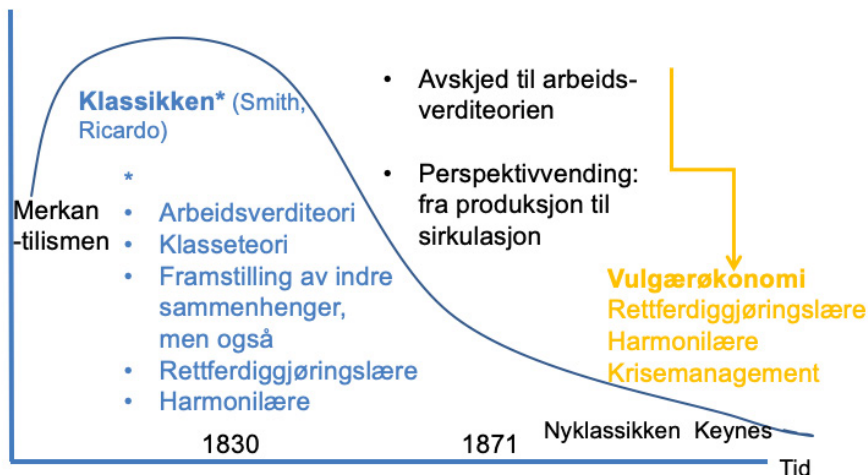
De første store angrepene mot arbeidsteorien til Ricardo var nemlig ikke hovedsakelig begrunnet gjennom vitenskapelige hensyn, selv om den ricardianske teorien hadde noen fatale teoretiske svakheter, men av klassekamp og politiske strider.

Ricardo skrev i en periode der hovedsaken var striden mellom borgerskapet og aristokratiet, og ikke mellom borgerskapet og arbeiderklassen. Det fantes i det store og hele verken en sosialistbevegelse eller store arbeideropprør. Ricardo kunne derfor åpent og ærlig beskrive maskindriftens negative konsekvenser for arbeiderne, uten å frykte at det ville utløse noen streikebølge. **Ricardo innrømmer også klassemotsetningene når han skriver at varenes verdier kan deles i to – kapitalprofit og arbeidslønn – og at disse bare kan vokse på bekostning av hverandre.**

Utover 1830-tallet vokste det imidlertid fram streikebevegelser og andre sosiale opprør, og flere sosialister brukte Ricardos teorier for å understøtte sine anti-kapitalistiske prosjekter. Eksempelvis: William Thompson, *An Inquiry Into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conducive to Human Happiness* (1824), Thomas Hodgskin, *Labour Defended against the Claims of Capital: Or the Unproductiveness of Capital* (1825), John F. Bray, *Labour's Wrongs and Labour's Remedy* (1839), med flere, slik som Pierre-Joseph Proudhon og Johann K. Rodbertus. De drømte alle om å skape et egalitært samfunn og forsøkte å begrunne det med Ricardos verditeori.

Privatinteressenes furier og frykten for revolusjon som forutsetninger for den borgerlige økonomiske teoriens forfall

Innsikt i økonomiens
Indre sammenhenger

Som man ser hadde det oppstått en litt annen situasjon enn på Ricardos tid. Flere økonomer påpekte at ricardianismen var en oppskrift på splid og klassekamp, og derfor måtte bli tilbakevist. Eksempelvis bemerket Thomas Malthus, «overklassenes skamløse sykofant» (Marx):

«At arbeidet er rikdommens eneste kilde ser ut til å være en læresetning som er like farlig som den er falsk, siden den beklageligvis gir støtte til de som hevder at all eiendom tilhører de arbeidende klasser og at de blir ranet eller plyndret utav andelen som går til de andre [kapitalistene og grunneierne].»¹⁵

Som Ernesto Screpanti og Stefano Zamagni påpeker i *An Outline of the History of Economic Thought* fra 2005 var det «den sosialistiske bruken av Ricardos teori om verdi og fordeling som fikk mange økonomer til å forkaste den *en bloc*». Utav reaksjonen kom vendingen mot subjektive og nytteorienterte verditeorier, som ble lansert som alternativer til arbeidsverditeorien, og så ble dominerende. **«Alle disse forsøk på å forklare verdien i subjektive termer var motivert av behovet for å forkaste arbeidsverditeorien», som «hadde blitt et fryktelig politisk instrument» og så ut til å bevise utbyttingen av arbeiderklassen.**¹⁶

Marx reflekterer selv over dette utviklingsforløpet: «Ricardo, er til slutt den som bevisst gjør motsetningen mellom klasseinteressene til utgangspunkt for sin forskning, altså motsetningen mellom arbeidslønn og profitt, mellom profitt og grunnrente, idet han naivt oppfattet disse motsetningene som samfunnsmessige naturlover».¹⁷ Som vi var

inne på var klassekampen ennå svak og uutviklet, men snart nok – i løpet av 1830 tallet – tok harmonien slutt. Klassekampen antok «både praktisk og teoretisk, stadig klarere og mer truende former», påpeker Marx, og «dødslokkene lød» dermed for den vitenskapelige borgerlige økonomien:

«Nå dreide det seg ikke lenger om det ene eller andre teoremet var sant eller ikke, men om det var nyttig eller skadelig for kapitalen, om det var bekvemt eller ubekvemt, om det var tillatt av politiet eller ikke. I stedet for uegennyttig forskning, trådte den betalte disputersjuken, i stedet for fordomsfrie vitenskapelige undersøkelser, trådte apologetikkens dårlige samvittighet og slette hensikter.»¹⁸

I stedet for arbeidsverditeori, kom subjektive verdi-teorier, i stedet for utbytting og Ricardos motsetning mellom arbeid og kapital, fikk man produksjonsfaktorteorier som sa at også jorden og maskinene bidro til produktet, slik at også grunneieren og kapitalisten fortjente belønningen de fikk i form av rente og profitt.

Økonomifaget havner langt unna enhver forståelse av systemets indre sammenhenger. Som den polske marxisten Henryk Grossmann skriver:

«Av frykt for å havne i motsetning til de bestående eierinteresser, ble ethvert tiltak satt inn for å gi økonomisk teori en så abstrakt og formell utforming som mulig, slik at ethvert konkret, kvalitativt innhold ble forlatt.»¹⁹

Han siterer August Walras, som gjør dette tydelig i et brev til sønnen Leon, en banebrytende figur for «matematiseringen» av økonomifaget:

«En ting jeg finner spesielt tilfredsstillende med planen for arbeidet ditt, er prosjektet du har – som jeg fullt og helt godkjenner – om å forbli innenfor de grenser som er minst fornærmende for eiendomsbesitterne. Dette er veldig klokt og veldig enkelt å legge merke til. Det er nødvendig å gjøre politisk økonomi på samme måte som man gjør akustikk eller mekanikk.»²⁰

*

Offisiøse sosialister har en tendens til å bøye seg for konsensusen og oppfordre marxister til å ta et oppgjør med sin vranglære. For vår del oppfordrer vi leseren til å gjøre seg opp sin egen mening.

2. Vareproduksjon,

«All begynnelse er vanskelig, det gjelder i enhver vitenskap. Å forstå det første kapitlet, særlig det avsnittet som inneholder analysen av varen, vil derfor by på de største vanskelighetene. ... Bortsett fra avsnittet om verdiformen vil en ... ikke kunne beskyldte denne boka for å være vanskelig å forstå. Jeg forutsetter selvsagt lesere som vil lære noe nytt, altså også vil tenke selv.»²¹

- Forordet til første opplag av *Kapitalen*

Marx hadde en viss tro på at *Kapitalen* var enkel nok å forstå, med unntak av første kapittel, som kunne være «temmelig vanskelig å lese».²²

Han hadde arbeidet målrettet på sitt økonomikritiske storarbeid i det minste siden han havnet i eksil i England på begynnelsen 1850-tallet. Først mot slutten av 1850-årene følte han seg klar til å skrive det ut - og igangsette publiseringen. Resultatet ble *Bidrag til kritikken av den politiske økonomi*, et relativt kortfattet hefte som utkom i 1859.

Om man sammenlikner heftet tematisk med *Kapitalen*, som utkom i 1867, ser man at det overlapper med *Kapitalens* tre første kapitler. Her er det varer og penger, og enda ikke kapital og merverdi, som blir analysert. For mange var den derfor en stor skuffelse. Wilhelm Liebknecht, «marxist» og senere med-grunnlegger av Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD), innrømmet til en tysk journalist at «ingen annen bok noensinne hadde skuffet ham så stort».²³ Marx regnet likevel med at annen del «ville bli enklere forstått, siden den omhandler mer konkrete forhold».²⁴

verdi og penger

Vi ønsker ikke å bidra til overdrivelsene som ofte gjøres av hvor vanskelig *Kapitalen* etter sigende skal være, heller ikke for å legitimere vårt eget studiehefte. I virkeligheten er den skrevet i et klart og enkelt språk. En forfatter har likevel ikke uendelig frihet når det gjelder å bestemme vanskelighetsnivået til en framstilling, som i det minste til dels må gjenspeile saksmaterialet som framstilles. Det er likevel overkommelig å lese *Kapitalen*. Det kan være mer anstrengende enn veiledningsbøker og innføringstekster, men desto mer givende.

Det kan muligens være fordelaktig, som noen har foreslått, at en førstegangsleser skummer seg over de tre første kapitlene og konsentrerer seg mer om det mer konkrete materialet som kommer senere, slik at hun kan danne seg et inntrykk av retningen i argumentasjonen og dens praktiske verdi. **Når dette er gjort er det likevel nødvendig å vende tilbake til begynnelsen for å få klarhet i den innledende gjennomgangen av varen, der grunnlaget for den senere framstillingen blir lagt.**

2.1 Bruksverdi, bytteverdi og verdi

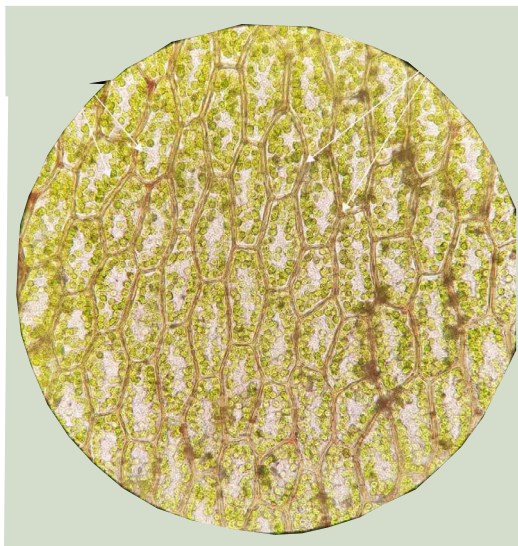
«Når en analyserer de økonomiske formene kan en dessuten verken bruke mikroskop eller kjemiske reagenser. Abstraksjonsevnen må erstatte begge disse hjelpemidlene. For det borgerlige samfunnet er imidlertid vareformen til arbeidsproduktet eller verdiformen til varen den økonomiske celleformen.»²⁵

Med borgerlige samfunn sikter Marx til samfunn som det norske, der rikdomsproduksjonen fortrinnsvis er kapitalistisk og tar form av en vareproduksjon som dessuten involverer kapital og lønnsarbeid. Bruken av begrepet «celleform» gir leseren et hint til forståelsen av nøyaktig hvorfor en bok som jo skulle handle om kapital, åpner med et kapittel om varen. Begrepet henviser til den mikrobiologiske oppdagelsen av cellen som det organiske livs mest grunnleggende strukturelle og funksjonelle enhet, og antyder at varen spiller en funksjonell rolle i borgerlige samfunn som er like fundamental som cellen er det for organisk liv.

I ulike tekster blir det antydnet av Marx at varen er en slags elementær byggekloss for den kapitalistiske økonomien:

«Jeg tar utgangspunkt i den enkleste samfunnsmessige form hvori arbeidsproduktet framstår i det nåværende samfunn, og dette er 'varen.»²⁶

«Vi begynner med varen – denne bestemte samfunnsmessige form av produktet – som grunnlaget og forutsetningen for den kapitalis-

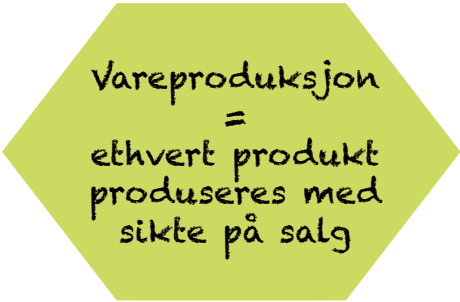
tiske produksjonen. ... det enkleste elementet i den kapitalistiske produksjonen.»²⁷

«I de samfunnene der den kapitalistiske produksjonsmåten rå, framtrer rikdommen som en 'uhyre varesamling', med den enkelte varen som dens elementærform. Undersøkelsen vår begynner derfor med analysen av varen.»²⁸

Dette er betydningsfullt, ikke bare teoretisk, men også politisk, som vi skal se. I første omgang kan vi nøye oss med en innledende forklaring.

Den materielle rikdommen som står på oppvisning *en masse* i butikkhyllene, enten som livsnødvendigheter eller fornøyelighetsgjenstander, er alle nettopp varer, som selges og kjøpes for penger, og som dessuten er blitt produsert for salg. De matvarene man dyrker til eget forbruk på en egen jordlapp, er ikke varer, og det samme gjelder bord, stoler og liknende som snekres til egen stue. For de fleste av oss utgjør artikler av denne siste typen en forsvinnende liten andel av vårt totale forbruk. Den samfunnsmessige rikdommen vi omgis av, har vareform. Rikdommens enkeltartikler produseres av folk eller bedrifter som ikke fortrinnsvis skal bruke dem til eget forbruk, men som lever av å selge dem og altså produserer for andre menneskers forbruk.

Selvstendig småproduksjon har hatt stor økonomisk betydning gjennom historien, og globalt sett er den fremdeles betydningsfull, men dersom leseren ser rundt seg på den materielle rikdommen hun er omgitt av – i form av matvarer, møbler, elektrisk utstyr og liknende – vil dette typisk være en «varesamling» og i liten grad produkter av selvstendig arbeid. Det kan derfor virke rimelig at Marx begynner sin framstilling av det moderne,

Vareproduksjon
=
ethvert produkt
produseres med
sikte på salg

borgerlige samfunnet med en framstilling av varen.

En åpenbar innvending er imidlertid at vareøkonomien og vareproduksjonen er langt eldre enn det borgerlige samfunnet. Den er ikke like gammel som menneskeslekten selv, som enkelte påstår, men det er riktig at den har eksistert i lang tid og at det fantes vareproduksjon i gamle samfunn, slik som i slave- og middelalderøkonomier. Det relevante poenget er imidlertid at vareproduksjonen bare eksisterte i *lommer* av disse samfunnene, såvel som i deres «intermundier» (mellomrommet mellom verdener), mens det først er i moderne, kapitalistiske samfunn at vareproduksjonen blir den dominerende form for samfunnsmessig produksjon. Bare i dette samfunnet blir den utviklet fullt ut, og ikke begrenset til handelen mellom fremmede fellesskap eller til tolererte lommer i den antikke slaveøkonomi, den mørke middelalder, og så videre. Først nå har vareproduksjonen tvunget seg fram i hele samfunnet og blitt alminnelig - **«ethvert produkt [blir] produsert med sikte på salg»**.²⁹

Det er snakk om *varen* – i entall og ikke i flertall. Årsaken til dette er ganske enkelt at alle varer – uansett hvor ulike de er ellers – er identiske *som varer*. De har «vareform», og som sådan, såvidt de er bestemt av denne formen, såvidt de er varer, er de uadskillelige.

Marx' bruk av ordet vare er imidlertid annerledes fra både hverdagsspråket og annen økonomisk litteratur, der det brukes om alle mulige gjenstander eller aktiviteter som kan selges og kjøpes. For Marx handler det heller om den *samfunnsmessige rikdommen*. Dette er rikdom som blir produsert dag for dag eller i regelmessige intervaller, før den selges og kjøpes i butikker og utsalgssteder. Prisene til slike varer varierer i henhold til tilbud og etterspørsel, og produsentene benytter disse variasjonene som rettesnor for hvorvidt de øker eller reduserer produksjonen av dem. Det handler med andre ord ikke om unike kunstverk eller gamle antikviteter, som ikke kan økes i antall gjennom å øke det samfunnsmessige arbeidet, og heller ikke sekundære ting som samvittighet, ære, eller ubearbeidet jord, som jo kan selges og kjøpes som om de er varer, men ikke er arbeidsprodukter og derfor ikke varer i opprinnelig forstand.

Varen er den samfunnsmessige rikdommens «elementærform» i det

Varen
=
den samfunnsmessige
rikdommens elementærform
=
produseres gjennom
samfunnsmessig arbeid

borgerlige samfunnet. Samfunnsmessig rikdom blir – til forskjell fra naturlig rikdom, som luft og fjell – produsert gjennom samfunnsmessig arbeid.

Så til selve varen.

«Varen er for det første en ytre gjenstand, en ting som gjennom sine egenskaper tilfredsstiller menneskelige behov av et eller annet slag.» Det spiller ingen rolle hvorvidt behovene «har sitt utspring i magen eller i fantasien», ei heller om varen forbrukes «umiddelbart som livsmiddel» eller «via en omvei, som produksjonsmiddel».³⁰

En ting kan være en bruksverdi (=nytteartikkel eller bruksgjenstand) uten å være en vare, men den kan ikke være en vare uten å være en bruksverdi. **En vare må være en bruksverdi for andre.** Men den er ikke en bruksverdi for den som produserer eller besitter den. **For produsenten har varen bare en avledet bruksverdi, at den kan byttes og slik er en kilde til andre bruksverdier. Den har bare bruksverdi som bytteverdi.**

Varen er nemlig for det andre en gjenstand som byttes mot andre gjenstander, eksempelvis 50 gram jern mot 1 kilo korn. Foruten dens bruksverdi har varen denne samfunnsmessige egenskap, at den kan byttes mot eller utveksles med andre varer, i det minste i bestemte proporsjoner. Dette er dens bytteverdi. For eksempel kan «en kg. hvete blir byttet mot x skosverte, eller med y silke eller med z gull osv., kort sagt med andre varer i de forskjelligste forhold».³¹

Dersom vi fokuserer på varens andre, samfunnsmessige egenskap, bytteverdien, blir spørsmålet hva som gjør den mulig. Det at varen har en bytteverdi, altså at den kan byttes med andre varer i bestemte proporsjoner, må være et uttrykk for noe tredje disse varene har til felles, som gjør det mulig å sammenlikne dem.

En stol har simpelthen en annen bruksverdi enn en datamaskin, fordi datamaskinen og

stolen tilfredsstiller ulike menneskelige behov. Det er ikke meningsfullt å si at en data-maskin har to eller tre ganger så mye bruksverdi som en stol, men det er mulig at den har en to eller tre ganger så stor bytteverdi. Verdien kan derfor ikke ha sitt grunnlag i bruksverdiegenskapene til en vare, eksempelvis dens vekt, hardhet, næringstetthet, etc.

For å finne fram til varenes felles tredje egenskap må man altså se bort fra alle deres materielle egenskaper. **Det eneste som gjenstår er «at de er arbeidsprodukter», og som «krystaller av denne samfunnsmessige substansen som de har felles, er de verdier — vareverdier».**³²

Det som så avgjør verdistørrelsen, kan bare være størrelsen på arbeidet – og dette måles i tid. Det er arbeidstiden, rettere sagt den samfunnsmessige nødvendige arbeidstiden, som avgjør verdistørrelsen til en vare: den arbeidstid som ved et gitt tidspunkt og i et gitt samfunn er nødvendig for å produsere en vare.

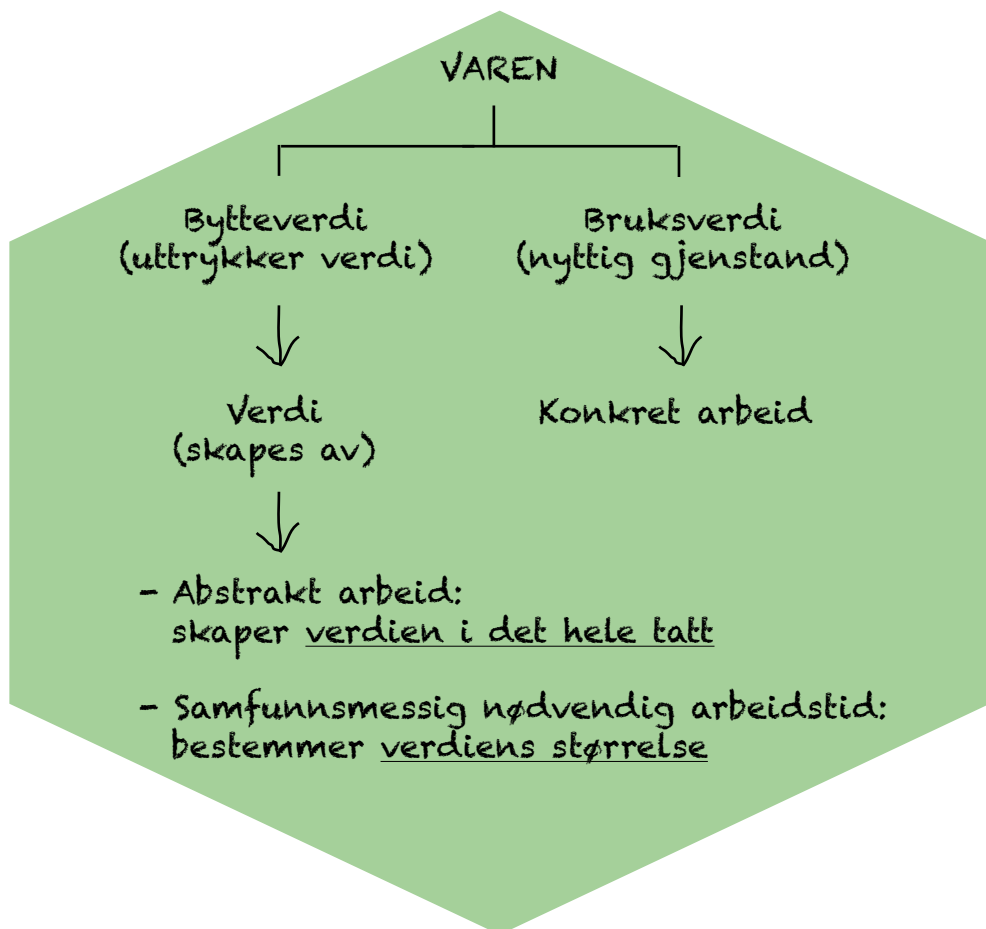
«En vare har en verdi fordi den er en krystallisering av samfunnsmessig arbeid. Størrelsen på dens verdi, eller dens relative verdi, avhenger av den større eller mindre mengde av den samfunnsmessige substans den inneholder; det vil si, av den relative mengden arbeid som er nødvendig for å produsere den.»³³

Med den samfunnsmessige produksjonens progressive utvikling – når håndverket går over i kooperasjon og så til maskindrift – blir den nødvendige arbeidstiden forkortet, og den enkelte varen blir mindre verdifull enn tidligere. Til gjengjeld produseres varene nå gjerne i et større omfang, men det er en annen sak. Verdien til en vare er direkte proporsjonal med arbeidstiden som har gått med til å produsere den, og omvendt proporsjonal med arbeidets produktivkraft.

Imidlertid ble det sagt at varen hadde to aspekter, bruksverdi og bytteverdi, som nå har vist seg som bruksverdi og verdi. Vi ankom verdien bare ved å se bort fra varenes utallige ulike bruksegenskaper. Ulike typer arbeid skiller seg imidlertid også fra hverandre, avhengig av bruksverdiene de skaper. Eksempelvis er snekkerarbeid annerledes enn rørleggerarbeid og flislegging, som igjen skiller seg fra bil-montering og klessyng.

Hvis vi nå ser bort fra forskjellene mellom disse ulike, konkrete arbeidstypene kan vi abstrahere oss fram til det felles for dem – det abstrakte arbeidet. Snekkerarbeid, bil-montering og klessyng er alle utøvelser av menneskets evne til å arbeide, og innebærer som sådan en «produktiv bruk av menneskelig hjerne, muskler, nerver, hender osv».³⁴

Vi ser at alt arbeid kan betraktes utfra to aspekter, på den ene siden konkret, som spesielle virksomheter som skiller seg fra hverandre på et utall måter – det ene arbeidet utføres sittende, det andre stående, det ene krever lang opplæring, det andre lite, og så

videre – og på den andre siden abstrakt, med henblikk på deres felles kjennetegn og egenskaper, på det som gjør dem alle til arbeid overhodet.

På samme måte som vi måtte se bort fra varenes bruksverdi for å identifisere deres verdi, må vi se bort fra arbeidets konkrete egenskaper for å finne arbeidet såvidt det utgjør varenes delte substans. Som bruksverdier er varer produkter av konkret arbeid, og som verdier er de produkter av arbeid overhodet, abstrakt arbeid:

- Konkret arbeid produserer varens bruksverdi.**
- Abstrakt arbeid produserer varens verdi.**

Det kan virke mystisk at varens verdi bestemmes av arbeidstiden. Hva skulle gjøre det nødvendig at varer kjøpes og selges nettopp i proporsjoner som har med deres arbeidsmengde å gjøre, og ikke simpelthen i proporsjoner som dikteres av tilbud og etterspør-

sel? Ettertraktete, sjeldne varer blir dyre, mens lite ettertraktete, gjengse varer blir billige? Den sosialdemokratiske teoretikeren Eduard Bernstein (1850-1932) fikk en følelse av at det var slik det hang sammen og konstaterte derfor at verdibegrepet var en overflødig abstraksjon. Siden Bernsteins tid har et liknende budskap blitt fremsatt med jevne mellomrom.³⁵

Ved første blick kunne det se ut til at man gjennom det enkle forholdet mellom tilbud og etterspørsel kunne klare seg uten et mystisk og abstrakt begrep om verdi, men det viser seg ikke å være tilfellet. Marx er selvsagt med på at priser justeres opp og ned av tilbud og etterspørsel, men spørsmålet blir: opp og ned *fra hva*? Det eneste som kan beveges i den ene eller andre retning er det økonomer kaller *likevektsprisen*, prisen til en vare når tilbud og etterspørsel sammenfaller eller står i likevekt. Det er nettopp dens verdi. Hvorvidt en bil selges til 250 000 eller 350 000 kan forklares av svingninger i tilbud og etterspørsel, men slike svingninger beveger seg åpenbart innenfor visse grenser. Uansett hvor lav etterspørselen blir vil en ny bil aldri selges for en hundrelapp. **Verdi er muligens en teoretisk abstraksjon, men den er en abstraksjon som er nødvendig for å forstå grensene prisene varierer innenfor.**

«Ingenting er lettere å erkjenne enn ubalansen mellom tilbud og etterspørsel og det derav følgende avvik av markedsprisene fra markedsverdiene. Den virkelige vanskeligheten ligger i å fastslå hva som menes med sammenfall mellom tilbud og etterspørsel. Etterspørsel og tilbud sammenfaller når de står i et slikt forhold at massen av varer i en gitt produksjonsgren kan selges til markedsverdien, verken mer eller mindre. ... Når tilbud og etterspørsel sammenfaller, opphører de å virke ... og kan ikke lenger forklare noe[.]»³⁶

Kritikere av Marx trekker gjerne fram eksempler som viser at en vare ikke selges for dens påståtte «arbeidsverdi», men til en pris som er høyere eller lavere. Et yndet eksempel er berømte malerier som selges for millioner av kroner, til tross for at de inneholder relativt lite arbeidstid. Et annet er merkevarer: to relativt like håndvesker vil selges til vidt ulike priser dersom den ene er merket med Louis Vuitton og den andre ikke. Viser ikke dette at varepriser bestemmes av helt andre variabler enn arbeidstiden det tar å produsere varene?

Eksemplet med sjeldne kunstverk er enkelt nok å oppløse. Teorien var jo at verdistørrelsen til en vare ble bestemt av den samfunnsmessige nødvendige arbeidstiden, altså av tiden som må til for å produsere en vare av samme type. Det forutsetter igjen *at en vare av samme type overhodet lar seg produsere*. I eksempelet om unike kunstverk, er denne betingelsen ikke tilfredsstilt.

Når verdien til en vare tas i betraktning, framstår den med andre ord ikke som et unikt, enkeltstående produkt, men som et representativt eksemplar av en mengde varer av samme type. Man ser da umiddelbart at prisene til sjeldne malerier og liknende ikke kan reguleres av det samfunnsmessige nødvendige arbeidet, da de er unike og enkeltstående

artikler som ikke kan reproduseres *en masse* gjennom samfunnsmessig arbeid. Som David Ricardo forklarer: «Når vi snakker om varer, om deres bytteverdi og om lovene som regulerer deres relative priser, sikter vi alltid bare til slike varer som kan multipliseres etter ønske av menneskelig industri». ³⁷ Marx kommenterer Ricardos argument i en interessant passasje:

«Ricardos undersøkelser begrenser seg utelukkende til verdimengden, og med hensyn til denne antar han i det minste at lovens gjennomførelse avhenger av visse historiske betingelser. Han sier nemlig at bestemmelsen av verdimengden gjennom arbeidstiden bare gjelder for varer 'som kan multipliseres etter ønske av menneskelig industri, og hvor produksjonen av dem er behersket av ubegrenset konkurranse'. I virkeligheten blir dette hevdet bare fordi verdiloven forutsetter for dens fulle utvikling et samfunn med industriproduksjon i stor skala og fri konkurranse, dvs. det moderne borgerlige samfunnet.»³⁸

Verdiloven gjelder altså bare under bestemte historiske betingelser, noe Ricardo hadde en anelse om, til tross for at han antydte at ursamfunnets jegere og fiskere skal ha byttet varer i henhold til verdiloven. Det fantes varer og dermed også innslag av verdi i antikken, middelalderen og så videre, men likefullt er det først med det moderne, borgerlige samfunnet, med dets storindustri og økonomiske konkurranse i og på tvers av bransjer, at verdiloven virker fullt ut, som en samfunnsvervgripende kraft.

Det faktum at verdiens utvikling har å gjøre med visse samfunnsmessige betingelser, har alt for ofte blitt neglisjert. På 1970-tallet skrev for eksempel en av Norges mest berømte marxologer, Dag Østerberg: «Arbeidsverdilæren som knytter menneskenes arbeid til økonomisk virksomhet overhodet, kan bare være gyldig så lenge den økonomiske nød varer ved (og Marx regner med den vil vare til evig tid).»³⁹

Østerberg forstod det slik at verdibestemmelsen gjennom arbeid hadde sin årsak i «den økonomiske nød», som alltid hadde eksistert og alltid ville eksistere. Det samme ville dermed gjelde for verdien. Verdien er imidlertid ikke en naturlig, men en historisk størrelse.

Verdi
er en
historisk
størrelse

2.2 Verdien som en samfunnsmessig størrelse

«I bestemmelsen av verdien dreier det seg om **den samfunnsmessige arbeidstiden i alminnelighet**, den arbeidsmengde som samfunnet allment råder over, og hvis relative absorpsjon ved de ulike produkter så å si bestemmer deres respektive samfunnsmessige vekt.»⁴⁰

I dette sitatet gjør Marx det spesielt tydelig at verdiene til varene har å gjøre med den samlede arbeidstiden et samfunn har til disposisjon. **Verdien til en enkelt vare er så å si den andel av den totale samfunnsmessige arbeidstid som allokeres til den ene eller andre produkttypen.** Det er nesten som om samfunnets produsenter har sluttet seg sammen, beregnet deres totale arbeidskrefter og besluttet hvor mye tid de ønsket å vie til det ene og det andre produktet. **I virkeligheten har selv sagt ikke noe slikt funnet sted. Det som kjennetegner vareproduserende, kapitalistiske samfunn er omvendt at ingen forhåndsregulering av produksjonen av denne typen er mulig. I stedet kommer reguleringen av produksjonen på etterskudd, gjennom varenes verdier og bytteverdier.** Ved å tenke seg at samfunnets produsenter beregner arbeidstiden, får man likevel et inntrykk av hva varens verdibestemmelse egentlig går ut på. Som Marx skriver i et brev:

«Ethvert barn vet at enhver nasjon ville gå til grunne hvis den sluttet å arbeide, jeg vil ikke si i et år, men i et par uker. Den vet også at de produktmengder som svarer til ulike behovsmengder, krever ulike og kvantitativt bestemte mengder av samfunnets samlede arbeid. At denne nødvendigheten av en fordeling av samfunnets arbeid i bestemte proporsjoner på ingen måte oppheves av den bestemte form den samfunnsmessige produksjonen har, er selvsinnlysende, det er bare måten denne nødvendigheten framtrer, som kan endres. Naturlover kan overhodet ikke oppheves. Det som kan endre seg under ulike historiske betingelser er bare formen som

I
Kapitalistiske samfunn
reguleres produksjonen i
ettertid,
gjennom
tilbud og etterspørsel

disse lovene gjør seg gjeldende gjennom. Og i et samfunn der sammenhengen i samfunnets arbeid framtrer som privates utveksling av de individuelle arbeidsprodukter, er den form hvori denne proporsjonale fordelingen av arbeidet gjør seg gjeldende, nettopp disse produkters bytteverdi.»⁴¹

Alle mennesker som produserer samfunnsmessig, står nødvendigvis i relasjoner til andre mennesker. For eksempel ved at man samarbeider, deler og organiserer selve arbeidet. Den ene kjevler og den andre sprøyter vaniljekrem. Men også ved at ulike samfunnsmessige arbeidskrefter vies til ulike virksomhetsområder, som så leverer produkter til hverandre. Hansen produserer brød og kaker, men ikke mel, kjøkkenmaskiner eller lyspærer, og han spiser ikke sine egne kaker, de blir spist av andre. Han leverer brød til de som produserer kjøkkenmaskiner og lyspærer, og omvendt. Kort sagt inngår han i en samfunnsmessig arbeidsdeling.

I enhver samfunnsmessig arbeidsdeling må det finnes en proporsjonalitet mellom de ulike aktivitetsområdene eller arbeidstypene. Ser vi på forholdet mellom det samfunnsmessige arbeidet som vies til kakebaking sammenliknet med det samfunnsmessige arbeidet som vies til å kverne mel, kunne det oppstå en skjev situasjon der tusenvis av bakere stod klare til å gjøre sitt arbeid, selv om det ikke fantes noe mel å bake med. Dersom slike dysproporsjonaliteter blir store nok, vil virkningene raskt bli apokalyptiske.

Marx understreker derfor uten beskjedenhet og ironi at det er en uforanderlig naturlov

Varens verdi
=
arbeidstiden samfunnet
krever for å framstille
en bestemt bruksverdi

at samfunnets totalarbeid må fordeles og reguleres i proporsjoner som er tilpasset dets behov. Dette er like mye en lov i et før-sivilisatorisk ættesamfunn som det er i et kapitalistisk eller kommunistisk industrisamfunn:

Hvis man går ut fra at produksjonen foregår i fellesskap, er tidsbestemmelsen naturligvis fremdeles avgjørende ... På samme måte må samfunnet fordele sin tid hensiktsmessig for å oppnå en produksjon som tilfredsstiller dets samlede behov. ... Tidsøkonomi og den systematiske fordeling av arbeidstiden mellom de ulike produksjonsgrener er således fremdeles den første økonomiske lov på grunnlag av fellesproduksjonen. Den blir selv en lov i langt høyere grad.⁴²

Det er bemerkelsesverdig at Marx til stadighet viser til denne nødvendigheten av å regulere proporsjonene i den samfunnsmessige produksjonen når han skal gi en overordnet forklaring av sitt begrep om verdi. Verdi er for Marx altså ikke noen allmennhistorisk måte å håndtere «økonomisk nød», som Østerberg hevdet, men en bestemt måte å regulere samfunnets totale arbeidstid i samsvar med dets behov for ulike produkter og aktiviteter.

Vareproduksjonen og verdiloven er måten denne naturnødvendige tidsreguleringen utøves i et samfunn der det ikke finner sted noen bevisst samfunnsmessig forhåndsregulering av produksjonen. Når sammenhengen i samfunnets arbeid framtrer som privates utveksling av de individuelle arbeidsprodukter, så gjør samfunnets nødvendige, proporsjonale fordeling av arbeidet seg gjeldende som arbeidsproduktenes verdi og bytteverdi, som Marx sier.⁴³ Den nødvendige fordelingen av arbeidstiden manifesterer seg dermed i ettetid, som en «regelløshetens blindt virkende gjennomsnittslov», gjennom disse varenes bytteverdier.⁴⁴

Man ser dermed hvilken misforståelse det er når kommentatorer uttaler seg som om

Varebyttet:

--> visker ut forskjellene mellom varene
--> reduserer varene til deres felles egenskap
=
produkt av menneskelig arbeid/
arbeidsprodukter

verdi for Marx er et individuelt forhold mellom produsenten og hennes arbeidsprodukt, tilegnet gjennom strevsom pløying av jorda, og så videre. Enkelte tror de skaper verdi når de spikker en pinne i skogen, for eksempel. De forstår dermed ikke at verdi er en måte å regulere og fordele *samfunnets* samlede arbeidstid. Som sådan eksisterer den bare som et forhold mellom *alle* samfunnets ulike varer, som fra dette ståstedet bare er produkter som har sugd til seg visse andeler av den totale samfunnsmessige arbeidstiden:

Den arbeidstid som representeres i bytteverdien er individets arbeidstid, men individets, uten forskjell til andre individer, alle individers arbeidstid, forsåvidt som de utfører det samme arbeidet ... Det er den enkeltes arbeidstid, hans arbeidstid, men kun som alles felles arbeidstid, og det er derfor likegyldig hvem sin arbeidstid det er. ... Som en slik allmenn størrelse er den utelukkende en samfunnsmessig størrelse.⁴⁵

For å skape verdi må individets arbeid derfor representeres som «allmenn arbeidstid», eller den «allmenne arbeidstid som individets arbeidstid» og det ser da ut som om individene har «kastet deres arbeidstid sammen og representert ulike mengder av arbeidstiden de kollektivt har til rådighet i ulike bruksverdier. Individets arbeidstid er således i virkeligheten den arbeidstid samfunnet krever for å framstille en bestemt bruksverdi, dvs for å tilfredsstille et bestemt behov.»⁴⁶

Når man bytter en vare, eller stiller den i et bytteforhold til en annen vare, utviskes med andre ord alle virkelige forskjeller mellom varene og varene reduseres til det alle varer har felles, nemlig at de er produkter av likt, forskjellsløst menneskelig arbeid. «De vet det ikke, men de gjør det.»

Vi ser med andre ord at verdibegrepet ikke viser til en enkelt varetype, og enda mindre til enkeltvarer, men til alle varer i deres helhet og sammenheng - i et samfunn. De fleste misforståelser av verditeorien har sin rot i at dette samfunnsmessige aspektet ikke blir forstått. Går vi tilbake

til eksemplet med merkevarer som Louis Vuitton, så innebærer ikke dette at sammenlikningen må være «korrekt», i den forstand at den ene varen nødvendigvis inneholder like mye arbeid som den andre. Uansett om det skulle vise seg at det gikk galt, at den ene varen inneholdt langt mer arbeid enn den andre, så er det likevel tilfellet at byttet av varer innebærer at varer sammenliknes og likestilles, og som sådan må de komme i betraktning som produkter av abstrakt menneskelig arbeid. Marx påpeker derfor:

«Pris er et uttrykk for verdien fordi det, ... er 'pengenavnet på arbeidet som er legemliggjort i varen', og det er derfor en tautologi å si at et produkt og mengden penger hvis navn er dens pris, er ekvivalenter.»⁴⁷

Som Marx også skriver:

«Ettersom varenes bytteverdi i virkeligheten ikke er annet enn forholdet mellom individenes arbeid som likt og allment, ikke annet enn det gjenstandsmessige uttrykk for en bestemt samfunnsmessig form for arbeid, er det en tautologi å hevde at arbeidet er den eneste kilde til bytteverdi og dermed til rikdom, for såvidt som den består av bytteverdier.»⁴⁸

Dersom vi for enkelhets skyld antar at alle varer forsvinner ut av sirkulasjonen etter at de har blitt solgt en gang, altså at det ikke finnes produksjonsmidler, men bare forbruksvarer, så vil bytteverdiene til alle varer i løpet av en gitt tidsperiode, la oss si et år, bare være et uttrykk for det samfunnsmessige totalarbeidet i løpet av dette året. Summen av bytteverdiene eller prisene kan ikke uttrykke verken mer eller mindre arbeidstid enn denne mengden, uansett hvor mye bytteverdien til visse enkeltvarer, f.eks vesker fra Louis Vuitton, skulle avvike fra deres verdier. Slike avvik ville antyde hvordan verdien ble *fordelt* eller *omfordelt*, la oss si fra de ordinære veskeprodusentene til produsentene av Louis Vuitton, men dette er sekundære forhold som har med konkurransen å gjøre, og ikke med selve arbeidets dannelse av verdier. **Et avvik av prisen fra verdien er bare et tegn på at en allerede produsert verdi blir omfordelt gjennom konkurransen.**

2.3 Et samfunn av privatprodusenter

Hansen er en bakermester som spesialiserer seg på skolebrød og kanelboller, og har startet egen forretning. I kraft av dette kan Hansen kan fullstendig på egenhånd bestemme hva og hvor mye han ønsker å bake av hvert enkelt brød- og kakeslag. Arbeidet hans er *privatarbeid* – en affære som Hansen og bare Hansen råder over.

Hvordan finner reguleringen av proporsjonene sted i et samfunn hvor produsentene er deres egne suverene herrer, og ubekymret kan ta frie avgjørelser om hva og hvor mye de skal produsere, helt uten å vurdere det totale behovet eller rådføre seg med andre produsentene?

Vi har allerede foregrepet at vareproduksjonen, verdien og bytteverdien er et svar på denne gåten, men detaljene har sålangt forblitt uklare. Når den overordnede samfunnsmessige sammenhengen mellom privatprodusentene ikke bekymrer produsentene selv, må den reguleres indirekte og i ettertid, gjennom bytteverdien til deres arbeidsprodukter (som nå har blitt til varer).

Nå er det på tide å se nærmere på hvordan dette utspiller seg, altså hvordan det isolerte og løsrevne privatarbeidet formidles til et samfunnsmessig totalarbeid som kan få det til å se ut som om produsentene faktisk har redegjort for sine felles arbeidskrefter og planlagt hvor mye arbeid eller arbeidstid som skal vies til hva, selv om de ikke har gjort det.

Dersom varen og dens verdi bestod av et individuelt forhold mellom produsenten og hans produkt – la oss si turgåeren og pinnen han spikker på – så ville ikke dette være forklarlig i det hele tatt. Varen ville heller bli mer verdifull jo senere og mer udugelig han var til å spikke pinner. Men ettersom vareverdien uttrykker et forhold mellom alle varer, nemlig deres respektive andel av samfunnets totale arbeidstid, er det ikke den individuelt nødvendige, men den samfunnsmessig nødvendige arbeidstiden som er bestemmende for verdien:

Samfunnsmessig nødvendig arbeidstid
=
arbeidstid brukt ved:

- 1) samfunnsmessig normale produksjonsvilkår,
og
- 2) samfunnsmessig gjennomsnittsgrad av
dyktighet og arbeidsintensitet

«Samfunnsmessig nødvendig arbeidstid er den arbeidstid som trengs for å framstille en eller annen bruksverdi under de gitte samfunnsmessig-normale produksjonsvilkårene og med den samfunnsmessige gjennomsnittsgrad av dyktighet og arbeidsintensitet.»⁴⁹

På den måten virker verdien disiplinerende overfor den enkelte produsent, som må holde tritt med den gjennomsnittlige produktiviteten og intensiteten. Hva mer er så får begrepet «samfunnsmessig nødvendig» dessuten en annen bestemmelse, som har å gjøre med samfunnets behov for varer av en bestemt type.

Det ble påpekt at verdien hadde å gjøre med samfunnets proporsjonale fordeling av dets arbeidskrefter i den forstand at melkverningen må stå i forhold til brødbakingen, produksjonen av mel til det samfunnsmessige behovet for mel.

En vare, la oss si en kilo mel, er ikke en bruksverdi for sin eier. Dersom den var det, om eieren f.eks brukte melet til å lage brød, ville det ikke lenger være en vare. Den erfarne handelsmannen Scarface sier derfor: «Don't get high on your own supply». For at melet skal kunne bli til brød må det først bli solgt til en villig kjøper som har behov for mel. «[Varen] oppnår en allmenn samfunnsmessig gyldig ekvivalentform bare ved å bli til penger, og pengene befinner seg i lomma til en fremmed person.»⁵⁰ Og den kan bare lirke pengene ut av denne lomma ved å være en bruksverdi for pengeeieren.

«Derfor må det arbeidet som er nedlagt i varen være samfunnsmessig nyttig arbeid eller fylle sin plass i den samfunnsmessige arbeidsdelingen. Men delingen av arbeidet er en spontant gitt produksjonsorganisme, hvis tråder ble vevd og fortsatt

blir vevd bak ryggen på vareprodusentene. ... Produktet tilfredsstiller i dag et samfunnsmessig behov. I morgen er det kanskje helt eller delvis fortrent fra sin plass av et liknende vareslag. ... **Det samfunnsmessige behovet for lerret har sin grense, som alle andre behov. Dersom dette behovet er mettet av konkurrerende lerretsvevere, så overstiger produktet til vår venn metningspunktet. Det er overflødig og dermed uten nytte.**»⁵¹

Dersom en produsent bruker lenger tid enn det som er samfunnsmessig nødvendig for å produsere en gitt vare, la oss si en meter lerret, så er den overskytende arbeidstiden overflødig og dermed bortkastet og reflekteres ikke i verdien til lerretet. Om derimot arbeidstiden som ble brukt for å produsere lerret var nøyaktig lik med den samfunnsmessige nødvendige arbeidstiden, men lerret har blitt produsert i et større omfang enn omfanget på samfunnets behov for det, blir resultatet mye det samme. En andel av arbeidstiden er bortkastet, siden «en for stor del av det samfunnsmessige totalarbeidet ble forbrukt i form av lerretsveving».⁵²

Alle varer gjelder på markedet bare som eksemplarer av sitt slag, deres verdi, men også deres pris, er lik. For vårt eksempel betyr det at lerretet nå må selges til en pris som er lavere enn dets verdi. Forandringer i samfunnets behov, det vil si i den effektive etterspørselen (etterspørsel undersøttet av penger) forandrer dermed ikke verdien, men prisen.

«For at en vare skal kunne selges til sin markedsverdi, dvs i forhold til det samfunnsmessig nødvendige arbeidet som er inneholdt i den, må det samlede kvantum av samfunnsmessig nødvendig arbeid, som anvendes på den samlede massen av denne varetypen, svare til mengden av det samfunnsmessige behovet for den,

Forbindelsene mellom
samfunnets privatprodusenter
framstår som:

- 1) Individenes vilje og formål
(eks: kjøp/salg/økt produksjon)
- 2) "Naturkraft" --> hevet over og
likegyldig til individene

dvs til det solvente samfunnsmessige behovet. Konkurransen, markedsprisenes svingninger, som svarer til svingningene mellom tilbud og etterspørsel, søker konstant å redusere den samlede arbeidsmengde som anvendes på hver enkelt vare til denne mengden.»⁵³

I det store og hele er det en ubehagelig affære å selge en vare til en pris som er lavere enn dens verdi. Det finnes derfor en tendens som virker i retning av at varene produseres i samsvar med den effektive etterspørselen etter dem, ettersom vareprodusentene, som i vårt samfunn er de kapitalistiske industribedriftene, reagerer på svingninger i det samfunnsmessige behovet for varer ved å øke eller redusere produksjonen. Dette er grunnen til at Ricardo mente at verdiloven bare gjaldt for det han kalte reproducerbare varer, varer «som kan multipliseres etter ønske av industrien», hvilket fikk Marx til å tilføye at dette betydde at verdiloven fullt ut bare var gyldig i «et samfunn med industriproduksjon i stor skala og fri konkurranse, dvs. det moderne borgerlige samfunnet». Det blir enkelt å se hvorfor dette er tilfellet. Vi ser også at tilbud og etterspørsel i og for seg ikke forklarer varens verdi, men bare prisens avvik fra verdien, hvilket imidlertid ikke er en mangel, men et nødvendig kjennetegn ved vareøkonomien der «det fornuftige og naturnødvendige» bare setter seg gjennom som «blindt virkende gjennomsnittslover». Igjen er det sentrale poenget at dette handler om reguleringen av proporsjonene i det samfunnsmessige arbeidet eller i dets arbeidstider:

«de privatarbeidene som blir drevet uavhengig av hverandre, men som alle er avhengige av hverandre som spontant oppståtte ledd i den samfunnsmessige arbeidsdelingen, blir stadig redusert til sine samfunnsmessig proporsjonale nivåer. Dette skjer fordi den arbeidstida som er samfunnsmessig nødvendig for å produsere produktene voldelig tvinger seg gjennom som en regulerende naturlov i de tilfeldige

Verdiloven
 =
 regulerer proporsjonen i
 samfunnsmessig arbeidstid
 +
 gjør det til samfunnsmessig naturlov
 =
 lov som:
 1) virker med likegyldighet overfor
 enkeltmennesker
 2) framstår som urokkelig

og skiftende bytteforholdene, slik f.eks. tyngdeloven setter seg gjennom når et hus faller sammen over hodet på en.»⁵⁴

Tyngdekraften er en treffende sammenlikning, all den tid dette er en lovmessighet som er likegyldig til hvorvidt den blir forstått av den menneskelige bevissthet eller ikke. Kanskje er verdien en abstraksjon, som Eduard Berntstein sa, men «denne abstraksjonen har den samme strenge ontologiske faktisitet som en bil som kjører over deg på gaten».⁵⁵

De samfunnsmessige forbindelser mellom samfunnets privatprodusenter framstår slik på ene siden som en prosess som springer ut av individenes vilje og formål, etterhvert som de velger å kjøpe, selge sine varer, øke, redusere produksjonen av dem, og så videre, men på den andre siden som en «naturkraft» som er hevet over og likegyldig til individene.⁵⁶ Det er altså ikke bare at verdiloven regulerer proporsjonene i den samfunnsmessige arbeidstiden, men at den gjør det som en samfunnsmessig naturlov, dvs. en lov som på den ene siden virker med den likegyldighet overfor enkeltmennesket som er karakteristisk for alle naturlover, til tross for at den er samfunnsmessig og ikke naturlig, og som på den andre siden framstår med naturlovenes karakteristiske skinn av urokkelighet, som i dette tilfellet selvsagt er et falskt skinn.

2.4 To Marx-kritikker

Böhm-Bawerk

Marx introduserte sitt verdibegrep ved å undersøke varens bytteverdi. Det at en vare kan byttes i ulike proporsjoner mot andre varer må være et uttrykk for at varene har en fellesnevner, nemlig at de alle er produkter av menneskelig arbeid. Verdiens innhold er derfor abstrakt menneskelig arbeid, mens verdistørrelsen bestemmes av den samfunnsmessig nødvendige arbeidstiden.

Denne framstillingen har som man kunne forvente blitt kritisert av flere økonomer, men framfor alt av østerrikeren Eugen von Böhm-Bawerk. Böhm-Bawerk feires den dag i dag som den skarpeste og mest gjennomtrengende kritiker av Marx' teorier. Det får være opp til leseren å vurdere hvorvidt det er berettiget.

Böhm-Bawerk utviklet flere argumenter mot Marx, men særlig to av dem synes relevante i denne sammenhengen.

1. Arbeidsverditeoretikere bestemmer varens verdi gjennom arbeidet, men for å komme fram til varens verdi, må man vite verdien av arbeidet som produserer varen. Men verdien av arbeidet avhenger av verdien til varene som arbeiderne forbruker, som igjen avhenger av verdien av arbeidet, og så videre, og så videre. Kort sagt: arbeidsverditeorien argumenterer i sirkel og kommer seg ikke av flekken.⁵⁷

2. Marx hevder den eneste felles egenskap som varene har til felles, og som kan forklare deres bytteverdier, er at de er arbeidsprodukter. Men han har på forhånd utelukket alle de varer som ikke er arbeidsprodukter, slik som ubearbeidet jord, derivater og liknende. Dermed forutsetter han det som skulle bevises – og argumenterer i sirkel.⁵⁸

Med argumenter som dette slår Böhm-Bawerk at arbeidsverditeorien er grunnfalsk, før han med professoral forakt forklarer hvorfor arbeiderklassen likevel slutter opp om den:

Det sier seg selv at den store massen slutter seg til slike doktriner. Kritisk refleksjon kan ikke være deres oppgave; de følger bare sine ønsker. De tror derfor på teorien om utbytting, fordi den passer dem, selv om den er falsk, og de ville ha trodd på den selv om dens teoretiske berettigelse var enda dårligere enn den er i virkeligheten.⁵⁹

Imidlertid gjenstår det å avgjøre hvem som lar økonomiske interesser dekke over for den kritiske refleksjonsevnen. Böhm-Bawerks første argument taler for at det er ham selv og hans stand. Marx gjør det uttrykkelig klart at poenget med arbeidsverditeorien

Marx' utgangspunkt:

- * samfunn må produsere og reprodusere samfunnsmessig rikdom
- * analysen av det borgerlige samfunn, må starte med varen --> den samfunnsmessige rikdommens enkleste form

ikke på noen måte er at arbeidsproduktets verdi er en følge av arbeidets verdi. Et slikt resonnement ville ha gått i sirkel, men det kan ikke gjenfinnes noe sted hos Marx. Derimot er finner man denne sirkel-slutningen i Adam Smith, før den ble videreført av Thomas Malthus.

Uttrykket «arbeidets verdi» er for Marx en «meningsløs tautologi».⁶⁰ Såvidt vi betrakter en vare som verdi, betrakter vi den som et produkt av menneskelig arbeid overhodet. Videre er det den nødvendige arbeidstiden som bestemmer dens verdistørrelse. Derfor er det like lite meningsfullt å jakte etter vekten til en kilo, eller lengden til en meter, som det er å skulle bestemme verdien av et bestemt arbeid eller verdistørrelsen til en gitt arbeidstid. Dette forhindrer meterstokken fra å være et lengdemål like lite som det forhindrer arbeidet fra å være verdiens innhold og mål:

«Det er ikke arbeidet som har verdi. Som verdiskapende virksomhet kan det like lite ha en bestemt verdi som tyngden har en bestemt vekt, som varmen har en bestemt temperatur eller elektrisiteten har en bestemt strømstyrke.»⁶¹

Til det andre har vi allerede sagt at Marx forutsetter at varen som undersøkes er en bestanddel av den samfunnsmessige rikdommen og som sådan et produkt av samfunnsmessig arbeid. Han forutsetter ikke dette fordi han skal foregripe sin verditeori, det er heller omvendt. **Utgangspunktet er for Marx det faktum at ethvert samfunn må holde seg med en samfunnsmessig rikdom og dermed med et samfunnsmessig arbeid som produserer og reproducerer denne rikdommen, og det i bestemte proporsjoner.** «Ethvert barn vet at enhver nasjon ville gå til grunne hvis den sluttet å arbeide, jeg vil ikke si i et år, men i et par uker.»⁶² Undersøkelsen av det borgerlige samfunnets økonomiske struktur, må svare på hvordan dette finner sted her. Derfor kan den ikke begynne med en analyse av alle artikler som kan kjøpes og selges, men må sikte seg direkte inn mot spørsmålet ved å drøfte varen som den samfunnsmessige rikdommens enkleste form. Bare slik kan han gjennom verdibegrepet forklare hvordan proporsjonalitetene i produksjonen av denne rikdommen hevder seg i borgerlige samfunn.

Michael Heinrich

Det er umulig å foregripe alle mulige kritikker og innvendinger. Som Marx påpekte kort tid etter utgivelsen av *Kapitalen*:

«Vitenskapens oppgave består nettopp av å gjøre rede for hvordan verdiloven slår gjennom. Hvis man på forhånd skulle forklare alle fenomener som tilsynelatende var i strid med loven, måtte man bedrive vitenskap før vitenskap.»⁶³

Likevel skal vi kort adressere en annen kritikk Marx har blitt utsatt for, denne gang fra uttalt marxistisk hold. Kritikken har blitt framført av sovjeteren Isaak Rubin på 1920-tallet og den tyske Michael Heinrich i nyere tid, for å nevne to av flere.

Kritikken går ut på at Marx må ha tenkt feil eller uttrykt seg dårlig da han forankret verdien i abstrakt menneskelig arbeid, som så ble definert gjennom det alt arbeid har til felles, nemlig «produktiv bruk av menneskelig hjerne, muskler, nerver, hender osv». Ifølge kritikerne strider dette imot et annet motiv i Marx, der det ikke er arbeidet overhodet, men arbeidet i en bestemt historisk form, som produserer verdi.

Marx roser de klassiske økonomene, særlig Adam Smith og David Ricardo, for deres banebrytende analyser av varens verdi og verdistørrelse, men han kritiserer dem også skarpt fordi de aldri stilte seg spørsmålet om «hvorfor arbeidet framstiller seg i verdien». Ifølge ham var klassikerne fanget innenfor en «borgerlige horisont» som fikk dem til å naturalisere den borgerlige økonomien. For eksempel Ricardo betrakter «den borgerlige arbeidsform som den evige naturform til alt samfunnsmessig arbeid. Han lar umiddelbart den primitive fisker og den primitive jeger utveksle fisk og vilt som vareiere i forhold til arbeidstiden som er legemliggjort i disse bytteverdier. Ved denne anledning faller han inn i den anakronisme at primitive fiskere og primitive jegere konsulterer annuitetstabellene som var levedyktige på London Stock Exchange i 1817, for å beregne deres arbeidsinstrumenter.»⁶⁴ De forstod med andre ord ikke fullt ut at det samfunnsmessige arbeidet bare under bestemte historiske betingelser skaper varer, og dermed verdier.

Denne kritikken av de klassiske økonomene er sentral av en åpenbar grunn. Det de borgerlige økonomene oppfattet som arbeidets evige natur, ville ifølge Marx bli forvandlet av en kommunistisk sammenslutning av assosierte produsenter. For dem ville ikke arbeidet lenger produserer varer – og heller ikke framstille seg i noen verdi.

Dersom det abstrakte arbeidet, som utgjør verdiens innhold, defineres som forskjellsløs utøvelse av menneskelig arbeidskraft eller arbeidsevne, ser det ut til at arbeidet alltid er verdiskapende. Verdiproduksjonen framstår ikke som et foranderlig og midlertidig forhold, men som en evig betingelse for menneskets eksistens overhodet. I det minste er det dette som blir hevdet, men som vi skal se er det en misforståelse.

Kritikerne påstår så at Marx enten må ha ment noe annet med abstrakt arbeid enn dette, eller at han var forvirret og inkonsistent. Rubin vektlegger at det trengs et finurlig tolkningsarbeid for å gjøre rede for hva abstrakt arbeid egentlig betyr, siden det åpenbart ikke kan tolkes slik vi har gjort det ovenfor. Kort sagt blir poenget at arbeidet blir abstrakt først når varer byttes (kjøpes/selges) på markedet. Dermed snur man opp ned på den opprinnelige forklaringsrekkefølgen. Der Marx forklarte byttet gjennom verdien, skal nå verdien forklares gjennom bytteverdien. Heinrich står delvis i denne skolen, men påstår samtidig at Marx dessuten var forvirret og inkonsistent. Marx kritiserte den borgerlige økonomiens eviggjøring av moderne økonomiske forhold, men hans uhistoriske definisjon av abstrakt arbeid skal vise at hans teori også inneholder visse «naturaliseringer» av kapitalismen som ikke er på høyde med denne kritikken.

Det har slik oppstått misnøye mot Marx' begrep om verdisubstans (og mot såkalt «substansialistiske» verditeorier), særlig fordi «tradisjonelle marxister» skal ha vært uvillige til å anerkjenne at verdisubstansen først oppstår med byttet, og ikke i produksjonen. I Norge har liknende kritikker blitt framført av sosialøkonomen Rune Skarstein⁶⁵:

«Tydelig inspirert av Aristoteles skriver Marx om varene som «krystaller» av forskjellsløst menneskelig arbeid: 'Som krystaller av denne deres felles samfunnsmessige substans er de verdier – vareverdier'. Denne formuleringen er i strid med Marx' gjentatte presiseringer av at vareformen er *relasjonell*. [Uth. i original.]»⁶⁶

Det er et problem med hovedinnvendingen som formuleres her. At varer *som verdier* er produkter av likt menneskelig arbeid impliserer på ingen måte at varer er verdier *fordi* de er arbeidsprodukter, som Skarstein, Heinrich og andre forutsetter. Poenget er derimot at varenes spesifikt samfunnsmessige karakter som verdier *er* deres likhet som forskjellsløst eller abstrakt menneskelig arbeid.⁶⁷ **Som verdier er varer produkter av forskjellsløst arbeid, men varene er verdier fordi de er produkter av arbeid i en bestemt historisk form: *privatarbeid*.**

Arbeidets historiske spesielle form – som gjør det til vareproduksjon – går i Marx' terminologi ikke under navnet «abstrakt arbeid» (som mange tror), men heller «uavhengig privatarbeid». ⁶⁸ Det abstrakte arbeidet er verdiens substans bare fordi arbeidet har samfunnsmessig form av uavhengig privatarbeid, altså som et arbeid ved produsenter som produserer for hverandre (inngår i en samfunnsmessig arbeidsdeling), men som likevel er så gjensidig løstrevne at deres arbeidsprodukter må relatere seg til hverandre som varer. Dersom arbeidets historiske form skulle forvandle seg, for eksempel hvis det ble forvandlet fra «privatarbeid» til «assosiert arbeid», vil ikke lenger det abstrakte arbeidet tjene som verdiens substans.

La oss gå videre, til bytteverdien eller verdiformene.

2.5 Verdiformene – og pengenes gåte

Tredje underkapittel av *Kapitalen* er kalt «Verdiformen eller bytteverdien», og det får mang en marxolog til å lyse som et spørsmålsteget. Marx anerkjente selv at det var det vanskeligste emnet i hele *Kapitalen*. Han bearbeidet også underkapittelet i flere omganger, før og etter 1867, både av teoretiske og pedagogiske hensyn.

Det som gjør denne seksjonen vanskelig er kanskje at det er uoverskuelig for leseren hva den forsøker å oppnå. Vi har etter beste evne forsøkt å oppsummere det overordnede argumentet på en oversiktlig måte.

Da vi ovenfor kom fram til at varens verdi hvilte på arbeidet, ankom vi dette via en omvei, nemlig ved å se på varens bytteverdi, det faktum at den kunne byttes i ulike proporsjoner med andre varer. Det var en grunn til dette. Som vi raskt innser ved nærmere ettertanke er det umulig for en vare å uttrykke sin verdi i sin egen kropp. Det ville bare føre til en uendelig rekke av tomme og tautologiske uttrykk som ikke fører noen vei: 1 frakk er verdt 1 frakk, 50 gram jern er verdt 50 gram jern, osv. Varen kan heller ikke uttrykke verdien direkte i menneskelig arbeid – 1 frakk er verdt 10 arbeidstimer. Årsaken er at selve det menneskelige arbeidet ikke kan ha noen verdi, det får først verdi i stivnet form, når det har materialisert seg i arbeidsprodukter som er adskillige fra arbeidet som sådan. **For at verdiuttrykket skal være meningsfullt må det uttrykkes via en omvei, ved hjelp av en annen vare som er forskjellig fra den selv.** 1 frakk er verdt 50 gram jern er for eksempel ikke et tomt sirkeluttrykk, men et fullt ut gyldig uttrykk der én vare – frakken – uttrykker sin verdi i en annen vare, 50 gram jern.

Det er dette Marx kaller «verdiformen eller bytteverdien» og som han undersøker i pinlig detalj i tredje underkapittel av *Kapitalens* første kapittel. Det han vil komme til bunns i, er varens prisform, altså hvordan det kan ha seg at varens verdi kan uttrykkes elegant som en så og så stor sum penger, feks 100 norske kroner.

I et brev til Engels, skriver Marx:

«Disse herrene, økonomene, har hittil oversett det ekstremt enkle poenget at formen: 20 meter lerret = 1 frakk bare er det utviklede grunnlaget for 20 meter lerret = 2 £, og at derfor

Penger
=
den umiddelbare
inkarnasjonen av
alt menneskelig
arbeid

den enkleste formen til en vare, der dens verdi ennå ikke uttrykkes som en relasjon til alle andre varer, men bare som noe som skiller seg fra varen i dens naturform, inneholder hele hemmeligheten bak pengeformen og dermed, i embryo, bak samtlige av arbeidsproduktets borgerlige former.»⁶⁹

Analysen av verdiformen er ifølge Marx neglisjert av økonomene, og inneholder hemmeligheten bak pengeformen. Det står noe liknende å lese i et av de innledende avsnittene i underkapittelet om verdiformen:

«Enhver vet, selv om han ikke vet noe annet, at varene har en felles verdiform, som står i en svært slående kontrast til den fargerike naturformen til varens bruksverdier — nemlig pengeformen. Her gjelder imidlertid å prestere det som ikke engang ble forsøkt prestert av den borgerlige økonomien, nemlig å påvise skapelseshistorien [Genesis] til denne pengeformen. Det vil si å forfølge utviklingen av det verdiuttrykket som varenes verdiforhold inneholder, fra dets enkleste, uanselige figur til den blendende pengeformen. Dermed forsvinner samtidig pengenes gåte.»⁷⁰

Det Marx i brevet til Engels kaller hemmeligheten bak pengeformen, blir her beskrevet som pengenes gåte, og i begge tilfeller er det klare budskapet at målet er å komme til bunns i pengene. Men hva er det som er gåtefullt ved pengeformen? Det beskrives nærmere et annet sted, i siste avsnitt av kapittel 2:

«En vare synes ikke først å bli til penger fordi alle andre varer uttrykker sine verdier i den, men det synes tvert om som om de alle uttrykker sine verdier i den fordi den er penger. Den formidlende bevegelsen forsvinner i sitt eget resultat og etterlater ingen spor. Uten at varene trenger å gjøre noe, finner de sin egen verdiskikkelse i ferdig stand, som et varelegeme som eksisterer utenfor og ved siden av dem. Disse tingene, gull og sølv, slik de kommer fram fra jordas innvoller, er samtidig den umiddelbare inkarnasjonen av alt menneskelig arbeid. Her ligger grunnen til pengenes magi.»⁷¹

20 meter lerret

=
1 frakk

* Lerretet uttrykker sin verdi i frakken

* Bruksverdien til frakken blir en
representant for abstrakt menneskelig arbeid,
DVS.

det frakken og lerretet har til felles

Den gåtefulle karakteren til pengene – det Marx også kaller pengefetisjen – handler altså om at det ser ut til at varer uttrykker sine verdier i pengene, fordi pengene er penger. Som vi ser er dette ingen virkelig forklaring, men nær-sagt en tautologi som minner om den man finner i mytologien. Her kunne det hete at solen gikk opp og ned fordi Atum-Ra beveget seg over himmelhvelvingen, eller at havet var salt fordi det lå en stor saltkvern på havets bunn. Dette forklarer ikke noe som helst, men bare forutsetter det som skulle forklares. På samme måte er det med konvensjonelle oppfatninger om penger. Man tror at varer måles i penger fordi penger er penger, men da har man i virkeligheten bare improvisert en bekreftelse av pengenes åpenbare eksistens. «Den formidlende bevegelsen forsvinner i sitt eget resultat og etterlater ingen spor.»⁷² Ikke bare blir pengene tatt for gitt, de blir også naturalisert. Pengene ser ut til å besitte rollen som allmenn ekvivalent grunnet en «naturlig egenskap».

Å oppløse pengenes gåte innebærer å trenge inn i pengefetisjens falske inntrykk der det virkelige hierarkiet mellom varer og penger blir snudd på hodet. **(«En vare synes ikke først å bli til penger fordi alle andre varer uttrykker sine verdier i den, men det synes tvert om som om de alle uttrykker sine verdier i den fordi den er penger.»)** Dermed kan vi oppløse de mange mystiske forestillinger om penger, både i hverdagsbevisstheten og i økonomifaget.

Nøkkelen til den kritiske øvelsen Marx ønsker å gjennomføre – oppløsningen av «pengenes gåte» – ligger i «det ekstremt enkle poenget at formen: 20 meter lerret = 1 frakk bare er det utviklede grunnlaget for 20 meter lerret = 2 £». Den første likningen representerer den siste i kim-form, og dermed kan vi analysere den og finne «hvordan ... [en vare] blir til penger».

Når varer relaterer seg til
hverandre:

20 meter lerret = 1 frakk,
er de like som verdier

-->

varenes verdiuttrykk i
pengeform er bare en
videreutvikling av dette.

Først kan vi begynne med å oppsummere hvordan Marx' gjennomfører dette argumentet, før vi går gjennom det skrittvis:

20 meter lerret = 1 frakk. Når lerretet her uttrykker sin verdi i frakken forholder den seg til frakken som en «verding», en ting som i likhet med den selv bare er en «gelé» av abstrakt menneskelig arbeid, og som slik sett er vesenslik eller av samme type som den selv. Kroppen eller bruksverdien til frakken blir nå en representant for det abstrakte menneskelige arbeidet, dvs. for det frakken og lerretet har felles. Idet frakken såvidt lerretet angår nå blir verdiens representant, blir det å være en verdi for lerretet synonymt med det å være lik en frakk. Her finner vi kimen til den situasjonen som oppstår for de resterende varene når én vare har fått samfunnsmessig gyldighet som penger, nemlig at det å være verdi for dem bare består av å være lik penger, og hvor deres verdistørrelse bare blir et spørsmål om hvor mange penger de likner mest på. Dette ferdige resultatet usynliggjør det faktum at varene allerede før pengenes opprinnelse, dvs. når de relaterte seg til hverandre som 20 meter lerret mot 1 frakk, var like som verdier, altså at varenes verdiuttrykk i den ferdige pengeformen bare er en videreutvikling av det enkle forholdet mellom lerret og frakk, som inneholder pengeformen i kimform, og ikke omvendt at verdiforholdet mellom varene er et produkt av pengeformen, som økonomer som Samuel Bailey har hevdet.

Marx begynner med en grundig analyse av den enkle verdiformen, der 20 meter lerret = 1 frakk, og viser skritt for skritt hvordan og hvorfor denne er grunnlaget for 20 meter lerret = 2 £.

A) Enkel, underutviklet eller tilfeldig verdiform (form I).

x vare A = y vare B eller: x antall av vare A er verdt y antall av vare B.

(20 meter lerret = 1 frakk eller: 20 meter lerret er verdt 1 frakk).

Høyre og venstre side av likningen representerer ulike roller eller funksjoner, selv om de er avhengige av hverandre. Rollefordelingen kan oppsummeres med følgende stikkord:

Vare A	Vare B
- opptrer som subjekt - det som uttrykker sin verdi - aktiv - i rollen som relativ verdiform	- opptrer som materiale - det verdien blir uttrykt - passiv - i rollen som ekvivalentform

Vi har her det enkleste forholdet mellom varer, i den forstand at det enda bare er to enkeltstående varer som står i forbindelse med hverandre.

I likningen 20 meter lerret = 1 frakk uttrykker lerretet sin verdi i frakken ved å like-stille seg med frakken. Det er som om lerretet sier: «jeg er det samme som frakken, vi består av det samme». Den uttrykker ikke bare at den er en verdi, men også størrelsen på denne verdien: «min verdi er 1 frakk». Fra lerretets ståsted framstår dens verdi som dens likhet med frakken og dens verdistørrelse som antallet frakker den er villig til å bytte seg mot: «For å fortelle at dets sublime verdigjenstandsmessighet er forskjellig fra dets stive kropp av lerret, sier det at verdi likner en frakk, og derfor at det selv, som verditing, er lik en frakk».⁷³

Ved å stille frakken som sin ekvivalent, uttrykker lerretet sin verdi i frakken ved å si: «dersom 1 frakk blir tilbudt, så vil jeg umiddelbart godkjenne byttet». På denne måten får frakken en ny egenskap, egenskapen av umiddelbar byttbarhet mot 20 meter lerret, og i kraft av dette tjener den som lerretets verdispeil, som materialet for lerretets verdi-uttrykk.

Dersom 20 meter lerret er verdt 1 frakk, så er jo også 1 frakk verdt 20 meter lerret. Når det gjelder verdi-innholdet er uttrykkene identiske, men med henblikk på *formen* er de motsetninger, siden vare A og vare B spiller motsatte roller i dem.

Marx bruker uttrykket «polaritetsforhold», og det er nyttig å tenke på forholdet mellom den negative og positive polen i en magnet.

Relativ verdiform
= varen som uttrykker sin verdi

Ekvivalentform
= varen verdien uttrykkes i

De to polene utelukker hverandre, men det er i den gjensidige frastøtingen at de danner en magnet. Tilsvarende er det bare ved å spille sine respektive roller i relativ verdiform og ekvivalentform at vare A og vare B utgjør bytteverdien eller den enkle verdiform.

Poenget er med andre ord *ikke* at de to varene på symmetrisk vis uttrykker deres verdier i hverandre. I uttrykket 20 meter lerret er verdt 1 frakk (x vare A er verdt y vare B), så er det bare lerretet som uttrykker sin verdi, og dette gjør den ved å stille B som sin ekvivalent. Lerretet uttrykker sin verdi relativt, i et visst antall frakker. Derfor sier vi at lerretet står i relativ verdiform, mens frakken står i ekvivalentform. Dersom frakken skal uttrykke sin verdi, må vi snu verdiuttrykket og si at 1 frakk er verdt 20 meter lerret.

Vare A har ikke sagt at den er ekvivalenten til vare B, hvilket uansett ville ha vært en forutinntatt uttalelse. Den har sagt at vare B er dens ekvivalent. Det vil si at vare B nå umiddelbart kan byttes mot vare A. Varebyttet mellom A og B kan likevel ikke fullbyrdes før vare B har gjentatt samme gjest og stilt A som sin ekvivalent, slik at A også umiddelbart kan byttes mot B.

Vi får en parallell til den enkle verdiformen dersom vi tenker oss en forelsket gutt som sier til sin elskede: *Du er min sjelefriende*. Her er det ingenting å protestere på. Gutten har ikke gjort vold på sin motpart, han har bare blottlagt sine følelser. For at det skal skje noe videre må gjesten gjengjeldes fra motpartens side – den elskede må igjen erklære gutten som *sin* sjelefriende. Hvis så skulle skje ligger alt til rette for kjærlig utveksling mellom dem – som det gjør mellom varer som har satt hverandre som ekvivalenter.

La oss så tenke at unggutten uttrykker seg annerledes. I stedet for «Du er min sjelefriende», så sier han «Jeg er din sjelefriende». Med ett er situasjonen en annen! Denne gangen har han ikke blottlagt sine egne følelser, men uttalt seg på sin elskedes vegne som bare en virkelig forutinntatt type kan gjøre.

Lerretsveving
(som nyttig, privat arbeid)
blir bare samfunnsmessig arbeid,
(dvs. arbeid for andre)
gjennom byttet av lerret med
frakk.

Ser vi nå uttrykket 20 meter lerret = 1 frakk fra frakkens ståsted, så er det bare fordi frakken selv er en verdi at lerretets verdi kan framtre i den. **Det spesielle er imidlertid at lerretet uttrykker sin verdi i frakkens bruksverdi, slik at bruksverdien blir framtredelesformen til verdien. Dette er bare mulig innenfor verdiuttrykket og ikke løsrevet fra det. Siden lerretet uttrykker sin verdi i naturstoffet til frakken og ikke i dens verdi, kan det nå se ut til at frakken fra naturen av er en verdiekvivalent. Dette er roten til den senere pengefetisjen, som får det til å se ut som om selve gullet natur gjør det til penger.**

Ser vi til sist uttrykket 20 meter lerret = 1 frakk med utgangspunkt i arbeidet som har frambrakt varene, viser det seg at lerretsvevingen, som en bestemt form for nyttig, privat arbeid, bare blir samfunnsmessig arbeid, dvs. arbeid for andre, gjennom byttet av lerret med frakk.

For at lerretsvevingen skal være samfunnsmessig arbeid, dvs. et arbeid for andre, må veveren lykkes med å forvandle lerret til frakk gjennom byttet. Det er annerledes med frakkearbeidet. Det er også privat utført, men gjelder her som arbeid i umiddelbar samfunnsmessig form. Frakken kan umiddelbart byttes med lerret og dermed gjelder frakkearbeidet allerede i utgangspunktet som et arbeid for andre, dvs. som samfunnsmessig. Dette er kimen til tilstanden som oppstår når gullet får status som penger, nemlig at privatarbeidet må forvandles til gull for å bli et samfunnsmessig arbeid for andre, med unntak for arbeidet som produserer gull, som allerede er byttbart med alle andre varer.

Den «enkle» verdiformen blir av Marx beskrevet som enkel fordi den utelukkende setter to varer – vare A og vare B – i forbindelse med hverandre. Samtidig er den «tilfeldig», fordi det i og for seg er tilfeldig at nettopp vare B (en frakk i vårt eksempel

ovenfor) og ikke en annen vare (en gullbarre, sjeldne mineraler osv.) står i rollen som ekvivalent. Vi kunne tenke oss at frakken i ekvivalentformen ble erstattet av en uendelig rekke av andre mulige varer, og det er bare *tilfeldig* at dette ikke er tilfellet.

Hvis vi nå utvider høyre side av likningen og sier at ikke bare frakken, men alle andre varer står i denne posisjonen (i ekvivalentform), beveger vi oss fra den enkle til den utvidede verdiform. Valget av ekvivalent er ikke lenger tilfeldig, siden ikke en vilkårlig vare, men *alle* andre varer nå står i denne formen. Verdiuttrykket er heller ikke lenger enkelt: ikke bare to varer, men *samtlig*e varer står nå i forbindelse med hverandre. Vi får dermed:

B) Total eller utviklet verdiform (form II)

$$\begin{aligned} \mathbf{z \text{ vare A} = u \text{ vare B, eller}} \\ \mathbf{= v \text{ vare C eller}} \\ \mathbf{= w \text{ vare D eller}} \\ \mathbf{= x \text{ vare E eller, osv.}} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \mathbf{(20 \text{ meter lerret} = 1 \text{ frakk eller}} \\ \mathbf{= 10 \text{ pund te,}} \\ \mathbf{= 40 \text{ pund kaffe eller}} \\ \mathbf{= 1 \text{ kg. hvete eller}} \\ \mathbf{= 2 \text{ gram gull eller}} \\ \mathbf{= \frac{1}{2} \text{ tonn jern eller = osv.)}} \end{aligned}$$

Vare A uttrykker nå sin verdi i en rekke andre varer som kan utvides i det uendelige. Nå uttrykker den sin verdi i alle andre andre varer, rettere sagt: i deres bruksverdier eller varekropper.

Verdiuttrykket eller verdiformen er ikke lenger enkel og tilfeldig, men utviklet og total. I stedet for at to varer står i opp mot hverandre, har nå hele vareverdenen blitt satt i forbindelse.

Imidlertid er også denne formen begrenset, ettersom den ikke bringer samtlige varer i forbindelse med hverandre *på en og samme tid*, men bare suksessivt, *i tur og orden*. Vare A eller lerretet veksler mellom å uttrykke sin verdi i frakker, sekker med te, kaffe, hvete og så videre, men den må velge mellom det ene eller det andre. Den er verdt så og så mye kaffe *eller* hvete *eller* gull osv., og ikke så og så mye kaffe *og* hvete *og* gull osv.

Dette viser at verdiuttrykket til vare A løper ut i en uendelig rekke av ulike uttrykk, en rekke som aldri kan fullføres og må forbli uferdig («dårlig uendelighet», Hegel). Et annet problem er at selv om varen uttrykker sin verdi i en stor mengde andre varer, så skjer det enda bare som en rekke av «mangfoldige» og «divergerende» verdiuttrykk.

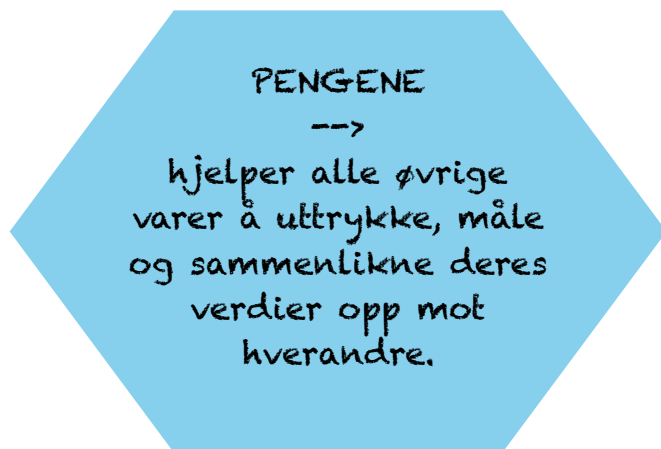
Dersom vi snur om på likningen, slik at alle de ulike varene nå uttrykker sin verdi i lerretet, i stedet for omvendt, ser vi straks at problemene forsvinner. Dermed har vi beveget oss fra utviklet til allmenn verdiform:

C) Allmenn verdiform (form III)

1 frakk	=	
10 pund te	=	
40 pund kaffe	=	
1 kg. hvete	=	20 meter lerret
2 gram gull	=	
1/2 tonn jern	=	
x vare A	=	
osv. vare	=	

Alle varer har nå én ekvivalentform til felles. En bestemt vare fremstår som allmenn ekvivalent for alle andre varer. Alle varer uttrykker sin verdi enkelt, det vil si i en enkelt annen varekropp, og uniformt, dvs. i en og samme vare. Denne varen, lerretet i vårt eksempel, kan dermed umiddelbart byttes med alle varer.

Her dukker likevel problemet fra vårt første eksempel – form I – opp på ny, nemlig at valget av ekvivalent igjen er tilfeldig. Vi går derfor videre til en siste verdiform, nemlig pengeformen:

D) Pengeformen (form IV)

1 frakk	=	
10 pund te	=	
40 pund kaffe	=	
1 kg. hvete	=	2 gram gull
20 meter lerret	=	
1/2 tonn jern	=	
x vare A	=	
osv. vare	=	

I motsetning til alle de øvrige overgangene så berøres ikke her den logiske formen til uttrykket, som er identisk i C og D. Det er heller historiske og praktiske årsaker til at gullet vokste sammen med den allmenne ekvivalent.

Alle varer uttrykker nå sin verdi uniformt i penger, og hvis penger blir tilbudt er alle varer umiddelbart villige til å la seg bytte med dem. Ved hjelp av pengene kan alle øvrige varer dermed uttrykke, måle og sammenlikne deres verdier opp mot hverandre.

Ser man på privatarbeidet som skaper varene, viser det seg nå at disse blir samfunnsmessig arbeid, arbeid for andre, først gjennom utvekslingen av deres vare med gullet. Det er annerledes for arbeidet som produserer pengevaren, gullgraverarbeidet. Også det er et privatarbeid som de andre, men likefullt framstår det som arbeid i en umiddelbart samfunnsmessig form, fordi dets produkt, gullet, står i utviklet verdiform (form B) og umiddelbart er byttbart med alle andre varer.

VAREN

--> kan ikke uttrykke egen verdi

--> verdien kan kun uttrykkes i andre
varers bruksverdi

DVS

som bytteverdi

--> Pris = verdiens uttrykksform

DVS

videreutvikling av bytteverdien

Oppsummering

Varen kunne ikke uttrykke sin verdi i seg selv, dens verdi kunne bare komme til uttrykk i forholdet til andre varer, som bytteverdi. I denne seksjonen har vi sett at prisformen er en videreutvikling av bytteverdien, verdiens uttrykksform. Pris er med andre ord verdi uttrykt i penger, eller «pengenavnet på arbeidet som er legemliggjort i en vare».

Verdiens uttrykk i penger (eller verdiens forvandling til pris, som Marx også kaller det) er nødvendig for at et samfunn av vareeiere skal kunne relatere sine varer til hverandre som like verdier. Dette betyr imidlertid ikke at det er pengene som i og for seg *gjør* varene til verdier eller til produkter av likt menneskelig arbeid, som antydes av «pengeverдитеorier». Det ville være å stille saken på hodet. Det er heller at penger er en uttrykksform for varenes likhet som verdier.

Marx har med dette redegjort for pengenes *grunnlag* i varens to aspekter – i bruksverdien og verdien – men ennå ikke for deres virkelige opprinnelse, som heller er en følge av bytteprosessen, der varene går fra en hånd til en annen.

«I samme grad som varebyttet sprenger sine reint lokale bånd og vareverdien derfor utvider seg til å representere menneskelig arbeid overhodet, går pengeformen over på varer som på grunn av sine naturlige egenskaper egner seg til den samfunnsmessige funksjonen å være allmenn ekvivalent, nemlig de edle metallene.»⁷⁴

2.6 Varens historisk-samfunnsmessige betingelser

For den klassiske politiske økonomien var det borgerlige samfunnet, som de forstod som et samfunn tuftet på varebytte, ikke bare naturlig, men også den beste av alle mulige verdener.

I storverket *The Wealth of Nations* fra 1776 forklarte Adam Smith at den isolerte arbeidsinnsatsen til et enkelt individ ikke engang kunne tilfredsstille appetitten til en beskjeden bonde. Utfra denne rimelige forutsetningen trakk Smith en rimelig slutning: den allmenne rikdommen kan bare oppstå og vokse gjennom en samfunnsmessig arbeidsdeling, altså ved at samfunnets individer produserer for hverandre, og ikke bare for seg selv.

Smith oppfattet imidlertid arbeidets samfunnsmessige form på en fordomsfull og borgerlig måte. I likhet med Ricardo gjorde han seg skyldig i grove anakronismer gjennom utgreiinger om hvordan allerede primitive jegere og fiskere byttet og produserte varer. I det hele tatt forutsatte de at samfunnsmessig produksjon nødvendigvis er vareproduksjon. **Som Marx påpekte var dette innbilske «robinsonader» som gjorde at moderne, borgerlige økonomiske forhold ble projisert inn i de mest primitive historiske epoker, siden mennesket alltid har produsert samfunnsmessig.**

På grunnlag av sitt dogme om det naturlige varebyttet kunne Smith vise at det moderne samfunnet også var den beste av alle mulige verdener. Siden tendensen til å bytte varer er innbakt i enkeltmennesket som en medfødt tilbøyelighet, vil varebyttet bli mer utbredt jo friere samfunnet er. Omvendt betyr dette selvsagt at varebyttets utbredelse bare kan bremses under ufrie samfunnsforhold.

«I et stammesamfunn av jegere eller gjetere, for eksempel, er det en bestemt person som er i stand til å lage buer og piler som er mer effektive enn andres. Han låner dem ofte bort til sine venner i bytte mot kveg eller viltkjøtt.»⁷⁵ Siden han kan bytte overskuddet mot tilsvarende overskudd fra noen andre, vil han konsentrere seg om sitt arbeid og rendyrke det talentet han har. Ettersom byttet er frivillig, vil han bare gjøre det når han føler seg tjent med det, og hver transaksjon vil være fordelaktig og gjøre ham rikere. Det som gjelder for to byttende individer, gjelder også for et kommersielt samfunn der «ethvert menneske lever ... av å byttehandle, og blir ... [en] kjøpmann».⁷⁶ Med varebyttets utbredelse vokser altså den allmenne velstand.

Det følger av denne synsmåten, som Guenther Sandleben påpeker, at «handelssamfunnet» er historiens slutt punkt og at «ethvert alternativ som på noen måte vil undertrykke eller endog avskaffe bytteprinsippet, vil være dømt til å mislykkes eller kaste den menneskelige sivilisasjon tilbake til dens opprinnelige stadier». ⁷⁷

Marx påpeker at «en av de grunnleggende manglene ved den klassiske økonomien», hvis fremste representanter var Smith og Ricardo, er at den aldri klarte «å finne fram til den formen som nettopp gjør verdien til bytteverdi». Denne feilen er ikke en tilfeldighet, men sitter dypt forankret i den borgerlige karakteren til deres teorier:

«Nettopp dens beste representanter, som A. Smith og Ricardo, behandler verdiformen som noe helt likegyldig eller utvendig i forhold til selve varens natur. Grunnen er ikke bare at analysen av verdistørrelsen helt opptar deres oppmerksomhet. Den ligger dypere. **Arbeidsproduktets verdiform er den mest abstrakte, men også den mest allmenne formen i den borgerlige produksjonsmåten. Gjennom verdiformen blir denne produksjonsmåten karakterisert som en særegen art samfunnsmessig produksjon og gir den dermed dens særegne historiske karakter. Dersom en feilaktig anser denne produksjonsmåten for å være den evige naturformen for samfunnsmessig produksjon, så overser en også nødvendigvis det spesifikke ved verdiformen, altså vareformen og dens videre utviklinger, som pengeformen, kapitalformen osv.**» ⁷⁸

De klassiske økonomene forstod ikke hva som gir arbeidsproduktet verdiform, dvs. under hvilke forhold det blir til vare. De kunne dermed ikke forstå hvorfor verdien må ytre seg som bytteverdi eller pris, og heller ikke opprinnelsen til pengene og kapitalen.

Smith og Ricardo formulerte som vi har sett mange av nøkkelpremissene til det markedsliberale forsvaret av kapitalismen, men moderne økonomer har skarpt avvist deres arbeidsverditeori. David Ricardo skriver at varer er nyttige ting som i hovedsak får deres bytteverdi («exchangeable value») «fra den arbeidsmengde det krever å tilegne dem». ⁷⁹ Moderne, nyklassiske økonomer avviser arbeidsverditeorien til Ricardo og hevder at det ikke er arbeidet som gir prisen. Varer har derimot priser fordi de på den ene siden er nyttige, og på den annen side er sjeldne. Men heller ikke dette er noen forklaring av hvorfor arbeidsproduktet får verdiform. **Uavhengig av skolestriden mellom klassiske og nyklassiske økonomer, har ingen av dem gitt et fornuftig svar på spørsmålet om hvorfor en vare får en pris.** Dette har blitt illustrert med et nyttig eksempel:

«La oss anta at vi går på restaurant og blir tilbudt ravioli. Retten er utmerket, men ærlig talt litt dyr. Dagen etter inviterer en venn oss til å spise med ham. Han lager ravioli til oss, som han har eltet med egne hender og tilberedt etter en oppskrift

som er helt lik restaurantens. Resultatet er like utmerket. Raviolien lukter så godt at vi skulle ønske den var 'like rikelig som luften selv'. Men når vi ser på innholdet i gryten, innser vi at det er for lite til å tilfredsstille behovene til alle bordets ledsagere. Likevel er vår porsjon den samme som vi fikk på restauranten. Først når vi reiser oss fra bordet oppdager vi endelig at raviolien som vennen vår serverer er annerledes enn den som serveres på restauranten. Denne gangen har det ikke kostet oss en krone å spise tallerkenen med ravioli. Hvorfor har raviolien, eltet, tilberedt og servert av vår venn, kommet til verden og forlatt den etter å ha oppfylt sin eksistensberettigelse, nemlig det å tilfredsstille et menneskelig behov, uten å på noe tidspunkt i dens eksistens ha hatt noen pris eller bytteverdi? Hvordan forklarer nyklassisk økonomi og klassisk politisk økonomi denne omstendigheten?»⁸⁰

Moderne, nyklassiske økonomer hevder at restaurantens ravioli har en pris fordi den er nyttig og sjelden. Men raviolien i eksempelet er også nyttig og sjelden, og likevel har den ingen pris. Klassiske økonomer hevder restaurantens ravioli har en pris fordi den er et arbeidsprodukt, men igjen er vår ravioli et arbeidsprodukt, og likevel har den ingen pris.

For Marx er prisen som vi har sett *pengenavnet* på verdien, altså på det nødvendige arbeidet som har gått inn i varene. Dette er tilfellet også når prisen avviker fra verdien, som den forsåvidt så å si alltid gjør. **Men hvorfor har varer en verdi og en pris overhodet? Svaret har å gjøre med hvilke historiske forhold som medfører at den samfunnsmessige produksjonen tar form av vareproduksjon.** Samfunnsmessig arbeid, det faktum at mennesker arbeider for å tilfredsstille andre menneskers behov, finnes i alle samfunn, og det må alltid finnes i en eller annen form, all den tid mennesket er et sosialt dyr. Men hvordan og hvorfor blir den til vareproduksjon?

Menneskesamfunnet kunne ikke eksistere om det ikke var for at mennesket bearbeidet

VAREPRODUKSJONEN
--> oppstår fordi
arbeidet har form av privatarbeid
=
samfunnets produksjon er en
privat affære

og omformet naturen gjennom arbeid. Dette stoffskiftet mellom menneske og natur gjennom arbeid er en uomgjengelig betingelse for samfunnet, uavhengig av hvilken historisk form samfunnet for øyeblikket skulle ha. Dette er åpenbart nok, men det er en spesiell historisk *utforming* av disse forholdene, spesielle «samfunnsmessige bestemmelser av arbeidet eller bestemmelser av det samfunnsmessige arbeidet», som gjør at produktet blir varer som også må få en bytteverdi eller pris.⁸¹

Varens verdi og dermed dens pris oppstår på grunn av arbeidet. Dette visste de klassiske økonomene. De oppstår imidlertid ikke på grunn av dette arbeidets allmenne natur, som klassikerne antok på innbilske vis, men på grunn av en bestemt historisk utforming av dette arbeidet. Det er bare «produkter av privatarbeider som er selvstendige og uavhengige av hverandre, [som] kan opptre i forhold til hverandre som varer»⁸²

Vareproduksjonen oppstår fordi arbeidet har form av *privatarbeid*, det vil si: arbeidet er samfunnsmessig - vareprodusenten produserer for andre, og ikke for seg selv - men likevel privat, i den forstand at produsenten tar sine avgjørelser om hva og hvor mye som skal produseres uten å måtte bekymre seg over den overordnede samfunnsmessige sammenhengen hennes produkter skal inngå i.

En baker, la oss si baker Hansen, kan hver dag bestemme hva, hvordan og hvor mye han skal produsere, det er hans private affære. Det betyr at alle andres vilje er utelukket fra denne beslutningen, men samtidig er hans vilje også utelukket fra alle andres respektive produktive beslutninger. Hele samfunnets produksjon er en privat affære ved ulike privatfolk. Likevel produserer summen av disse private beslutninger ikke bare kaos, men derimot reproduksjonen av det samfunnsmessige livet. Jf. Juan Inigio Carrera:

«Hvordan kan det være at samfunnet løser spørsmålet om å fordele sin samlede arbeidskraft til ulike nyttige former gjennom edderkoppnettene av privatarbeider? Det gjør det ved å representere den del av det samlede samfunnsmessige arbeidet som brukes privat for å produsere en vare, som varens evne til å forholde seg til

andre varer som en bytteekvivalent (på markedet). Kort sagt ved å representere den mengde [samfunnsmessig nødvendig arbeid] som privat er inneholdt i en vare, som dens verdi.»⁸³

Dette forklarer hvorfor varen får en verdi, såvel som en pris eller en bytteverdi. Produksjonen av en gitt vare krever en bestemt andel av den totale arbeidstiden som de samfunnsmessige produsenter i sum råder over. **I alle samfunn må menneskene være interesserte i arbeidstiden som går med til tilfredstillelsen av deres ulike behov, så også i det vareproduserende, borgerlige samfunnet. Men siden den borgerlige produksjonen er en privat affære ved privatfolk, så finnes det ikke et forhåndsregnskap som redegjør for hvilken andel av totalarbeidstiden som absorberes av en bestemt varetype. Dette forholdet mellom «produsentene og totalarbeidet» kan i stedet bare komme til uttrykk i ettertid gjennom deres arbeidsprodukter, og blir da «et forhold som eksisterer utenfor dem», «et fysisk forhold mellom fysiske ting»:**

«Likheten mellom de menneskelige arbeidene kommer til uttrykk i arbeidsproduktens tingaktige form, de blir like som legemliggjorte verdier. Målestokken for forbruk av menneskelig arbeidskraft, tidslengden, får formen av arbeidsproduktens verdistørrelse. Og endelig får forholdet mellom produsentene, der den samfunnsmessige karakteren av deres arbeider kommer til uttrykk, formen av et samfunnsmessig forhold mellom arbeidsproduktene.»⁸⁴

Med dette framstår forholdet mellom produsentene, og forholdet mellom produsentene og totalarbeidet de i sum disponerer, ikke som et samfunnsforhold mellom mennesker, men som forhold mellom ting. Varene er aktive subjekter, mens de menneskelige produsentene er tilskuere, som blir behersket og herjet med av sine ting.

Vareproduksjonen (og derfor også den kapitalistiske produksjonen) er et anarkisk system der det ikke finnes noen bevisst samfunnsmessig regulering. Det kunne ikke eksistere uten mekanismer som sørger for at «det fornuftige og naturnødvendige setter seg gjennom». **Disse fungerer imidlertid bare på etterskudd, som «blindt virkende gjennomsnitt»,⁸⁵ ved hjelp av fluktuerende markedspriser og den kompetitive jakten på de høyeste profittnivåene, «akkurat som alles krig mot alle i dyreriket mer eller mindre bidrar til å bevare vilkårene for eksistensen av alle arter».**⁸⁶

«Muligheten for at pris og verdistørrelse ikke faller sammen kvantitativt, eller det at prisen avviker fra verdistørrelsen, ligger altså i selve prisformen. Dette er ingen mangel ved prisformen, men gjør den tvert om til den mest hensiktsmessige formen til en produksjonsmåte, der regelen bare kan sette seg gjennom som en

VAREN:
kan ikke uttrykke egen verdi
pga
VAREPRODUKSJONENS NATUR
-->
proporsjonene i den
samfunnsmessige arbeidsdelingen
hevder seg etter produksjonen
gjennom
TILBUD OG ETTERSPØRSEL

regelløshetens blindt virkende gjennomsnittslov.»⁸⁷

Grunnen til at varen ikke direkte kan si hva den er ved å erklære sin verdi som så og så mange arbeidstimer, men tvert imot må gi uttrykk for sin verdi som en pris, som en høyere eller lavere pengesum enn dens verdi, **har med andre ord å gjøre med selve vareproduksjonens natur, der proporsjonene i den samfunnsmessige arbeidsdelingen bare hevder seg i etterkant av produksjonen selv «som en indre, taus naturnødvendighet, som behersker vareprodusenten ..., og som kan avleses i markedspri-senes barometerstand».**⁸⁸

Arbeidsprosessen frambringer ikke bare varer, men i et utvidet perspektiv produserer og reproduserer den også de mellommenneskelige forholdene, selve samfunnet. «Samfunnet» er i utgangspunktet ikke noe annet enn de forhold som virkelige, legemlige individer står i til hverandre. Under den moderne vareproduksjonens vilkår får imidlertid arbeidsproduktet status som en fremmed makt som dominerer produsenten, og også samfunnet som noe fremmed og selvstendig:

«[Såfremt individene] verken er underlagt et naturlig [naturwüchsiges] fellesskap, eller, på den andre siden, som bevisste medlemmer av fellesskapet subsumerer fellesskapet under seg selv, må det eksistere overfor dem, som uavhengige subjekter, som en like selvstendig, ytre, tilfeldig ting.»⁸⁹

«Den samfunnsmessige karakteren til deres virksomhet, som produktets samfunnsmessige form,

som individets andel av produksjonen, framstår her som noe fremmed for individene, noe tinglig; ikke som deres adferd overfor hverandre, men som deres underordning under forhold som eksisterer uavhengig av dem og oppstår av likegyldige individers støt mot hverandre.»⁹⁰

Samfunnet likner dermed ikke en forening der «den enkeltes frihet er forutsetningen for alles frihet», men heller en tvangs-sammenslutning der menneskelige framskritt bare finner sted gjennom oppofring av den enkelte, et abstrakt «felles beste» som likner «det heslige hedenske idol som bare ville drikke nektar av drepte menneskers hodeskaller.»⁹¹

2.7 Et samfunn av assosierte produsenter

Den politiske økonomien legitimerte det eksisterende samfunnet som den beste av alle mulige verdener og betraktet det som en videreutvikling av menneskets naturlige tilbøyelighet til å bytte varer. Marx' kritikk av den politiske økonomien skulle derimot forvandle deres konforme rettferdiggjørelse av de borgerlige forholdene til en samfunnskritikk som bisto sprengningen av disse forholdene i praksis.

I likhet med de klassiske økonomene oppfattet Marx vareøkonomien som grunnlaget for det borgerlige samfunnet, med dets mer utviklede penge- og kapitalforhold, men han avviste forankringen av vareproduksjonen i menneskets samfunnsmessige natur og fant istedet dets grunnlag i en bestemt organisering av det samfunnsmessige arbeidet – og denne var igjen bare «en overgangsfase i den samfunnsmessige produksjonens utvikling», riktignok et «uhyre framskritt til sammenlikning med alle foregående former, men ... på ingen måte sluttresultatet».⁹²

Marx kalte varen for det borgerlige samfunnets «celleform», som vi har vært inne på. Allerede dette antyder at man gjennom analysen av varen kan finne fram til alle de øvrige forholdene i det borgerlige samfunnet. Hans valg av varen som utgangspunkt for sin framstilling, er med andre ord ikke tilfeldig, men et forskningsresultat.

I *Kapitalen* er utviklingsgangen som følger:

Vi begynner med varen og ser så at varen må føre til (eller fordoble seg som) varer og penger, til penger som verdiens ytre mål, videre forvandles penger til kapital, arbeiderne adskilles fra arbeidsbetingelsene, og ikke-arbeiderne, kapitaleierne, tilegner seg privat den samfunnsmessige rikdom, som arbeiderne har skapt, og vi får kapitalens tvang til å øke verdien og profitten som alle tings målestokk.⁹³

Friedrich Engels påpeker derfor at «frøet til hele den kapitalistiske produksjonsmåten» er inneholdt «i produktets verdiform» (dvs. i dets vareform).⁹⁴ Hos Lenin finner man også en treffende aforisme der det heter at varen inneholder «alle motsigelser (eller

KAPITALENS UTVIKLINGSGANG:

varen
-->
penger
(som verdiens ytre mål)
-->
kapital
(som verdi i bevegelse)
-->
arbeidere adskilles fra arbeidsbetingelsene
-->
ikke-arbeidende kapitaleiere tilegner seg
privat den samfunnsmessige rikdom som
arbeidere har skapt
=
kapitalens tvang til å øke verdien
og profitten som
alle tings målestokk

spiren til alle motsigelser) i det moderne samfunnet».⁹⁵

Framstillingen får på denne måten fram de innbyrdes forbindelser mellom varer, penger, kapital, etc., ved at Marx sporer dem til deres dypeste årsak, nemlig organiseringen av det samfunnsmessige arbeidet som privatarbeid. På denne måten tjener arbeidsverditeorien for Marx ikke bare som et redskap for å finne de økonomiske fenomenenes indre sammenhenger, men også til å identifisere de mest grunnleggende ledd av årsakskjeden de er del av.

PRIVATARBEID

-->

den dypeste årsaken
til de innbyrdes
forbindelsene
mellom varer, penger,
kapital, etc.

For den som i likhet med Marx ikke regner det kapitalistiske systemet som absolutt og uoverskridelig, men bare som en overgang til en annen samfunnsform, er dette et forskningsfunn av en viss betydning. Har man funnet det springende punkt for det eksisterende samfunnet, har man også identifisert forholdene som må omveltes for å mestre overgangen til det neste.

I undersøkelsen av denne celleformen finner man de forhold og betingelser som gir opphav til vareproduksjonen – og dermed til det borgerlige samfunnets øvrige byggverk. Med andre ord: de forhold og betingelser som må sprenges - eller i det minste forvandles.

På grunnlag av denne framstillingen blir det også mulig å antyde hovedkarakteristikkene til en mulig kommunistisk arbeidsform. Kapitalen inneholder derfor en avslørende sammenlikning av vareproduksjonen med andre former for produksjon, den selvbergede Robinson Crusoe, på den ene siden, og «en sammenslutning av frie mennesker», på den andre:

Den politiske økonomien elsker robinsonader. La oss derfor til å begynne med besøke Robinson på hans øy. Selv om han av naturen er beskjeden, har han likevel forskjelligartede behov å tilfredsstille og må derfor utføre forskjellig slags nyttig arbeid: lage verktøy, fabrikkere møbler, temme lamaer, fiske, jakte osv. ... Til tross for at hans produktive funksjoner er forskjellige, så vet han at de bare er forskjellige former for virksomheten til den samme Robinson, altså bare forskjellig slags menneskelig arbeid. Nøden tvinger ham til å fordele tida nøyaktig mellom de forskjellige funksjonene. Hvorvidt den ene funksjonen utgjør en større, den andre en mindre del av hans samlede virksomhet, avhenger av hvor store vanskeligheter det er som må bli overvunnet for å oppnå den ønskede nytteeffekten. Dette har erfaringen lært ham og vår Robinson, som fikk reddet klokke, hovedbok, penn og blekk fra skipbruddet, begynner som en god engelskmann snart å føre bok over

ARBEIDSVERDITEORI:

=

1) Redskap for å finne de økonomiske fenomenenes indre sammenhenger

+

2) identifisere de mest grunnleggende ledd av årsakskjeden de er en del av.

seg selv. Inventarlista hans inneholder en fortegnelse over de bruksgjenstandene han eier, over de forskjellige arbeidene som er nødvendige for å produsere dem og endelig den arbeidstida som bestemte mengder av disse forskjellige produktene koster ham i gjennomsnitt. Alle forhold mellom Robinson og de tingene som utgjør rikdommen hans og som han selv har skapt, er her så enkle og gjennomsiktlige at selv herr Wirth (tysk vulgærøkonom, o.a.) burde forstå dem uten altfor stor intellektuell anstrengelse. Og likevel inneholder de alle verdians vesentlige bestemmelser.

(...) La oss til slutt, til en avveksling, tenke oss en sammenslutning av frie mennesker. De arbeider med felles produksjonsmidler og forbruker sine mange individuelle arbeidskrefter bevisst, som en samfunnsmessig arbeidskraft. Alle de forholdene som bestemmer arbeidet til Robinson gjentar seg her, bare at det skjer samfunnsmessig i stedet for individuelt. Alle produktene til Robinson var utelukkende hans personlige produkter og derfor umiddelbart bruksgjenstander for ham selv. Totalproduktet til denne sammenslutningen av frie mennesker er et samfunnsmessig produkt. En del av dette produktet tjener igjen som produksjonsmidler og forblir derfor samfunnsmessig. Men en annen del blir fortært som livsmidler av medlemmene i sammenslutningen. Den må derfor bli fordelt blant dem. Måten denne fordelingen vil foregå på vil forandre seg med den særegne karakteren av den samfunnsmessige produksjonsorganismen og det tilsvarende historiske utviklingsnivået til produsentene. Bare som en parallell til vareproduksjonen forutsetter vi at hver produsents andel av livsmidlene er bestemt gjennom hans arbeidstid. Arbeidstida vil altså spille en dobbelt rolle. Den samfunnsmessig planmessige fordelingen av arbeidstida regulerer de riktige proporsjonene mellom de forskjellige arbeidsfunksjonene og de forskjellige behovene. På den andre sida tjener arbeidstida samtidig som målestokk for den individuelle andelen som produsentene har av fellesarbeidet og derfor også for den delen av fellesproduktet som det er mulig å fortære individuelt. Menneskenes samfunnsmessige forhold til sine arbeider og sine arbeidsprodukter forblir her enkle og gjennomsiktlige, både i

produksjonen og i distribusjonen.⁹⁶

Tilsvarende i Kritikken av Gotha-programmet:

Innenfor det kooperative samfunnet, som er basert på felleseiendom av produksjonsmidlene, utveksler ikke produsentene deres produkter; arbeidet som anvendes på produktene, opptrer ikke her som disse produkters verdi, som en tinglig egenskap de besitter, da det enkelte arbeidet nå ikke lenger eksisterer gjennom en omvei, men direkte som en bestanddel av det samlede arbeidet.⁹⁷

Robinson må stykke opp sin arbeidsdag i proporsjonale forhold, alt etter behovene han ønsker å tilfredsstille. Denne økonomisering med arbeidstid er verdien vesentlige bestemmelse og disse bestemmelsene kan også gjenfinnes i den kommunistiske «sammenslutning av frie mennesker». Verdien til en vare bestemmes av den andel av samfunnets totalarbeid som trengs for å produsere den. Ethvert samfunn må regulere og økonomisere slike arbeidstider, og som sådan kan man ikke kvitte seg med verdien vesensbestemmelser, men bare forandre formen gjennom hvilke de gjør seg gjeldende. Verdien innhold eller vesensbestemmelser er imidlertid noe ganske annet enn verdien som sådan. Det siste oppstår bare når arbeidsproduktet har vareform. Med dette blir forholdet mellom arbeidet til den enkelte vareprodusent representert som bytteforholdet mellom hennes vare og de andre varene på markedet. Forholdet mellom henne og de andre tar dermed den vanvittige form av et forhold mellom ting, med alt hva det innebærer: «Individene er underlagt den samfunnsmessige produksjonen, som eksisterer som en dommedag, uavhengig av dem; men den samfunnsmessige produksjonen er ikke underlagt individene, som håndterer den som deres felles eiendom.»⁹⁸ Slik er det verken for Robinson eller de assosierte produsenter, for hvem arbeidet framstår enkelt og gjennomslutning som det det er, nemlig som et forhold mellom sammenliknbare arbeider og arbeidstyper.

Tidsøkonomien som tidligere gjorde seg gjeldende bak menneskenes rygg, kan av de assosierte produsenter nå styres direkte gjennom en bevisst planlegging av totalarbeidet. I stedet for vareproduksjonens privatarbeid, for hvem relasjonen mellom arbeidene deres bare er en ettertanke, følger en produksjon ved produsenter som på forhånd relaterer sine arbeider, fordi de er assosierte og ikke private, og derfor ikke trenger at dette etableres *ex post* av markedsprisene til deres varer. Verdiloven forsvinner. Dens materielle innhold forsvinner imidlertid ikke, men blir om noe viktigere enn tidligere.

3. Kapitalen og profittmakeriet

Marx' *Kapitalen* er en framstilling av de moderne samfunnsforholdene, altså av de samfunnsforhold som er karakteristiske for moderne, kapitalistiske samfunn. Men hva er samfunnsforhold?

En moderne økonom kunne finne på å innvende:

«Det finnes ikke samfunnsforhold, det finnes bare individer som forfølger sine egeninteresser. Helhetsresultatet utgjør det dere marxister kaller samfunn og samfunnsforhold, men dette er bare resultatet av utallige individer som handler og samhandler med hverandre på grunnlag av sine egeninteresser.»

Problemet med dette er ikke – som den sentimentale innvendingen gjerne lyder – at økonomen reduserer mennesker til snevre egoister uten evne til godhet og medmenneskelighet. Det er heller at utsagnet er meningsomt, og bare sier at mennesket gjør det mennesket er.

I økonomens skjema er det moderne, kapitalistiske samfunnet spesielt fordi mennesket her endelig står *fritt* til å forfølge sine egeninteresser. Det blir tydelig hvor tåpelig og selvgratulerende dette er, om man tenker over hvordan egeninteressen forfølges av individer i ulike historiske epoker. Et individ i en selvforsynt bondehusholdning forfølger sine egeninteresser når hun sår, dyrker og høster jorden, det samme gjelder en arbeider som selger sin arbeidskraft til en kapitalist, en kapitalist som kjøper den samme arbeidskraften, en jordherre som tvinger jordleie ut av sine undersåtter, og så videre, og så videre.

Analyse av kapitalen
avdekker samfunnsforholdene

=

* hvordan,
* hvilke betingelser, og
* med hvilke midler
...individet forfølger sin
egeninteresse i et
moderne samfunn

Økonomens kardinalfeil er at han framstiller samfunnsforholdene som et produkt av egeninteressen, når det heller må være omvendt, som Marx påpeker:

**«Poenget er derimot at egeninteressen selv er en samfunns-
messig bestemt interesse og kun kan oppnås innenfor de
betingelser samfunnet har satt opp og med de midler sam-
funnet har gitt, og altså er bundet til reproduksjonen av disse
betingelser og disse midler.»⁹⁹**

Når vi sier at analysen av kapitalen skal avdekke samfunnsforholdene, går det ut på å framstille hvordan, under hvilke betingelser og med hvilke midler individet forfølger sin egeninteresse i et moderne samfunn. Målet er å komme til bunns i den samfunns-
messige bestemmelsen av privatinteressen i moderne kapitalistiske samfunn.

Som tittelen på hans magnum opus kan antyde, mente Marx at kapital var et sam-
funnsforhold av avgjørende betydning for det moderne individets liv. Moderne sam-
funn kalles gjerne for «kapitalistiske samfunn», og omtales i sin tur som varianter av en
enda mer diffus samfunnshistorisk kategori: «kapitalismen». Det ser i det minste ut til
at det dreier seg om en samfunnstype der den økonomiske hovedrollen spilles av «ka-
pitalister». Den kjensgjerning at «kapital» ligger til grunn for samtlige uttrykk, antyder
at spørsmålet «hva er kapital?», er særlig viktig og grunnleggende.

Ser man til den økonomiske litteraturen, vil man oppdage ulike og mildt sagt tvetydige
svar. Som Joan Robinson skriver i *Doctrines of Economic Science*:

Det er det vanlige å konstruere modeller der kvantiteter av 'kapital' framstår uten
at det blir gitt den minste indikasjon på hva dette skulle være kvantiteter av. Slik

man vanligvis forbigår problemet ved å gi begrepet et praktisk innhold, ved at man tegner et diagram, kan man også unngå å gi noe innhold til 'kapitalens' kvantitet ved å gjøre det til algebra. K er kapital, ΔK er investering. Men hva er K ? Kapital, selvsagt. Det må ha en betydning, la oss fortsette med analysen og ikke plage oss selv med pedantisk småpirk som prøver å forstå hva som menes.¹⁰⁰

Robinson påpeker tendensen til at redegjørelse erstattes av algebra, slik at det opprinnelige spørsmålet diskret kan stilles til side. Fra tid til annen forsøkes det likevel å komme fram til et svar. Et uforglemmelig eksempel er den britiske økonomen Robert Torrens, som forsøkte seg på følgende definisjon:

I den første steinen som den ville kaster på villdyret han forfølger, i den første stoken som han griper for å slå ned frukten som han ikke kan nå med hendene, ser vi hvordan en gjenstand blir tilegnet med det formålet å erverve en annen gjenstand, og vi oppdager på den måten — kapitalens opprinnelse.¹⁰¹

Kapitalistens historiske prototype er tydeligvis huleboeren, som samler på stokker og steiner for å slippe og på annet vis bearbejde dem med henblikk på senere jakt og fiske, etc. Igjen får vi illustrert tendensen til at egeninteressen i det hele tatt blandes sammen med egeninteressen under kapitalistiske forhold.

3.1 Ting eller samfunnsforhold?

Det viktigste samfunnsforholdet i kapitalistiske samfunn, er kapitalforholdet. Marx påpeker at regelen er at kapital oppfattes som rent materielle eller stofflige *ting*, og ikke som historisk foranderlige samfunnsforhold. I det hele tatt har konvensjonelle økonomer og tenkere vanskeligheter med uttrykket samfunnsforhold, fordi det setter fingeren på forskjellene mellom ulike historiske epoker, når regelen er at slike forskjeller blir utvisket.

Marx utvikler sitt begrep om kapital gjennom en kritikk av historieløse barnsligheter av denne typen, hvilket han forøvrig ikke bare fant hos Torrens, men også hos økonomifagets klassiske representanter – de franske fysiokratene såvel som det klassiske økonomifagets briljante representanter, som William Petty, Adam Smith og David Ricardo.

Hva er kapital? Økonomene svarer som følger:

Kapitalen består av råstoffer, arbeidsredskaper og eksistensmidler av alle slag, som blir brukt til å produsere nye råstoffer, nye arbeidsredskaper og nye eksistensmidler. Alle disse bestanddeler av kapitalen er skapt ved hjelp av arbeid, av arbeidsprodukter, opphopet arbeid.

For å illustrere problemet stiller Marx et sammenliknende spørsmål:

Hva er en negerslave? Et menneske av den svarte rase. Den ene forklaringen er like god som den andre.¹⁰²

Det han er inne på, er forestillingen om at bestemte «folk» eller «raser» er fødte slaver, eller at slaven i det minste har en iboende slavenatur. «[D]et mennesket som av naturen ikke tilhører seg selv, men en annen, er av naturen en slave», som det heter i Aris-

toteles' Politikken.¹⁰³ En sørstatsherre ved navn George Frederick Holmes fant på sin side i 1850 at Aristoteles manglet en raseteori. I stedet for fødte slaver, ble det hos Holmes snakk om raser som er født til slaveri: «I alle tider ... har negeren vært slave og aldri herre.»¹⁰⁴

I vår tid eksisterer det ikke slaveri i klassisk forstand, hvilket gjør det enkelt å forstå at teorien om individer og raser med en iboende slavenatur fullstendig ignorerer forholdene under hvilke visse mennesker faktisk blir til slaver. Det blir åpenbart at teoriene ikke egentlig forklarer slaveriet, men bare forutsetter det de skulle komme fram til. I stedet for en forklaring, får man en bastant erklæring: en slave er et menneske med slavenatur – en slave er en slave. Den moderne kapitalisten ser sine penger, maskiner og fabrikker som kapital av natur, mye på samme måte som plantasjeieieren så sine undersåtter som fødte slaver:

«En neger er en neger. Først under bestemte forhold blir han en slave. En bomullsspinnemaskin er en maskin til å spinne bomull med. Bare under bestemte forhold blir den til kapital. Løsrevet fra disse forhold er den like lite kapital som gull i og for seg er penger eller sukker er sukkerpris.»

Som Marx også uttrykker dette poenget på en annen, mer nøyaktig måte, blir kapitalens *stofflige bestemmelse* blandet sammen med dens *samfunnsmessige bestemmelse*. Fra et rent materielt eller en stofflig synsvinkel, er kapital ikke annet enn oppsamlet arbeid som så brukes til nytt arbeid, for eksempel et spyd (eller et hvilket som helst arbeidsinstrument) som så brukes til jakt (eller til en hvilken som helst arbeidsprosess). **Oppsamlet arbeid spiller en produktiv rolle i de fleste menneskesamfunn – mennesket er et redskapsproduserende dyr. Identifise-**

Økonomenes kapitalbegrep:
begrenser seg til "tinglig" synsvinkel
=
må naturalisere og eviggjøre det
kapitalistiske systemets lover
-->
framstår som naturlover uavhengig
av tidens innflytelse.

ringen av kapital med oppsamlet arbeid innebærer derfor at den kapitalistiske produksjonen framstår som naturlig, nødvendig og uoverskridelig.

Fordi økonomene begrenser seg til en «tinglig» synsvinkel må de naturalisere og eviggjøre det kapitalistiske systemets lover, som for dem framstår som «naturlover, uavhengig av tidens innflytelse», som «alltid må beherske samfunnet».¹⁰⁵ I prinsippet ville de også ha måttet eviggjøre de føydale forholdene, om de tilfeldigvis levde under dem: «August Comte og hans skole hadde derfor kunnet bevise føydalherrenes evige nødvendighet, på samme måte som de har gjort det med kapitalistene.»¹⁰⁶ Det gjør de imidlertid ikke.

«På den måten likner de på teologene, som også skiller mellom to slags religioner. Enhver religion som ikke er deres egen er en oppfinnelse av menneskene. Deres egen religion er derimot en åpenbaring fra Gud. — Således har det vært en historie, men det finnes ingen lenger.»¹⁰⁷

Ved hjelp av skillet mellom ting og samfunnsforhold – eller mellom stofflig innhold og samfunnsmessig form – utvikler Marx slik et kapitalbegrep som vektlegger dets historiske særegenhet, i motsetning til økonomer og samfunnstenkere som har vektlagt dets tinglige eller stofflige side, slik at det framstår i et naturlig skinn:

Marx kapitalbegrep vektlegger
dets historiske søregenhet

skiller mellom to aspekter:

Kapital som ting
(råstoffer, redskaper)

Kapital som samfunnsforhold:
(penger, varer)

Motsatt av økonomer som bare
forstår kapitalen som ting.

«[Når det sies at kapital] er opphopet (realisert) arbeid (egentlig gjendstandsgjort arbeid), som tjener som et middel for nytt arbeid (produksjon), så betraktes kapitalens simple materie, idet det sees bort fra den formbestemmelse, uten hvilken den ikke er kapital. Det betyr ikke annet enn at kapital er et produksjonsinstrument, og altså må enhver gjenstand telle som produksjonsmiddel – også den som er overlevert fra naturen, for eksempel en stein, som først må tilegnes gjennom en eller annen aktivitet før den kan tjene som instrument. Ifølge dette skulle kapital ha eksistert i alle samfunnsformer, hvilket er fullstendig uhistorisk. Ethvert av legemets lemmer er følgelig kapital, da ethvert lem ikke bare må være utviklet gjennom aktivitet, arbeid, men næret, reproduisert, for å kunne være aktivt som organ. Armen, særlig hånden, er dermed kapital. Kapital ville kun være et nytt navn for en ting som er like gammel som menneskeslekten, da enhver type arbeid – også de mest utviklede, jakt, fiskeri etc. – forutsetter at produktet av forutgående arbeid anvendes som middel for umiddelbart, levende arbeid. ... Blir det således abstrahert fra kapitalens bestemte form, og blir kun innholdet betonet, qua hvilket kapitalen er et nødvendig moment i alt arbeid, så er det naturligvis ingenting som er lettere å bevise enn at kapitalen er en betingelse for all menneskelig produksjon. Beviset blir nettopp gjennomført ved at det abstraheres fra de spesifikke bestemmelser som gjør kapitalen til et moment i et særlig utviklet historisk trinn av den menneskelige produksjonen. **Poenget er at selv om all kapital er gjendstandsgjort arbeid som tjener som et middel for ny produksjon, så er ikke alt gjendstandsgjort arbeid som tjener som et middel for ny produksjon, kapital. Kapitalen oppfattes som ting, ikke som forhold.**»¹⁰⁸

3.2

P-V-P' - kapitalens sirkulasjonsform

I dagligtalen brukes kapital ofte synonymt med penger og verdier av ulike typer. I virkeligheten tar kapital i første omgang alltid form av penger, men penger trenger ikke å ta form av kapital.

Når man bruker penger på butikken for å kjøpe melk, brød eller liknende, så utfyller pengene en bestemt funksjon. For butikkgjengeren er de et middel for å tilegne en bruksverdi, som så skal tilfredsstillе et eller annet behov. Eksempelvis en trøtt småbarnsfar som bruker sine penger på en pose kaffe for å tilfredsstillе sin kaffetørst.

Ser vi nærmere på ståstedet til småbarnsfaren, ser vi at pengene for ham har et klart og tydelig formål: å tilegne seg kaffe. Når pengene er brukt, vender de ikke tilbake. De er definitivt brukt opp. Småbarnsfaren må derfor finne en eller annen måte å skaffe nye penger på, dersom han vil gjenta syklusen når kaffeposen er brukt opp. Eksempelvis ved å selge kantareller på torget.

Marx kaller denne «sirkulasjonsformen» for «enkel varesirkulasjon». Algebraisk kan man stilisere den som $V - P - V$, altså Kantareller – Penger – Kaffe. Dersom vi tenker oss dette som en prosess som gjentar seg over tid, får vi $V - \underline{P - V} - \underline{P - V} - \underline{P - V} - \underline{P}$. Man ser at denne enkle varesirkulasjonen inneholder muligheten for en annen rekkefølge, som begynner og slutter med penger: $P - V - P$.

Penger som først brukes til å kjøpe varer som så selges for nye penger, «forvandler seg til kapital, blir kapital og er allerede ifølge sin bestemmelse kapital».

En forskjell fra småbarnsfaren er at han brukte opp sine penger og måtte skaffe nye for å gjenta prosessen, mens denne pengeeieren bare har forskuttert pengene, som han får tilbake når prosessen er avsluttet. En annen forskjell er at målet for denne sirkulasjonen ikke er å tilegne seg kaffe (eller en hvilken som helst bruksverdi) for å tilfredsstillе et behov. Den begynner og

Enkel varesirkulasjon:

$V - P - V$

Vare - Penge - Vare

prosess som gjentar seg over tid,
annen rekkefølge:

$P - V - P$

Penge - Vare - Penge

Målet med sirkulasjonsprosessen er
at de opprinnelig forskutterte
pengene øker

slutter med penger. Prosessens formål kan derfor ikke være en bruksverdi, men bare pengenes kvantitative vekst - at pengene vender tilbake som en større pengemengde enn de han opprinnelig forskutterte.

Algebraisk begynner vi med en sum penger (P), med hvilke vi kjøper en vare (V), før vi selger varen for nye penger ($P - V - P$):

«Den fullstendige formen for denne prosessen er derfor $P - V - P'$, der $P' = P + \Delta P$, dvs. den opprinnelig forskutterte summen pluss en økning. Denne økningen eller overskuddet over den opprinnelige verdien kaller jeg — merverdi (surplus value). Den opprinnelig forskutterte verdien holder seg derfor ikke bare ved like i sirkulasjonen, men den forandrer sin verdistørrelse i den, tilsetter en merverdi eller forøker seg. Og det er denne bevegelsen som forvandler den til kapital.»

Bare på dette grunnlaget forstår vi livsførselen til den moderne overklassen, *kapitalistene*:

«Som bevisst bærer av denne bevegelsen blir pengeeieren kapitalist. Hans person, eller snarere hans lomme, er det punktet pengene starter fra og det punktet de vender tilbake til. Det objektive innholdet i denne sirkulasjonen — forøkningen av verdien — er hans subjektive mål. Bare i den grad det eneste drivende motivet for hans operasjoner er en stadig økende tilegnelse av den abstrakte rikdommen, fungerer han som kapitalist eller personifisert kapital, utstyrt med vilje og bevisst-

het. En kan altså aldri betrakte bruksverdien som umiddelbart mål for kapitalisten. Heller ikke den enkelte fortjenesten, men bare fortjenestens hvileløse bevegelse.»¹⁰⁹

Det er en utbredt klage at samfunnet er for pengefiksert, og at målet om profitt fortren-ger alle edle hensyn, ikke minst i private bedrifter. Iblant hevdes det også at kapita-lismen ikke er hva den engang var fordi den griske finanssektoren tvinger målet om kortsiktig profitt over på alle andre sektorer, inkludert industribedriftene.

Vi skal ikke bry oss med å kommentere disse sentimentale ideene her, annet enn ved å si at Marx serverer en alternativ, langt rimeli-gere forklaring. Industrikapitalister har ikke tatt til seg målet om profittmaksimering fordi de blir negativt påvirket av finansspeku-lantene. Som vi har sett er det tvert imot: *som kapitalister* kan de ikke la seg styre av noe annet mål enn økningen av penger. Dette stammer verken fra noen moralsk svikt fra deres side eller fra en diffus «kasinokapitalistisk» mentalitet, men fra selve sirkulasjons-formen til pengene deres, gjennom hvilken pengene deres blir til kapital og de selv blir til kapitalister.

3.3 Merverdien - plussmakeriets hemmelighet

Dersom kapital er penger som trakter etter mer penger, hvordan er det mulig at en mindre pengesum forvandler seg til en større? Dersom vi spurte eiere av store dagligvarekjeder eller lange aksjeporteføljer, ville svaret vi fikk vil være ganske ensformig: de har alle slått seg opp på ulike smarte grep, på å kjøpe billig og selge dyrt. Ikke uten grunn var *The Art of the Deal* tittelen på selvbiografien til Donald Trump - poenget var at Trump er rik fordi han er en rå forretningsmann som vet å gjøre en god avtale, iblant på bekostning av andre... men verden er nå engang brutal.

En teori om kapitalen som tok dette for gitt, ville havne i et blindspor. Uten større anstrengelse viser Marx at en «deal», uansett hvor rå eller slu den er, verken i varehandelen eller på aksjemarkedet kan frambringe noen merverdi.

La oss si at entreprenør Odd nylig har blitt eier av et parti varer til en verdi av 10 000 kr. Odd har alltid vært en slu forretningsmann, og forsøker stadig å finne en måte å øke sine penger. Han henvender seg til den godtroende entreprenør Ole, og får solgt varene til ham for 12 000 kr. Utvilsomt tjente han gode penger på dette. Han gjorde en god deal! Har vi så hemmeligheten bak plussmakeriet? Åpenbart ikke. Tidligere var Odd og Ole i besittelse av verdier tilsvarende henholdsvis 10 og 12 000 kr, i sum = 22 000 kr. Nå besitter Ole 12 000 kr og Odd 10 000 kr, men summen forblir de samme 22 000 kr. Verdiene entreprenørene disponerer har ikke økt med en krone, de har bare skiftet hender.

Marx påpeker at kapitalistklassen i et land ikke kan multiplisere sin kapital ved å lure og bedra hverandre. Dersom selgeren ved et «uforklarlig privilegium» fikk selge varene til 10% over sin verdi, så vil han – som kjøper – møte en selger med et tilsvarende privilegium. «Vår mann har tjent 10% som selger, for å så tape 10% som kjøper.»

Dårlige salg eller gode kjøp forklarer i beste fall hvordan merverdien omfordeles, men ikke hvordan den i utgangspunktet blir skapt. Vi setter derfor lureriet til side og antar at alle varer selges og kjøpes for deres verdi. Vi ser også bort fra arv. Ingen av disse antakelsene er spesielt realistiske, men bare ved å se bort fra metoder som bare omfordeler gammel verdi kan vi få en forståelse av hvordan merverdien blir skapt.

Pengeeieren må være så heldig at han oppdager en vare på markedet med en spesiell bruksverdi, nemlig at den selv er kilde til

ARBEIDSKRAFTEN
(evnen til å arbeide)
= Vare med spesiell bruksverdi:
--> den er selv kilde til verdi

Arbeidskraftas verdiskapning består av:
1) Nødvendig arbeidstid:
Tiden det tar å produsere egne livsmidler
(til opprettholdelse av arbeideren)

2) Merverdi:
verdien som produseres utover
verdien av egen arbeidskraft

verdi, og attpåtil en større verdi enn den selv. Svaret er at det finnes en slik vare, arbeidskraften, som selges og kjøpes, i det minste i tidsavgrensede perioder, på «arbeidsmarkedet» i alle kapitalistiske nasjoner.

Arbeidskraft viser ikke til selve arbeidet, betraktet som ferdigsluttet prosess som har dannet så og så mange gjenstander. Det arbeideren selger er bare sine evner til å gjøre «produktiv bruk av menneskelig hjerne, muskler, nerver, hender osv», ved å bearbeide den ytre natur og omskape den til arbeidsprodukter.

Hvis vi så vil vite hvilken verdi arbeidskraften har, må vi ta hensyn til at arbeidskraft er en evne eller et potensiale som bare besittes av levende individer. For å holde den ved like, må individene holdes ved like. «For å kunne opprettholde livet trenger det levende individet en viss sum livsmidler. Den arbeidstida som er nødvendig for å produsere arbeidskrafta løser seg altså opp i den arbeidstid som er nødvendig for å produsere disse livsmidlene.»¹¹⁰

Verdien av livsmidlene har en absolutt nedre grense, nemlig det fysiske subsistensminimum som må til for å kunne opprettholde nerver, muskler og hjerneceller, altså for å fornye arbeidsevnen til arbeideren fra dag til dag og måned til måned. Verdibestemmelsen inneholder imidlertid også en variabel, historisk bestanddel som skifter med samfunnets «sivilisasjonsnivå», altså med utviklingen av dets produktivkrefter og gjennomsnittlige arbeidsintensitet.

Verdien av arbeidskraften til en arbeider utgjør en helt annen mengde enn verdien av arbeidet hennes, altså verdien av de produkter hun frambringer i løpet av en gitt dag, uke, og så videre. Dette er hovedsaken for kapitalisten: «Arbeidskraftas verdi og den verdien den skaper i løpet av arbeidsprosessen er altså to forskjellige størrelser. Denne verdidifferansen hadde kapitalisten for øyet da han kjøpte arbeidskrafta.»¹¹¹

I likhet med enhver vareeier realiserer eieren av arbeidskraften bytteverdien til sin vare ved å avhende dens bruksverdi til kjøperen. Arbeidskraftens bruksverdi, selve arbeidet, kan derfor bli tilegnet av kapitalisten. «Pengeeieren har betalt arbeidskraftas dagsverdi. Bruken av den i løpet av dagen, det dagslange arbeidet, tilhører derfor ham.»¹¹²

«Alle problemets betingelser er oppfylt og varebyttets lover er på ingen måte krenket. Ekvivalent ble byttet mot ekvivalent. Som kjøper betalte kapitalisten alle varene til deres verdi, bomull, spindelmasse, arbeidskraft. Så gjorde han det som alle andre kjøpere av varer gjør. Han konsumerte deres bruksverdi. Den prosessen som konsumerer arbeidskrafta, som samtidig er den prosessen som produserer varen, ga som resultat et produkt på 20 pund til en verdi av 30 shilling. Kapitalisten vender nå tilbake til markedet og selger varer, liksom han før kjøpte varer. Han selger garnet for 1 shilling 6 pence pr. pund, som er nøyaktig garnets verdi. Og likevel trekker han 3 shilling mer ut av sirkulasjonen enn han opprinnelig kastet inn i den. Hele dette forløpet, forvandlingen av pengene hans til kapital, foregår i sirkulasjonssfæren og foregår ikke i sirkulasjonssfæren. Det blir formidlet gjennom sirkulasjonen fordi det forutsatte kjøpet av arbeidskrafta på varemarkedet. Det foregår ikke i sirkulasjonen, ettersom denne bare innleder verdiøkingsprosessen som finner sted i produksjonssfæren.»¹¹³

Vi kan derfor definere merverdi som den verdi lønnsarbeideren produserer utover verdien av sin arbeidskraft.

Marx viser at det er mulig å forklare merverdien på grunnlag av «varebyttets lover», prinsippet om at like verdistørrelser skal byttes mot hverandre, hvilket vil si at han forklarer merverdien på grunnlag av verdien, og ikke som et brudd eller avvik fra den.

På denne måten tar Marx avstand fra de evinnelige drømmene man stadig finner blant visse sosialister om et rettferdig samfunn der arbeiderne endelig får verdien av sitt arbeid – og hvor verdien ikke blir forrådt av kapitalen og merverdien. På dette grunnlaget polemiserer f.eks Engels mot Eugen Dühring, og Marx mot Proudhon. Jf. Engels:

«Å ønske å avskaffe den kapitalistiske produksjonsmåten ved å restaurere den 'sanne verdien' er som å ville avskaffe katolisismen ved å restaurere den 'sanne' pave. Det tilsvarer ønsket om å skape et samfunn hvor produsenten endelig skal behere

MERVERDI = Materialisering av ubetalt arbeidstid

ske sitt produkt ved å konsekvent hevde en kategori som er det mest omfattende uttrykk for produsentenes underkastelse under sitt eget produkt.»¹¹⁴

Og Marx:

«Derfor oppstår feilen til de sosialistene, spesielt franskmennene, som ønsker å bevise at sosialismen er realiseringen av de borgerlige ideene som ikke ble oppdaget av den franske revolusjonen, men som sirkulerte historisk, og som kjemper for å demonstrere at bytteverdien opprinnelig (i tid) eller i henhold til sitt begrep (i sin adekvate form) var et system med frihet og likhet for alle, men har blitt forfalsket av penger, kapital, etc... .. Bytteverdisystemet er et system for frihet og likhet for alle ... Bytteverdisystemet, og spesielt pengesystemet, er i virkeligheten et system av frihet og likhet. Men motsetningene som oppstår med dens dypere utvikling, er immanente motsetninger, som er viklet inn i selve denne eiendom, frihet og likhet, og som noen ganger blir deres motsetning. Det er like fromt som det er et tåpelig å ønske at for eksempel bytteverdi ikke utvikler seg fra vare- og pengeform til form av kapital, eller at arbeidskraften som produserer bytteverdi ikke utvikler seg til lønnsarbeid.»¹¹⁵

På grunnlag av Marx' framstilling av merverdien kan vi dele arbeidsdagen i to deler. I løpet av arbeidsdagens første del skapes et arbeidsprodukt som går til å opprettholde arbeideren og hennes familie. I arbeidsdagens andre del produseres profitten eller merverdien, som tilegnes gratis, uten ekvivalent, av kapitalisten.

Dette siste utgjør hemmeligheten bak all merverdi i ulike former og fasonger. Enten det er snakk om industriprofitt, pengerenter, handelsprofitt eller grunnrente, så stammer de alle fra en og samme kilde – arbeiderklassens ubetalte arbeid, utført i løpet av denne andre delen av arbeidsdagen:

«En korrekt forståelse av verdien overhodet, forutsetter at en forstår hvordan verdien bare er forsteinet arbeidstid, bare legemliggjort arbeid. Men like avgjørende er det å forstå at merverdien bare er forsteinet merarbeidstid, bare legemliggjort merarbeid.»¹¹⁶

«All merverdi er i sin substans materialisering av ubetalt arbeidstid, uansett hvordan den seinere utkrystalliserer seg i skikkelser som profitt, rente, grunnrente osv.»¹¹⁷

3.4 Harmoni i produksjonen, kamp i fordelingen?

Merverdien manifesterer seg ikke for hverdagsbevisstheten som en «materialisering av ubetalt arbeidstid», siden den gjennom konkurransen og fordelingsprosessen framstår som en myriade av inntektstyper som ikke ser ut til å ha noe til felles: på den ene siden «entreprenørprofiten» til de kapitalistene som er aktive i reproduksjonsprosessen, være seg i handel eller i industri, på den andre siden renteinntektene til passive lånekapitalister, som ikke har en aktiv rolle i reproduksjonen, og dessuten grunnrenten til grunneierne, som heller ikke har det. Alle disse kunne deles opp på flere måter, og vi kunne føye til skatter inndrevet av staten, og så videre. I dette forvirrende kaoset får Marx fram den skjulte, indre sammenhengen mellom de ulike inntektstypene ved å vise at de alle er dividender av arbeidernes ubetalte arbeid, merverdien.

«Kapitalisten som produserer merverdien, dvs. pumper ubetalt arbeid direkte ut av arbeiderne og fikserer den i varer [industrikapitalisten, red.anm], er riktignok den første tilegner, men på ingen måte den siste eieren av denne merverdien. Han skal etterpå dele den med kapitalister som står for andre funksjoner i den samfunnsmessige produksjonen som helhet, med grunneieren osv. Merverdien spaltes derfor opp i forskjellige deler. Dens bruddstykker tilfaller forskjellige kategorier av personer og antar forskjellige, innbyrdes selvstendige former som profitt, rente, handelsgevinst, grunnrente osv.»¹¹⁸

Ved å avsondre merverdien som en særskilt kategori kunne Marx vise alle inntekter som tilflytter borgerskapets ulike deler og fraksjoner har en og samme kilde. For ham var dette noe av det viktigste i hele *Kapitalen*, som han bemerket i et brev til Engels: **«Det beste i min bok er ... behandlingen av merverdien uavhengig av dens bestemte former som profitt, rente, grunnrente osv.»¹¹⁹**

En avgjørende teoretisk forutsetning for merverdibegrepet er den konsekvente distinksjonen mellom arbeid og arbeidskraft, et skille som ikke fantes hos de klassiske økonomene og som Marx selv kom fram til så sent som i manuskriptet av 1857-8.

Det var vanskelig å komme fram til dette skillet, fordi arbeidslønn framstår som en betaling for arbeidets verdi, heller enn for arbeidskraftens verdi. I slaveriet ser ut til at hele arbeidsdagen

MERVERDIBEGREPET forutsetter:

Konsekvent distinksjon mellom
ARBEID og ARBEIDSKRAFT

er ubetalt, også den delen som i virkeligheten blir betalt ut i form av nødvendige livsmidler. I lønnsarbeidet er det heller omvendt: hele arbeidsdagen framstår som betalt, selv om en andel av den i virkeligheten er ubetalt, og hentes ut som merverdi.

Hvorfor ser det ut til at salget av arbeidskraft er et salg av arbeid, til forskjell fra salget av alle andre varer, der det er åpenbart for alle involverte hva som faktisk blir solgt?

Arbeidskraft sikter til de mentale og fysiske evner som mennesker setter i sving under produksjonen av en hvilken som helst bruksverdi. En evne er ikke et produkt som dens eier kan avhende til en kjøper, eieren må selv møte opp og stille seg til kjøperens disposisjon.

En selger av råjern måler mengden av jernet han selger ved å veie det i tonn eller kilo, en skredder selger et visst antall frakker, og så videre, men hvordan måler man arbeidskraften? Den lar seg ikke måle på annet vis enn gjennom *arbeidets* varighet i tid (timelønn) eller gjennom dets resultater (akkordlønn). I begge tilfeller ser det ut til at det er arbeidet og ikke arbeidskraften som har blitt solgt.

Kjøp og salg av arbeidskraft forvandles dermed til arbeidslønn, en irrasjonell overflatekategori som gir inntrykk av at det dreier seg om et kjøp og salg av arbeid. Utbyttingen som finner sted i selve produksjonsprosessen, blir usynlig, i likhet med selve merverdien. Det blir umulig å forstå at årsinntekten til penge-, handels- og industrikapitalistene bare utgjør andeler av arbeiderklassens ubetalte arbeid i samme periode. Derimot virker det som om de hver for seg, gjennom deres respektive aktivitetsformer, gir opphav til deres ulike inntekts typer. Grunneieren får lønn for å ha stilt jorda til disposisjon, industrikapitalisten for sitt oppsynsarbeid, men også sin avholdenhet og risikovillighet, og så videre. Dermed kan apologetiske økonomer (vulgærøkonomene, som Marx kaller dem) framstille den borgerlige verden som den beste av alle mulige verdener – som et samfunn der både herre og svenn belønnes for sitt bidrag til produksjonen.

ARBEIDSKRAFT

=

Mentale og fysiske evner som mennesket setter i sving under produksjon av bruksverdi

--> Måles gjennom arbeidets varighet (timer) eller resultater (akkord)

--> Kjøp og salg av arbeidskraft forvandles til lønn

--> LØNN fremstår som betaling for arbeidets verdi, heller enn arbeidskraftens verdi

--> Utbyttingen som skjer i produksjonsprosessen, blir usynlig

--> Årsinntekten til penge-, handels- og industrikapitalistene er andeler av arbeidserklassens ubetalte arbeid

For eksempelvis økonomen Jean Baptiste Say blir verdien til produktene skapt gjennom den gjensidige virksomheten til arbeidet, kapitalen og naturkreftene. Hver og en av disse gjør en «produktiv tjeneste» til produksjonen og blir for dette belønnet med inntekter – arbeidslønn, profitt og rente. Dermed er det i virkeligheten ingen grunn til at det skulle finnes noen antagonisme mellom arbeidere, kapitalister og grunneiere. Som Marx ironisk beskriver denne samfunnsharmonien:

«De ulike inntekter stammer fra vidt ulike kilder, den ene fra jord, den andre fra kapital, den tredje fra arbeid. De er derfor ikke fiendtlig innstilt, fordi de slett ikke står i et iboende forhold til hverandre. Hvis de arbeider sammen i produksjonen er det en harmonisk handling, et uttrykk for harmoni, liksom f.eks bonden, oksen,

plogen og jorda i jordbruket, i den virkelige arbeidsprosessen, arbeider harmonisk sammen, til tross for forskjellene mellom dem. For så vidt det oppstår en motsetning mellom dem skyldes det bare konkurransen, der aktørene tilegner seg mer av produktet, av verdien, enn de har skapt sammen. Og hvis det i denne prosessen av og til oppstår kamper, så viser det seg til syvende og sist, som resultatet av denne konkurransen mellom jorda, kapitalen og arbeidet, at de ved å bråke seg imellom om fordelingen har økt produktets verdi så mye at hver og en får en større andel, slik at deres konkurranse bare framstår som det stikkende uttrykk for deres harmoni.»¹²⁰

Denne vakre produksjonsfaktorteorien har i det moderne økonomifaget blitt videreutviklet til teorien om marginalproduktivitet.

Med forvandlingen av arbeidskraftens verdi til arbeidslønn «blir det virkelige forholdet usynlig og vendt til sin motsetning», og harmonistiske teorier om arbeidet som en fellesinnsats ved ulike produksjonsfaktorer får bein å gå på.¹²¹

Det ser nå ut til at motsetningen mellom arbeiderklassen og borgerskapet bare vedrører *fordelingen* av arbeidsproduktet og slett ikke produksjonen av det. Dette ikke bare i teoriene til Jean Baptiste Say og Thomas Malthus, som gjennom produksjonsfaktorteorien rettferdiggjorde profitten som kapitalistens oppsynslønn osv., men også i den spontane ideologien til Arbeiderpartiet og LO, som forkynner arbeidernes interesse av størst mulig industri- og produktivtetsvekst:

- I produksjonen må selvsagt plogen (kapitalen), oksen (arbeideren) og bonden (bedriftsledelsen) virke sammen for at det overhodet skal bli noe å fordele. Selvsagt kan det skje at plogen stikker av med for mye, ja, sant å si er det litt besynderlig at det stadig vekk skjer, men det er et spørsmål om fordeling, ikke produksjon. Vi har jo streikevåpenet av en grunn! Når alt er sagt og gjort så vokser imidlertid totalproduktet og det viser seg at kampene mellom arbeid og kapital bare er det stikkende uttrykk for – partnerskapet mellom dem. Arbeiderne har interesse av maksimal produktivtetsvekst, og i så henseende er deres interesser de samme som kapitalistenes.

Et eksempel på denne tenkemåten ble nylig blitt formulert av Magnus Marsdal og Manifest Analyse, da de i 2021, ruset på ferske pengeinnskudd fra livskraftig, norsk industrikapital, kunne erklære at industriproduksjonen var mer fundamental enn både høyre-venstre skillet i politikken og klaseskillene mellom samfunnets økonomiske «hovedklasser».

Marsdal forklarte at «investeringsstaten» må sørge for industriutvikling og vekst. Det kunne for såvidt være en presis nok oppsummering av visse statlige kjerneoppgaver i kapitalistiske samfunn. Imidlertid var Marsdal rask til å ta lufta ut av slike ballonger ved å understreke at dette ikke hadde med klasse å gjøre overhodet, siden staten i alt

dette var hele samfunnets representant:

«Investeringsstaten er en økonomisk nødvendighet for begge hovedklasser. Arbeiderklassen er ikke mindre avhengig enn kapitalistklassen av at landet har en næringsstruktur.»

«Der investeringsstatens oppgave er å sikre at det blir en økonomisk kake å fordele, må fordelingsstaten – som støtter seg på fagbevegelsen – ta makt over den fordelingen.»

«Investeringsstaten» sørger for produktivitet og profitabel industri, og dermed tjener den hele samfunnets interesser i økt produksjon, produktivitet og velstand, først senere kommer striden over *fordelingen*, som er det politikk og klassekamp i virkelighet handler om. Den er et spørsmål for «fordelingsstaten».¹²²

For sosialisten fra Trondheim var slike setninger muligens nyttige for å legitimere samarbeidet med Aker Kværner, men bevisst eller ubevisst rekapitulerte han et mantra som allerede var blitt forkynt i tiår av fagforeningsbyråkratiet og det «moderniserte» sosialdemokratiet i Norge (heller ikke uefne finansieringskilder for en tankesmie), men som først ble oppfunnet av overklasseyndlinger som Thomas Malthus og Jean Baptiste Say.

Som man ser kan privatinteressens furier få selv tankesmier til å forkynne tankeløse setninger, eksempelvis at merverdien er like viktig for arbeiderne som for kapitalistene, og at en fellesinnsats ved «begge hovedklasser» bør sørge for at arbeiderne utfører et arbeid de ikke får betalt for, slik at det kan tilegnes og akkumuleres av en annen klasse. Opplegget ble så fullendt av en nasjonalistisk, anti-kinesisk retorikk om hvordan den kinesiske investeringsstaten ville rasere produksjonslivet til vårt stolte «fedreland», på den ene siden, og av nokså ville utbrudd mot «parasittene» i finanssektoren, på den andre.

Diagnosen til fordelingssosialistene («vulgærsosialistene», for å låne et uttrykk fra Marx) i LO, Ap og Manifest Analyse, snur alt på hodet: i stedet for å skille mellom arbeid og arbeidskraft for å ankomme merverdien i produksjonen, antar de at arbeidslønn er en belønning for arbeidet og kan dermed bare skimte klassemotsetninger i fordelingen, milevis unna produksjonsfaktorenes harmoniske spill i arbeidsprosessen. I stedet for en forståelse av utbyttingens virkelige rolle i kapitalistisk produksjon får man intetsigende og moralistiske setninger om urettferdig fordeling og arbeidets rett på et langt større (kanskje til og med et uavkortet!) arbeidsutbytte.

Det løper så ut i en ytterligere forvirring av arbeidsprosessen som sådan med arbeidsprosessen i dens spesifikt kapitalistiske form. I ethvert samfunn må produksjonsmidler, naturbetingelser og levende arbeidskraft virke «harmonisk» sammen i det samfunnsmessige arbeidet, men med den kapitalistiske produksjonen har selve arbeidsmå-

ten blitt forvandlet. Dermed får den «to eiendommelige trekk», som skiller den fra arbeidsprosessen i alminnelighet: for det første at arbeideren «arbeider under kontroll av kapitalisten», som «passer på at... at det altså ikke blir sløst med råmaterialet og at arbeidsredskapet blir behandlet skånsomt», og for det andre at produktet «er kapitalistens eiendom, ikke den umiddelbare produsentens, dvs. arbeiderens eiendom»:

«Arbeidsprosessen er en prosess mellom ting som kapitalisten har kjøpt, mellom ting som tilhører ham. Produktet av denne prosessen tilhører ham derfor helt og fullt, i like stor grad som produktet av gjæringsprosessen i hans vinkjeller.»¹²³

Denne siste eiendommeligheten til den kapitalistiske arbeidsprosessen blir skjult ved hjelp av finurlige sosialdemokratiske deviser som deler opp produksjonen og fordelingen i adskilte sfærer, den ene velsignelsesrik og harmonisk, den andre stridbar og politisk, for å slik legitimere et nasjonalistisk industripartnerskap mellom arbeid og kapital. - La oss produsere først, og senere *diskutere* hvem som skal få hva.

Fra Marx' perspektiv er det imidlertid ikke et spørsmål om urettferdig *fordeling*, men om merverdi som dannes i produksjonen gjennom arbeidernes ubetalte arbeid, og som allerede med dette, under produksjonen, er *forutbestemt* som kapitalistens *rettmessige* eiendom og arbeiderens ikke-eiendom. **Det det står om er produksjonen og ikke fordelingen, som er symptom og ikke årsak. Oppmerksomheten dithen blir imidlertid avledet av vulgærsosialismen gjennom dens karakteristiske, doktrinare oppdeling av produksjon og fordeling, der «fordelingen lever som en selvstendig sfære ved siden av produksjonen».**¹²⁴

Ved hjelp av skillet mellom arbeid og arbeidskraft er det derimot mulig å unngå slike forvirringer, siden man nå kan avsondre merverdien og forklare den gjennom utbyttingen i produksjonen.

3.5 Konstant og variabel kapital

I stedet for produksjonsfaktorteorien, som hevdet at arbeid, kapital og jord gir hvert deres bidrag til varens verdi, hvilket danner de involverte aktørenes respektive inntektskilder, er det for Marx arbeidet og bare arbeidet som danner varens verdi, og dermed alle inntektsformer. Med dette begynner den borgerlige rikdommens indre sammenhenger å falle på plass. Men hvilken rolle spiller i så fall maskiner og råmaterialer?

Vi kan se for oss ti meter lin som brukes til å produsere en frakk. Skredderen klipper linet opp i ulike deler – i forstykke, bakstykke, ermer og så videre – før de monteres sammen ved hjelp av en symaskin.

De involverte faktorene kan deles i to, overordnede kategorier: på den ene siden produksjonsmidler (lin, tråd, symaskin, symaskinolje) og på den andre siden (skredderens) arbeidsevne, konstant og variabel kapital:

«Den delen av kapitalen som blir omsatt i produksjonsmidler, dvs råmaterialer, hjelpestoffer og arbeidsmidler, forandrer altså ikke sin verdistørrelse i produksjonsprosessen. Jeg kaller den derfor ... [k]onstant kapital.»¹²⁵

«Den delen av kapitalen som blir omsatt i arbeidskraft forandrer seg derimot i produksjonsprosessen. Jeg kaller den derfor ... [v]ariabel kapital.»¹²⁶

Deretter kan den konstante kapitalen, produksjonsmidlene, deles videre opp i to underkategorier, etter deres ulike egenskaper: fast og flytende kapital. Etterhvert som linet klippes opp mister det fullstendig dets gamle bruksverdi og finnes ikke lenger i dets gamle form, men blir en del av frakkens endelige form. Det samme gjelder tråden. Også symaskinoljen ble tappet under syngen, men den ble (forhåpentligvis) ikke overført til den endelige frakk.

KONSTANT KAPITAL

=

Produksjonsmidlene -->
råmaterialer (lin, tråd), hjelpestoffer
(olje) og arbeidsmidler (maskiner)

Råmaterialer og hjelpestoffer = flytende kapital
(bruksverdien forsvinner gradvis i arbeidet).
Arbeidsmidler = fast kapital

VARIABEL KAPITAL = arbeidsevnen/
arbeidskraften

ken. Lin og trå er i så måte råmaterialer, mens symaskinoljen er et hjelpestoff. Begge grupper er eksempler på flytende kapital, fordi deres bruksverdi gradvis forsvinner i løpet av arbeidet. De skiller seg fra symaskinen – som kalles fast kapital.

Selv om bruksverdien til tråden, linet og symaskinoljen forsvinner, så dukker deres verdi opp igjen som deler av verdien til den ferdige frakken. Symaskinens bruksverdi forsvinner imidlertid ikke, til forskjell fra råmaterialene og hjelpestoffene er den fast og ikke flytende. Den mister ikke gradvis sin opprinnelige form, men beholder den og fungerer i ti gode år før den bryter sammen og må bli erstattet. Verdien til denne faste kapitalen går inn i produktet i takt med dets slitasje, proporsjonalt med dets ventede endelikt. Dersom symaskinens levetid er ti år, og den brukes til å produsere 100 frakker i året, så overfører den 1/1000 av sin verdi til hver enkelt frakk.

Produksjonsprosessen innebærer med andre ord et dobbelt resultat, på den ene siden overføres verdien av produksjonsmidlene til arbeidsproduktet, og på den andre siden reproduseres arbeidskraftens verdi, i tillegg til en merverdi. Dette har på sin side sin forklaring i arbeidets dobbeltkarakter, i skillet mellom abstrakt og konkret arbeid:

Produksjonsprosessen
innebærer et dobbelt resultat:

- 1) Verdien av produksjonsmidlene
overføres arbeidsproduktet
- 2) Arbeidskraftens verdi reproduseres
+ det produseres en merverdi

--> forklares med arbeidsets
dobbelkarakter:

abstrakt og konkret arbeid

«I sin egenskap av abstrakt allment arbeid, som forbruk av menneskelig arbeidskraft, skaper altså spinnerens arbeid en ny verdi, utover verdien av bomull og spindel. I sin egenskap av konkret, særskilt og nyttig arbeid som spinneprosessen overfører det verdien av produksjonsmidlene til produktet og bevarer således deres verdi i produktet.»¹²⁷

Abstrakt allment arbeid

=

menneskelig arbeidskraft som
forbrukes --> arbeiderens arbeid
skaper ny verdi

Konkret, særskilt arbeid

=

overfører verdien av
produksjonsmidlene til
produktet

3.6

Merverdirate og utbyttingsgrad

Kapitalen C , er sammensatt av to deler – eller summer. En del c , ble lagt ut for produksjonsmidler. En annen del v , ble lagt ut for arbeidskraft.

I utgangspunktet («opprinnelig») har vi $C = c + v$.

«[V]ed slutten av produksjonsprosessen», får vi derimot $C' = (c + v) + m$

Merverdien utgjør differansen mellom den forskutterte kapitalen, C , og kapitalen C' slik den framstår ved slutten av produksjonsprosessen. Altså $C' - C = m$.

Vi inkluderer naturligvis ikke hele verdien av produksjonsmidlene, men bare den delen som er forbrukt, dvs. nedslitt.

Den nyskapte verdien i det nye produktet er annerledes enn den verdidel som bare er blitt bevart, dvs. overført fra c . I det man har frambrakt et nytt produkt, så kan det se ut til at produktet – feks laptopen som triller ut av samlebandet, for å bli solgt på Elkjøp – i sin helhet representerer en nyskapt verdi; nyskapt er imidlertid i virkeligheten bare en del av laptopens verdi.

c utgjør en sum som er konstant på begge sider av likningen, dvs den er lik både i C og i C' . Den er derfor ikke merverdiens kilde. Det er derimot v . **Marx skriver: «i virkeligheten vet vi allerede at merverdien bare er en følge av den verdiforandringen som skjer med v , altså den kapitaldelen som er omsatt i arbeidskraft», men likevel blir dette forholdet tilslørt på flere måter. Det ser ut som om den nye verdien er minst like mye et produkt av c som av v , fordi «økningen i den variable kapitalen har som følge at hele den forskutterte kapitalen øker.»¹²⁸**

MERVERDIRATE

=

Forholdet mellom merverdi og
den variable kapitalen $\rightarrow m/v$

Fra kapitalistens ståsted:
MERVERDIRATEN til hans kapital

Fra arbeiderens ståsted:
Arbeidskraftens UTBYTNINGSGRAD

«Den rene analysen av prosessen krever altså at vi helt abstraherer fra den delen av produktets verdi som den konstante kapitalen bare er gjenoppstått i. Vi må altså sette den konstante kapitalen = 0...»

«det forholdet som uttrykker verdiøkningen av den variable kapitalen, blir åpenbart bestemt av forholdet mellom merverdien og den variable kapitalen, dvs uttrykket m/v Denne relative verdiøkningen av den variable kapitalen, eller den relative størrelsen på merverdien, kaller jeg for merverdiraten.»¹²⁹

Dersom m/v tilsvarer 5000/5000, er proporsjonen mellom dem 100%. Sett fra kapitalistens ståsted viser dette merverdiraten til hans kapital, men fra arbeiderens ståsted viser det arbeidskraftens utbyttingsnivå (utbyttingsraten).

3. 7 Absolutt og relativ merverdi

Arbeidsdagen kan deles i to, nødvendig arbeid og merarbeid, som henholdsvis produserer arbeidskraftens verdi og merverdien.

Vi kunne tenke oss en arbeidsdag på 8 timer, hvorav den nødvendige arbeidstiden utgjorde 6 timer og merarbeidstiden 2 timer. En forlengelse av arbeidsdagen med 2 timer ville forlenge merarbeidet fra 2 til 4 timer og dermed øke merverdien. Merverdi- eller utbyttingsraten ville øke fra 33% til 66%. Dersom arbeidsdagen ble forlenget med nye to timer, ville merverdiraten øke til 100%.

Ikke uten grunn er den kapitalistiske produksjonens historie en historie om kamper over arbeidsdagens lengde. Marx beskriver kapitalen som dødt arbeid som nettopp fordi den er død bare kan holde seg levende ved å – lik en vampyr – suge inn levende arbeid – «og jo mer arbeid den suger inn, desto mer lever den». «Tidsatomene» er jo «fortjenestens elementer».¹³⁰ Den resulterende «umettelige, varulv-hunger etter merarbeid» fører til et vanvittig press for å utvide arbeidsdagen hinsides både moralske og fysiologiske grenser, med arbeidsdager på 14 og 16 timer, hvilket framprovoserte klassekamper og førte til samfunnsmessige reguleringer av arbeidsdagens maksimumsgrenser:

«Kapitalens streben etter grenseløs og hensynsløs forlengelse av arbeidsdagen ble først tilfredstilt i de industriene som til å begynne med ble revolusjonert gjennom vannkraft, damp og maskineri, i den moderne produksjons første skapninger, nemlig bomulls, ull, lin og silkespinneriene og veveriene. Den forandrede materielle produksjonsmåten og de tilsynelatende forandrede sosiale forholdene for produsentene førte i første omgang til grenseløse overdrivelser, men framkalte deretter, som sin motsetning, en samfunnsmessig kontroll som lovmessig innskrenket, regulerte og normaliserte arbeidsdagen og pausene.»¹³¹

Britiske fabrikanter forutså at arbeidstidsreguleringer slik som titimersloven av 1847 ville utradere merverdien og rasere hele det kapitalistiske produksjonssystemet. De gjorde sitt for å undergrave og kverulere bort samtlige av dens bestemmelser, og den kunne til syvende og sist bare holdes i hevd gjennom et innviklet system av fabrikkinspektører og fabrikkrapporter.

Likevel viste det seg at merverdien stadig kunne øke i regulerte fabrikkområder. Arbeidstidsforkortelsen fordyret arbeidskraften og gjorde det mer lukrativt enn tidligere for en fabrikk å endelig ta skrittet til maskinsystemet. Det illustrerer at merverdien ikke bare kan økes ved å forlenge arbeidsdagen, men også ved å forkorte det nødvendige arbeidet.

ABSOLUTT merverdi
= økning av merverdi
gjennom å forlenge arbeidsdagen

RELATIV merverdi
= økning av merverdi gjennom å
forkorte det nødvendige arbeidet
(billiggjørelse av arbeidskraften)

Enhver kapitalist har et motiv for å gjøre varen billigere ved å øke arbeidets produktivkraft, for det er slik han forsvarer seg og gjør offensiver i den økonomiske krigføringen, både hjemme og på verdensmarkedet. Ved å produsere billigere kan han erobre markedsandeler ved å selge billigere enn konkurrentene. Dermed drar han nytte av forskjellen mellom den relativt høye samfunnsmessig nødvendige arbeidstiden det tar å produsere en vare, sammenliknet med den lavere individuelle arbeidstiden som råder på hans bedrift, som allerede har mestret overgangen til maskinsystemet. Dermed kan han innkassere en ekstraprofit, om enn bare midlertidig. Ekstraprofiten til bedriften forsvinner så snart det gjennomsnittlig nødvendige arbeidet har kommet seg på nivået til bedriften som i et lykkelig øyeblikk lå foran de andre. Den forsvinner imidlertid ikke fullstendig, men flytter seg til de nye, ledende bedriftene, som så for en periode får nyte dens velsignelser, og så videre.

Dersom den økte produktivkraften også involverer de såkalte «lønnsgodene» blir også de nødvendige livsmidlene billigere. I stedet for en midlertidig ekstraprofit oppstår det av dette en varig økning av den allmenne merverdirate. Den nødvendige arbeidstidens relative andel av arbeidsdagen har allment blitt forminsket i takt med den samfunnsmessig nødvendige arbeidstiden for å produsere livsmidlene. Fra kapitalistens ståsted blir arbeideren billigere, selv om reallønnen ikke har gått ned:

«Kapitalen har ... en iboende drift og en stadig tendens til å øke arbeidets produktivkraft for å gjøre varen billigere, og gjennom varen også gjøre arbeideren stadig billigere.»¹³²

«Under den kapitalistiske produksjonen er hensikten med utviklingen av arbeidets produktivitet å forkorte den delen av arbeidsdagen da arbeideren må arbeide for seg selv, for nettopp å forlenge den andre delen av arbeidsdagen, da han arbeider gratis for kapitalisten.»¹³³

Økningen av merverdien gjennom billiggjørelsen av arbeidskraften kalles relativ merverdi.

4. Sosialismen og arbeidet – et oppsummerende tilbakeblikk

Vi har sagt at et viktig kjennetegn ved Marx' metode er hans distinktive skille mellom verdi og bruksverdi. Marx var ikke den første til å trekke et slikt skille, men han var den første til å gjøre dette skillet til grunnlaget for en teoretisk framstilling av kapitalismen. **Alle kategorier – fra varer til penger, kapital, arbeidslønn, profitt, merverdi, akkumulasjon og så videre – blir spaltet opp og analysert i lys av deres to aspekter, bruksverdiaspektet og verdi-aspektet, deres stofflige innhold og deres historisk-samfunnsmessige form.**

Mennesket må for eksempel samle opp eller «akkumulere» arbeid i ulike samfunns-typer. I det moderne samfunnet er det dette som er kapitalens stofflige aspekt, og som sådan har det noe «evig» ved seg. **Det er imidlertid bare i moderne, kapitalistiske samfunn at denne oppsamlingen eksisterer nettopp som kapital: en selvstendig samfunnsmessig makt som tilhører en del av samfunnet, som behersker og beriker seg på en separat klasse av lønnsarbeidere.** «Eksistensen av en klasse som ikke besitter annet enn arbeids- evnen», er «en nødvendig forutsetning for kapitalen», som Marx påpeker.¹³⁴

Tidligere vektla vi at dette skillet mellom stoff og form er sentralt fordi det gjør det mulig å vise at kapitalismens ulike kategorier, fra vare til verdi, penger og kapital, nettopp er historiske og midlertidige, og ikke naturlige og urokkelige, slik de kan framstå. Marx beskrev *Kapitalen* som det teoretiske grunnlaget for sine kommunistiske overbevisninger, og som en missil som skulle treffe i borgerskapet i hodet. Skillet mellom samfunnsmessig form og stofflig innhold er av åpenbare grunner sentralt for et slikt prosjekt. I nyere Marx-litteratur er det likevel en sterk tendens til at framstillingen stanser her og ikke kommer seg videre. Man oppsummerer Marx' kritiske analyse av naturskinnet til slike kategorier, men dveler repetitivt og ad nauseam ved dette, altså påpekningen av at kapital er et samfunnsforhold og ikke en ting, at den i prinsippet er historisk og ikke evig, og så videre, som om dette fullt og helt skulle oppsummere det kritiske innholdet i Marx' økonomikritikk.¹³⁵ Det gjør det imidlertid ikke. Marx påpekte at det også fantes representanter for den politiske økonomien – slik som James Steuart, Richard Jones, og Simonde de Sismondi – som også hadde sans for «historiske forskjeller mellom produksjonsmåter».¹³⁶ Budskapet om at historiske epoker er forskjellige, til tross for den

borgerlige politiske økonomiens tendens til å male huleboere og primitive jegere som prototypiske kapitalister, er bare et aspekt av Marx' kritikk, som ofte blir overbetont på bekostning av dets andre aspekt, nemlig analysen av elementer og kategorier som er felles for ulike samfunnstyper, men manifesterer seg på ulike måter.

Marx har ikke bare blikk for samfunnsforholdene som er særegne for kapitalismen, selv om disse er viktige for ham, men også for allmennhistoriske aspekter av menneskets eksistens, ikke minst at mennesket må arbeide for å leve, at det må fordele sitt arbeid i bestemte proporsjoner for å tilfredsstille sine ulike behov og at dets arbeid alltid er en bevisst og samfunnsmessig aktivitet.

Beskrivelsen ovenfor kan gi inntrykk av at det er snakk om en enkel dikotomi mellom det historisk særegne, på den ene siden, og den historisk allmenne, på den andre, som om Marx utviklet to teorier, den ene om kapitalismen og den andre om menneskeheten. Det er det imidlertid ikke, men poenget er heller at de kapitalistiske forholdene er samfunnsmessige former som menneskets naturlige reproduksjon eller stoffskifte med naturen finner sted gjennom. Forstår man denne reproduksjonen eller dette stoffskiftet i bred forstand, både i dets naturlige og i dets samfunnsmessige aspekter, så kan man si at hele Marx' *Kapitalen* nettopp handler om menneskets stoffskifte i kapitalistiske samfunn. Som Ansgar Knolle-Grothusen skriver:

Marx har en bred forståelse av denne reproduksjonsprosessen: først og fremst utfra naturen som en arbeidsformidlet stoffskifteprosess mellom mennesket og dets omgivelser, hvorigjennom den biologiske reproduksjonen av de samfunnsmessige individer og deres naturlige og samfunnsmessige livsbetingelser finner sted. Men samtidig er det en reproduksjon av de samfunnsmessige strukturer og former, handlemåter, samfunnsmessige roller, som mennesket tvinges inn i grunnet økonomiske lover, klassestrukturer, individets forhold til samfunnet, og av de ideologiske-tankemessige former, som mennesket speiler sine vilkår i. I dette henseende er *Kapitalen* ikke et verk som bare har politisk økonomi som sitt innhold, men den går allerede i utgangspunktet utover de borgerlige disipliners teknisk-snevre rammer og ... [omhandler] praktisk talt alle livets områder i kapitalistiske samfunn. Utgangspunktet for alt dette er imidlertid den materielle reproduksjonen, dvs. studiet av de samfunnsmessige former i hvilke mennesket i kapitalistiske samfunn gjennomfører sitt stoffskifte med naturen som omgir dem. Det betyr imidlertid at vi alltid har å gjøre med en sammenfiltrering og en interaksjon av materielle og sosiale aspekter. Den grundige undersøkelsen av disse forviklinger og vekselvirkninger, deres virkninger på naturen og samfunnet, utbroderes i *Kapitalen* fra start til slutt, fra varens dobbeltkarakter til undersøkelsen av de ideologiske former som de borgerlige økonomer framstiller seg selv i, og av kilden til disse ideologiske former, nemlig den merkelige sammenblandingen av samfunnsmessige og naturlige bestemmelser.¹³⁷

Marx' analyse er ikke simpelthen en ren framstilling av kapitalismens særegne samfunnsformer, på den ene siden, og allmennhistoriske bestemmelser, på den andre. Derimot viser den hvordan menneskets naturlige liv utvikler seg gjennom kapitalismen, og analysen kaster derfor lys over menneskelivet både før og etter kapitalismen:

«Det borgerlige samfunnet er den mest utviklede og mangfoldige historiske produksjonsorganisering. Kategoriene som uttrykker dets relasjoner, forståelsen av dets oppbygning, gir samtidig innsikt i oppbygningen og produksjonen av alle tilbaketragte samfunnsformer, av deres ruiner og elementer, som den bygger seg selv med.»¹³⁸

Tanken som formidles i dette sitatet er at utviklingen av moderne, kapitalistiske produksjonsforhold gjorde menneskets samfunnsmessige stoffskifteprosess så utviklet og mangfoldig at det endelig blir mulig å forstå samfunnslivet i tilbaketragte historiske epoker. Ikke minst avslører kapitalismen retrospektivt den overordnede klassesdelingen i eksempelvis føydale samfunn og i slavesamfunn, som var uoverskuelige i deres samtid.

Det var selvsagt tydelig nok at samfunnet var oppdelt og hierarkisk, at det fantes en mengde stender og lag, frie og slaver, herrer og forpaktere, og så videre, og at en overklasse behersket og ble rik på en underklasse. Det unike ved den moderne kapitalismen er imidlertid dens polarisering av samfunnet i to økonomiske leirer: totalarbeideren, på den ene siden – og totalkapitalen, på den andre, hvilket svarer til skillet mellom de som henholdsvis utfører og tilegner seg det samfunnsmessige merarbeidet.¹³⁹ Gjennom dette forskningsfunnet blir det mulig å begripe at en tilsvarende oppdeling er i spill også i før-kapitalistiske samfunn, slik som i føydale samfunn, slavesamfunn osv. Dette forholdet er mindre utviklet og rendyrket enn i kapitalismen, men i kapitalismens klargjørende lys lar det seg endelig begripe at det også her fantes et overgripende klasseskille mellom produsenter som stod for samfunnets merarbeid og ikke-produsenter som tilegnet seg dette merarbeidet:

«Kapitalen har ikke oppfunnet merarbeidet. Overalt hvor en del av samfunnet har monopol på produksjonsmidlene må arbeideren, enten han er fri eller ufri, yte et overskudd av arbeidstid for å produsere livsmidlene for eieren av produksjonsmidlene, et overskudd utover den arbeidstida som er nødvendig for å livnære seg selv. Slik har det vært, enten eierne av produksjonsmidlene har vært en atensk καλὸς κ'ἀγαθός (aristokrat), en etruskisk teokrat, en civis romanus (romersk borger), normannisk baron, amerikansk slaveeier, vallakisk bojar, moderne grunneier eller kapitalist.»¹⁴⁰

«Kapitalen utviklet seg videre til et tvangsforhold, der arbeiderklassen blir tvunget til å utrette mer arbeid enn det snevre omfanget av deres egne livsbehov tilsier.

Og som produsent gjennom andres arbeidsaktivitet, som utsuger av merarbeid og utbytter av arbeidskraft, overtreffer kapitalen hva angår energi, grenseløs utnyttelse og effektivitet alle tidligere produksjonssystemer, som baserte seg på direkte tvangsarbeid.»¹⁴¹

Med den kapitalistiske produksjonen blir det tydelig at alle klassesamfunn står og hviler på forholdet mellom de umiddelbare produsenter, som utfører merarbeid, og de som presser merarbeid ut av disse. «Menneskets anatomi er nøkkelen til apens anatomi», som Marx også skriver.¹⁴² Og dessuten at det som skiller ulike klassesamfunn fra hverandre, eksempelvis slaveriet fra lønnsarbeidet, nettopp bare er «den formen som utpressingen av merarbeidet fra den umiddelbare produsenten, arbeideren, foregår under.»¹⁴³

Det blir dermed åpenbart at merarbeidet er sentralt for klassesamfunnets historiske opprinnelse. I menneskets tidlige historie er alt arbeid nødvendig arbeid, dvs. arbeid som går med til å opprettholde livet. En eventuell vekst i arbeidets produktivkraft reduserer tiden som går kreves til nødvendig arbeid og muliggjør et samfunnsmessig merarbeid, dvs. et arbeid som går utover opprettholdelsen av livet. I første omgang ble overskuddsarbeidet viet til dannelsen av ekstralagre av livsmidler, som en forsikring mot dårlige tider, men en annen mulighet var å redusere den nødvendige arbeidstiden ytterligere ved å bruke tiden til å skape redskaper.¹⁴⁴ Dermed ble det mulig for en klasse å tilegne seg merarbeidet til en annen klasse:

«Det er først etter at menneskene er kommet utover de første primitive og dyriske tilstandene, og deres arbeid til en viss grad allerede er blitt samfunnsmessig, at det utvikler seg slike forhold som gjør at den enes merarbeid blir til den annens eksistensberettigelse. Ved sivilisasjonens begynnelse er de produktivkreftene som arbeidet overtar ganske utviklede, men det er også behovene. Disse utvikler seg sammen med og gjennom midlene til deres tilfredsstillelse. På disse tidlige utviklingstrinnene er dessuten den delen av befolkningen som lever av fremmed arbeid forsvinnende liten, sammenliknet med massen av umiddelbare produsenter.

Med utviklingen av arbeidets samfunnsmessige produktivkraft vokser denne delen av befolkningen, både absolutt og relativt.»¹⁴⁵

Merarbeidet til de umiddelbare produsenter sørget ikke bare for å livnære den nye klassen av ikke-produsenter, det tilfredsstilte også deres luksusbehov, understøttet deres tjenere og assistenter, muliggjorde en materiell infrastruktur og dannelsen av ulike samfunnsinstitusjoner.

Samfunnets deling i produsenter og tilegnere innebærer en spaltning mellom individ og samfunn. De samfunnsmessige helhetsinteresser blir forvandlet til klasseinteresser og/eller overklasseinteresser og sammenfaller ikke lenger med individenes interesser.

Merverdien oppstod eksempelvis opprinnelig som et overskytende arbeid utover det nødvendige arbeidet, et overskudd som nettopp muliggjorde klassesamfunnet. Dette peker videre til omsnuingen av forholdet mellom nødvendig arbeid og merarbeid. **I stedet for at det nødvendige arbeidet utgjør forutsetningen for merarbeidet, blir merarbeidet i økende grad en forutsetning for at det utføres nødvendig arbeid. Denne omsnuingen er særlig tydelig for lønnsarbeidere, som ikke får anledning til å arbeide med mindre de også kan berike kapitalen med en merverdi av tilstrekkelig størrelse.** Menneskenes allmenne behov for en produktiv utveksling med naturen eksisterer bare som klasseinteresser, her som kapitalens interesse av å øke merverdien. Dette er grunnen til at arbeideren ikke utvetydig kan feire at produktivkreftene forbedres, uten å frykte at framskrittet skal slå tilbake på ham som et nederlag, som økende arbeidsledighet, økt konkurranse på arbeidsmarkedet, lavere lønninger og lengre arbeidsdager. I den grad det finnes en allmenn interesse, så er det bare potensielt, for såvidt lønnsarbeiderne får en interesse av å oppheve klassesdelingen og dets spaltning av individ og samfunn.

Politiske ideologer må dermed ty til ulike krumspring for å demonstrere interessefelleskapet mellom individ og samfunn, produsent og tilegner. **Denne øvelsen finner for kapitalismens del sted ved hjelp av nasjonalstaten og verdensmarkedskonkurransen.** Innad kan det kanskje være store gnisninger mellom stor-kapitalister som Donald Trump og fagforeninger i kull- og stålindustrien, for eksempel, men i lys av trusselen mot det amerikanske forretningsklimaet fra industrigiganter som Kina og Tyskland, blir denne ekle klassespliden lagt til side og det amerikanske borgerskapets interesser av bedre verdiøkningsbetingelser for kapitalen i USA kan framstå som den amerikanske befolkningens fellesinteresser. Samme forvandling utspiller seg andre steder, eksempelvis i Norge, selv om den i vår variant kalles «den norske modellen» og ikke «Norge-først»-modellen.

4.1 Merarbeidet – før og etter kapitalen

Utviklingen av menneskets stoffskifteprosess i det kapitalistiske samfunnet kaster et bestemt lys over dets tidligere historie. Det viser at forholdet mellom produsent og tilegner danner kjernen av alle historiske og nåtidige klasseforhold, og at klasseforhold dermed utvikles i samband med utviklingen av forholdet mellom nødvendig arbeid og merarbeid. I det følgende skal vi se hvilke implikasjoner dette har for et samfunn uten klasseskiller.

Utgangspunktet for menneskets stoffskifteprosess er arbeidet, hvorigjennom det kontrollerer sitt stoffskifte med den ytre naturen:

«For å tilegne seg naturens stoffer i en form som samsvarer med dets eget livsbehov, setter mennesket i bevegelse armer og bein, hode og hender, de naturkrefter som dets legeme er utrustet med. Idet mennesket gjennom denne bevegelsen virker på og forandrer naturen utenfor seg, forandrer det samtidig sin egen natur. Det utvikler sin naturs latente evner og tvinger deres krefters spill under sitt herredømme. ... Ved slutten av arbeidsprosessen framkommer et resultat som allerede ved begynnelsen av arbeidsprosessen var til stede i arbeiderens forestilling, altså allerede var til stede ideelt.»¹⁴⁶

Siste setning i dette avsnittet får fram hovedmomentet i denne arbeidsforståelsen, ved siden av dens forbindelse til stoffskiftet med naturen, nemlig menneskets bevissthet og vilje. **Mennesket bearbeider ikke simpelthen naturen for å overleve. Det virkeliggjør sine egne formål i naturen.** Menneskets stoffskifte med naturen er en bevisst og villet prosess, til forskjell fra den man finner hos andre dyr. Arbeid er menneskets bevisste og viljestyrte regulering av sitt stoffskifte med naturen.

[Mennesket] gjennomfører ikke bare en formforandring av naturens stoff, han virkeliggjør også sitt formål i dette stoffet, et formål han er seg bevisst. Dette formålet bestemmer hans handlemåte som en lov som han må underordne sin vilje under. Og denne underordningen er ingen enkeltstående handling. Foruten anstrengelsene av de organene som arbeider, kreves det at viljen er målrettet, at den ytrer seg som oppmerksomhet, så lenge arbeidet varer. Jo mindre arbeideren blir stimulert av arbeidets innhold og måten det skal utføres på, jo mindre han derfor nyter arbeidet som en utfoldelse av sine fysiske og åndelige krefter, desto større oppmerksomhet kreves det av ham.»¹⁴⁷

Arbeidet framstår altså med to aspekter. På den ene siden som en ytre nødvendighet som naturen pålegger menneskene. Mennesket må arbeide for å leve og tilfredstille sine behov. Arbeid handler om å realisere et formål, hvilket krever av mennesket at det underkaster seg dette formålet og anstrenger seg i tråd med dette, og videre underkaster seg de relevante naturlover, avhengig av arbeidsgjenstandene og arbeidsmidlene det har valgt. På den andre siden framstår arbeidet som en fri og selvrealiserende virksomhet. Mennesket bestemmer selv formålet med arbeidet, det realiserer sitt formål i naturen, gjør naturen menneskelig, i løpet av dette forandrer det også seg selv og utvikler sine evner og behov.

«Adam Smith var av den oppfatning at arbeidet ... alltid er en like stor oppofring for arbeideren. ... 'Du skal arbeide i ditt ansikts sved!' var Jehovas forbannelse av Adam. Og nettopp slik – som forbannelse – oppfatter Adam Smith arbeidet. ... At individet ... også har behov for en normal mengde arbeid ... er fjernt for Adam Smith. ... Likevel har han rett i at arbeidet i dets historiske former som slave-, hoveri-, og lønnsarbeid alltid framstår forkastelig, som ytre tvangsarbeid, og at ikke-arbeidet overfor dette framstår som 'frihet' og 'lykke'. [Individets selvrealisering gjennom arbeid] betyr likevel på ingen måte at det bare blir morsomt, ren underholdning, som Fourier så lettsindig naivt oppfatter det. Virkelig fritt arbeid, som f.eks. komponering, er det mest forbannede alvor, den mest intensive anstengelse.»¹⁴⁸

De forhold som særlig har gjort arbeidet til en forbannelse – eksempelvis slave-, hoveri-, og lønnsarbeidets forhold – har forvandlet menneskets naturlige arbeidstvang til en klassetvang for én samfunnsklasse, og til frihet fra arbeid for den andre samfunnsklassen. I et retrospektivt, historisk lys kan man likevel vurdere disse forholdene positivt, for såvidt de setter fart på merarbeidets vekst og dermed utvider tiden som samfunnsindividerne kan disponere til andre aktiviteter:

Skapelsen av en stor mengde disponibel tid utover den nødvendige arbeidstid for samfunnet i alminnelighet og alle samfunnsmedlemmer (dvs. rom til utvikling

av individets og dermed også samfunnets produktivkrefter), denne skapelse av ikke-arbeidstid framstår fra kapitalens synspunkt, på samme måte som i tidligere perioder, som ikke-arbeidstid, fritid for noen. ... Den er slik, malgre lui [på tross av seg selv], medvirkende til skapelsen av samfunnsmessig disponibel tid til å redusere arbeidstiden til hele samfunnet til et lavt minimum og dermed frigjøre alles tid til deres egen selvutvikling. Dens tendens er imidlertid alltid å skape disponibel tid på den ene siden og å omdanne den til merarbeid på den andre. Hvis den lykkes for godt med dette, så lider den av overproduksjon, og så avbrytes det nødvendige arbeidet, fordi kapitalen ikke kan benytte merarbeidet til sin verdiøkning. Jo mer denne motsetningen utvikler seg, desto tydeligere blir det at produktivkreftenes vekst ikke lenger kan være bundet til tilegnelsen av fremmed merarbeid, men at arbeidermassen må tilegne seg sitt eget merarbeid. ... Dermed er det ikke lenger arbeidstid, men disponibel tid som utgjør rikdommens målestokk.¹⁴⁹

Kapitalen har dermed en siviliserende tendens, og denne tendensen, som riktignok eksisterer side om side med visse andre, mindre oppløftende tendenser og motsetninger, gir den en midlertidig historisk eksistensberettigelse. Nettopp fordi den tvinger «menneskene til produksjon for produksjonens skyld» tvinges de «til å utvikle samfunnsmessige produktivkrefter og skape materielle produksjonsvilkår, som alene kan danne den reelle basis for en høyere samfunnsform, hvis grunnprinsipp er full og fri utfoldelse for hvert individ.»¹⁵⁰ Dette er selvsagt ikke til hinder for at kapitalens «produksjon for produksjonens skyld» også gjør vold på «stoffskiftet mellom mennesket og jorda», hvilket Marx ikke bare anerkjenner, men vektlegger som en egen pådriver av det voksende behovet for å oppheve kapitalen. Først når det er gjort kan den fornuftige opprettholdelsen av dette stoffskiftet gjøres til en «regulerende lov» for menneskets samfunnsmessige produksjon.¹⁵¹

Til tross for alt annet som kan sies om den, så bidrar kapitalen til at moderne individer får større mengder merarbeid eller fritid til rådighet. Likevel skjer også dette på en motsetningsfull måte. **Kapitalen tvinger menneskene til å utvikle fritid, men den tvinger dem like mye til å konstant tilbakeforvandle fritiden til arbeidstid. Denne mot-tendensen er som kjent så sterk at arbeidsdagen ville ha omfattet minst alle døgnetts våkne timer, om ikke staten – etter press fra arbeiderne – tvang fram en lovregulert normalarbeidsdag, og selv dette kunne bare håndheves fordi kortere arbeidsdager er en forutsetning for å intensivere dem.**¹⁵² Det sier seg selv at det er tankeløst å forvente, som så mange offentlige intellektuelle gjør, at den «teknologiske utviklingen» på et eller annet punkt i framtiden vil gjøre arbeidet så effektivt at vi får seks- og tretimersdager.

Kapitalens motsetning mellom fritid og arbeidstid er bare en rendyrking av en motsetning man finner i alle klassesamfunn, og som følger av deres karakteristiske måte å håndtere menneskets naturlige arbeidsvang på: tvangen oppheves for en klasse og

gjøres til en samfunnstvang for en annen klasse. Alternativet kan derfor virke åpenbart. **I stedet for at én klasse, på grunn av sin eiendom, kan overleve uten å arbeide, mens klassen av ikke-eiende, for å overleve, er tvunget til å arbeide for å øke verdien av deres ikke-eiendom, kunne det nødvendige totalarbeidet bli fordelt blant alle arbeidsdyktige samfunnsmedlemmer. Dermed ligger alt til rette for kraftige reduksjoner av arbeidstiden.**¹⁵³

Denne utviklingen ville straks bli hjulpet av flere faktorer:

- Uproduktive arbeidsoppgaver og yrker som utelukkende har sitt utspring i stoffskiftets kapitalistiske form, kan oppheves og realiseres som disponibel tid – tenk på reklameprodusenter, selgere, forsikringsagenter, kapitalforvaltere, pr-rådgivere etc.
- En lønnsarbeider produserer ikke for seg selv, men på fiendtlig terreng, og vil rettmessig frykte arbeidets økende produktivkraft som en kilde til «teknologisk arbeidsledighet». En arbeider som tar del i et samfunnsarbeid som er fordelt mellom samfunnets medlemmer opplever ikke denne antagonismen mellom individets og samfunnets interesser.
- Anvendelsen av arbeidstidsbesparende maskiner, metoder og teknologier blir ikke forhindret og bremses av profittkravet. Tidsbesparelsen de medfører trenger ikke å overskride kostnadene til arbeidskraften de erstatter, slik det var i kapitalismen, de må bare kreve mindre tid enn de sparer.
- Økt fritid for samfunnets individer er i seg selv en produktivkraft. Arbeidet til et individ som er rikt på fritid har helt andre egenskaper enn arbeidet til et utslitt arbeidsdyr.

Kapitalen frigjør tid til selvvalgt virksomhet, til individenes utvikling av sine evner og behov, og til å realisere disse behovene - derigjennom muliggjør den arbeidets forvandling fra en forbannelse til et livsbehov. Dette forutsetter imidlertid at klasseforholdet mellom produsent og tilegner, som kapitalen viderefører, rendyrker og utvikler til ekstreme høyder, blir opphevet og erstattet av en arbeidsfordeling mellom samtlige arbeidsdyktige samfunnsmedlemmer.

4.2 Det samarbeidende arbeidet

«I det borgerlige samfunn, som er basert på bytteverdien, skapes det både samkvems- og produksjonsforhold, som er like mange miner til å sprengne det i luften. ... hvis det ikke i samfunnet, slik det er, skjulte seg materielle produksjonsbetingelser og dertil svarende samkvemsforhold for et klasseløst samfunn, så ville alle sprengningsforsøk være Don-quiijoteri.»¹⁵⁴

Marx i *Grundrisse* (1857–8)

«[Arbeiderklassen] bør forstå at det nåværende systemet – trass i all den elendighet det medfører for dem – samtidig skaper de materielle forutsetninger og de samfunnsmessige former som er nødvendige for en økonomisk omskaping av samfunnet.»¹⁵⁵

Marx i *Verdi, pris og profitt* (1865)

«Meyers har ... til dels misforstått min framstilling. Ellers ville han ha sett at jeg ikke bare framstiller storindustrien som antagonismens mor, men også som produsent av de materielle og åndelige betingelser for å løse disse antagonismer, hvilket imidlertid ikke kan finne sted på en gemyttlig måte.»¹⁵⁶

Marx i brev til Ludwig Kugelmann (1868)

Vi har ovenfor sett på utviklingen av menneskets arbeidsomme stoffskifteprosess – før og under kapitalismen – i lys av forholdet mellom nødvendig arbeid og merarbeid. Det viste seg at dette forholdet så langt i stor grad har utviklet seg innenfor klassesamfunnets snevre rammer, men også at det peker utover disse rammene, henimot et samfunn ikke bare frigjort fra kapitalistiske klasseforhold, men fra alle klasseforhold, fordi det gjør slutt på skillet mellom produsenter og tilegnere, arbeidsutøvere og merarbeidstiegnere, og dermed grunnlaget til klasses skillet i alle dets historiske former.

Under merkelapper som «reell subsumering» og «relativ merverdi» diskuterer Marx hvordan menneskets målrettede bearbeiding av naturstoffer for å tilpasse dem menneskelige behov, dvs. arbeid, en aktivitet som i og for seg er «evig» og «naturnødvendig», blir forvandlet gjennom kapitalens jakt etter merarbeid. Marx' framstilling av forvandlingen illustrerer at dannelsen av et større merarbeid ikke simpelthen er et spørsmål om teknologier og maskiner, som om utviklingen bæres av død materie og ikke av levende mennesker.

Ovenfor framstilte vi menneskets mulige reproduksjons- eller stoffskifteprosess i et sosialistisk samfunn, men vi framstilte bare de aspekter av et slikt samfunn som lot seg utlede av skillet mellom nødvendig arbeid og merarbeid. Når vi nå utvider perspektivet og betrakter arbeidsprosessens utvikling under kapitalen, er dette også en anledning til å videreutvikle framstillingen. Det selvsagt ikke et forsøk på å skrive oppskrifter til framtidens suppekjøkken, men bare om å skissere dets grunntrekk eller hovedbestemmelser.

Analysen av kapitalens forvandling av arbeidet utgjør også grunnlaget for et av Marx' berømte poenger, nemlig at kapitalen – på tross av seg selv – muliggjør et sosialistisk samfunn.¹⁵⁷ Marx' budskapet er kjent, men nettopp derfor ikke erkjent, som Hegel sier. For mange er det en barnelærdom at kapitalen utvikler produktivkreftene og dermed muliggjør sosialismen. Dersom man ser på de tre sitatene ovenfor, er det verdt å merke seg at budskapet ikke bare er at «det nåværende systemet» skaper sosialismens materielle forutsetninger, men også dens nødvendige *åndelige og samfunnsmessige* forutsetninger. Dette blir begripelig først når man setter pris på at menneskets stoffskifte gjennom arbeid, for Marx, nettopp er en bevisst (åndelig) og samfunnsmessig prosess, og ikke en materiell prosess mellom døde ting. Som Guido Starosta påpeker:

«Legg merke til at jeg ikke her bare viser til en abstrakt økning i det samfunnsmessige arbeidets produktivitet, betraktet ensidig med utgangspunkt i dets kvantitative bestemmelse, dvs. som en utvikling av evnen til å produsere flere bruksverdier med det samme arbeidet. Som vi skal se ... ligger nøkkelen til denne utviklingen i dets bestemte kvalitative aspekt ... [nemlig] utviklingen av arbeidernes produktive, [*bevisste*] *samarbeid* gjennom enkel kooperasjon, manufakturens arbeidsdeling og storindustriens automatiske maskinsystem.»¹⁵⁸

Marx innleder denne framstillingen ved å analysere det han kaller enkel kooperasjon. Kooperasjon finner sted når mennesker på «en planmessig måte» arbeider ved siden av og med hverandre i en produksjonsprosess eller i flere sammenhengende produksjonsprosesser.¹⁵⁹ Mennesker som inngår i et slikt planmessig samarbeid med hverandre kan oppnå resultater som tidligere ville ha vært umulige for dem. Tre mennesker kan løfte en stein som enkeltmennesker aldri kan løfte, for eksempel. Dette samarbeidet innebærer også at de åndelig eller bevisst er nødt til å planlegge sin innbyrdes arbeidsdeling: den ene holder steinen på plass, den andre vipper den med en stokk. Marx' analyse viser at kooperasjon både er en forutsetning for og et blivende resultat av kapitalismen:

«Det at et større antall arbeidere arbeider sammen, på samme tid, i samme lokale (eller om en vil, innenfor samme arbeidsområde), for å produsere samme vareslag under kommando av samme kapitalist, danner både historisk og begrepsmessig utgangspunktet for den kapitalistiske produksjonen.»¹⁶⁰

Kapitalistisk produksjon har slik allerede fra dens historiske opprinnelse tatt form av et planmessig arbeidssamarbeid, og den kapitalistiske produksjonens videre utvikling består i hovedsak av en videreutvikling av nettopp planmessigheten og samarbeidet.

Kapitalisten samler i alle tilfeller et større antall arbeidere i samme lokale. Selv om arbeidsleken i første omgang bare skulle finne sted som parallell-lek, har arbeidsbetingelsene blitt samfunnsmessige. De kan brukes mer økonomisk, fordi de forbrukes av flere mennesker i fellesskap. I hverandres nærvær blir også individenes arbeidstempo fastere og raskere, fordi de kan konkurrere og sammenlikne seg med hverandre.

Det at et større antall mennesker arbeider med de samme arbeidsbetingelser, muliggjør også at selve arbeidet forvandles til et direkte samfunnsmessig arbeid, der hver enkelt arbeider bare utfører en del-oppgave i en større arbeidsorganisme, «totalarbeideren», som i eksemplet med steinen. Kapitalisten spiller dermed en i og for seg fortjenestefull rolle som en pådriver for samfunnsmessiggjøring av arbeidet, som under ham utvikles i et omfang som setter tidligere epoker til skamme.

Nettopp fordi det er kapitalisten som oppretter og dirigerer samfunnsarbeidet ved å engasjere et antall lønnsarbeidere på en og samme tid, framstår samarbeidet i arbeidsprosessen – og dermed arbeidets økte samfunnsmessige produktivkraft – som en virkning av kapitalen og ikke av arbeidet. «Som samarbeidende, som ledd i en arbeidende organisme, er [arbeiderne] bare en særegen eksistensform for kapitalen», slik Marx uttrykker det.¹⁶¹ Kapitalen er en forutsetning for den planmessige enheten til arbeidskraften han har samlet, på samme måte som en generals kommando på slagmarken er en forutsetning for kampenheten til styrkene under ham. Dette er en viktig legitimitetskilde for kapitalen, men den

har også en åpenbar begrensning. Jf. Horst Shultz:

«På den ene siden er kapitalens progressive rolle i samfunnsmessiggjøringen av arbeidet udiskutabel, på den andre siden er defekten ved samarbeidet som introduseres av kapitalen åpenbar: lønnsarbeidere kan ikke samarbeide i overenstemmelse med produksjonens muligheter og krav, men bare når og i det omfang kapitalen bruker dem samtidig, dvs. er stor nok til å kjøpe dem samtidig.»¹⁶²

I siste del av *Kapitalen* viser Marx at samfunnsmessiggjøringen av arbeidet i dets kapitalistiske form derfor er uløselig sammenbundet med dannelsen av stadig mer gigantiske bedrifter: «Hånd i hånd med denne sentraliseringen, hvor noen få kapitalister eksproprierer mange andre, utvikles arbeidsprosessens kooperative form i stadig større skala».¹⁶³

Det er et velkjent og mye diskutert fenomen at konkurransen mellom mange små og mellomstore bedrifter forsvinner etterhvert som bransjene i de ulike land domineres av et mindre antall «monopolbedrifter». Dette fenomenet har lenge vært en kilde til politisk forvirring.

I dag er debatten om monopolbedrifter en foranledning til fromme ønsker om at staten skal gripe inn i økonomien og tilbakeforvandle de store bedriftene til et mangfold av små- og mellomstore bedrifter, i håp om at dette vil skape større likhet og en mer virksom økonomisk konkurranse. De økonomiske ulikhetsnivåene ville kanskje bli mindre, men slike tiltak er lite hensiktsmessige dersom «monopoliseringen» bare er et uttrykk for samfunnsmessiggjøringen av arbeidet under kapitalistiske forhold.¹⁶⁴

Historisk var monopolspørsmålet en kilde til feilvurderinger også i det klassiske, «marxistiske» sosialdemokratiet. Teoretikere som Karl Kautsky og Rudolf Hilferding hevdet ved begynnelsen av 1900-tallet at konkurransekapitalismen fra Marx' tid hadde forsvunnet og blitt erstattet av en «monopolkapitalisme». I den gamle, konkurransekapitalismen var det vareprisenenes blinde lover som styrte over produsentene, som Marx' teori beskriver, men monopolkapitalismen var annerledes, ifølge Kautsky og Hilferding. Her var det ikke lenger blinde «samfunnsmessige naturlover», men de bevisste og målrettede avgjørelsene til store monopolbedrifter, i sine truster og karteller, som dikterte prisene og samfunnsutviklingen. Siden kartellene ikke frivillig ville utløse økonomiske kriser, erklærte Hilferding – på tampen av utbruddet til Den store depresjonen i 1929 –

at kapitalismen endelig var blitt «organisert» og derfor krisefri.

I et manuskript fra 1862-3 har Marx derimot en nyttig oppsummering av sin teori om kapitalkonsentrasjon:

«Akkumulasjon av store kapitaler gjennom ødeleggelse av de små. ... Dette er kun det siste nivå og den endelige form av en prosess som forvandler arbeidsbetingelsene til kapital, som deretter reproducerer kapital og kapitaler i enda større skala og til slutt adskiller de ulike kapitaler, som har dannet seg på ulike punkter i samfunnet, fra deres eiere og sentraliserer dem i storkapitalistenes hender. Med denne ytterste form for opposisjon og motsigelse forvandles produksjonen, om enn i fremmedgjort form, til samfunnsmessig produksjon. Arbeidet blir samfunnsmessig og arbeidsinstrumentene nyttes i fellesskap i den virkelige arbeidsprosessen. Som funksjonærer i en prosess som samtidig framskynder denne samfunnsmessige produksjonen og dermed utviklingen av produktivkreftene, blir kapitalistene overflødige i samme grad som de, på vegne av samfunnet, nyter bruksretten og blåses opp til eiere av denne samfunnsmessige rikdommen og til kommandanter over det samfunnsmessige arbeidet. De er som føydalherrene, hvis krav, som ble overflødige i samme utstrekning som deres tjenester ble overflødige med det borgerlige samfunnets tilvekst, ble omdannet til rent tidsstridige og formålsløse privilegier, hvilket også fremskyndet deres undergang.»¹⁶⁵

Slik illustrer selv kapitalens mest «sivilisatoriske tendens» (Marx) behovet for at den omsider blir ekspropriert og tilbakeforvandlet til samfunnseiendom. Bare kapitalens umettelige begjær etter merarbeid kunne igangsette samfunnsmessiggjøringen av arbeidet i stor målestokk, og bare eksproprieringen av kapitalen kan fjerne de begrensninger den stiller imot dets videre samfunnsmessiggjøring. Fra dette perspektivet innebærer sosialismen bare å fjerne begrensningene som kapitalen stiller i veien for rikdomsproduksjonen.

4.3 Tidsøkonomien – i og hinsides kapitalismen

Vi så at kapitalen tilegner seg relativ merverdi ved å forandre arbeidsprosessen, noe den gjør ved å mobilisere menneskets iboende samfunnsmessige natur, altså ved å utvikle produksjonens kooperative eller samfunnsmessige karakter. Dermed utvikler kapitalen både materielle og samfunnsmessige betingelser for et kooperativt samfunn. Men bare arbeiderklassen, såvidt den er bæreren av den blivende samfunnsmessiggjorte produksjonen, kan gjøre det til virkelighet.

Avslutningsvis skal se på et siste aspekt av arbeidets utvikling i kapitalismen. Marx påpeker at arbeidet får et spesielt kjennetegn under vareproduksjonen, og dette har å gjøre med måten samfunnets ulike arbeider formidles med det samfunnsmessige totalarbeidet:

«[F]orholdet mellom produsentene, der den samfunnsmessige karakteren av deres arbeider kommer til uttrykk, [tar form] av et samfunnsmessig forhold mellom arbeidsprodukter.»¹⁶⁶

«De samfunnsmessige bevegelsene til de personene som bytter har for dem form av bevegelser av ting, ting de blir kontrollert av, i stedet for at de kontrollerer tingene.»¹⁶⁷

Samfunnet framstår dermed som en fremmed størrelse og ikke lenger bare som individenes innbyrdes forhold til hverandre. Samfunnsmessige fenomener og utviklingstendenser får egenskaper som minner om naturprosesser («samfunnsmessige naturlover»), i den forstand at de hevder seg uavhengig av viljen og forkunnskapene til mennesker, selv om de bare oppstår på grunn av menneskelige handlinger. Mennesker tvinges videre til å innta samfunnsmessige roller hvor de bare utgjør personifiseringer av sine økonomiske relasjoner eller er bærere av «økonomiske karaktermasker». Vareeieren må adlyde sin vare for å kunne forvandle den til penger, og tilsvarende med pengeeieren, kapitalisten, lønnsarbeideren og så videre, som alle må være tingenes trofaste representanter (kapitalisten må adlyde sin kapitals krav om

verdiøkning, lønnsarbeideren må holde sin arbeidsevne i salgbar tilstand, og så videre).

Denne omsnuingen mellom menneske og samfunn har sin rot i forholdet mellom enkeltarbeidet og totalarbeidet. Fordi de konkrete arbeider i vareproduksjonen er uavhengige privatarbeider, arbeider som er utført uavhengig av den samfunnsmessige arbeidsdelingen de bare potensielt er deler av, så kan det først vise seg i ettertid, i bytteprosessen, hvorvidt og i hvilket omfang de teller som gyldige deler av samfunnets totalarbeid. Sammenhengen mellom arbeidene etablerer seg gjennom varenes verdi. Siden verdien regulerer den samfunnsmessige sammenhengen mellom privatarbeidene, blir den ikke definert gjennom individets arbeidstid, men gjennom samfunnets gjennomsnittstid for å produsere en bruksverdi av samme type.

I ethvert samfunn utgjør det konkrete arbeidet også et forbruk av menneskelig arbeidskraft, og dermed et så og så stort forbruk av samfunnets totale arbeidskrefter, en bestemt oppsuging av den begrensede totalarbeidstiden samfunnet har til rådighet. Men bare i vareproduserende samfunn etableres den samfunnsmessige sammenhengen mellom ulike konkrete arbeider gjennom det samfunnsmessige verdiforholdet til produktene deres. Dermed oppstår de samfunnsmessige naturlovenes tvang, som blir et formidlende supplement til klassetvangen som eksisterte forutfor den:

«[D]en tause tvangen de økonomiske forholdene utøver besegler kapitalistens herredømme over arbeideren».¹⁶⁸

Avskaffelsen av klasseforholdet i dets spesifikt kapitalistiske form kan derfor ikke reduseres til opphevingen av klasseforholdet mellom produsent og tilegner. Det må også innebære opphevingen av arbeidsproduktets verdiform, og altså at samfunnets ulike konkrete arbeider blir samordnet direkte, på en «enkel og gjennomsigtig» måte, i stedet for indirekte og mystisk gjennom verdien:

«[D]en samfunnsmessige livsprosessen, dvs. den materielle produksjonsprosessen, kan først kaste av seg sitt mystiske tåkeslør når den som et produkt av mennesker, som fritt har sluttet seg sammen, står under deres bevisste planmessige kontroll».¹⁶⁹

Marx beskriver derfor den sosialistiske omveltningen som et sammenfall av begge aspekter – altså av opphevingen av klasseherredømmet, på den ene siden, og av verdiens tingliggjorte bevegelser, på den andre:

«Kommunen, utbryter de, vil avskaffe eiendommen, grunnlaget for all sivilisasjon! Javel, mine herrer, Kommunen ville avskaffe den klasseeiendommen som forvandler de manges arbeid til rikdom for de få. Den hadde til hensikt å ekspropriere

ekspropriatørene. Den ville gjøre den individuelle eiendommen til virkelighet ved å forvandle produksjonsmidlene, jorden og kapitalen, til rene redskaper for det frie og samvirkende arbeidet, mens de nå framfor alt er midlet til å underkue og utbytte arbeidet.»

«Arbeiderklassen vet at den skal gjennom ulike faser av med klassekamp. Den vet at overvinnelsen av de økonomiske betingelser som ligger til grunn for arbeidets slaveri ved hjelp av det frie og assosierte arbeidets betingelser bare kan være tidens gradvise produkt ... at de ikke bare krever en endring av fordelingen, men en ny organisering av produksjonen, eller snarere at de sosiale produksjonsformer som finnes i det nåværende organiserte arbeidet (skapt av den eksisterende industrien) ... frigjøres fra deres slavebånd og nåværende klassekarakter og blir omdannet ved hjelp av deres harmoniske nasjonale og internasjonale koordinering.»

«...hvis denne samvirkende produksjonen ikke skal være det rene skinn og bedrag, hvis den skal fortrenge det kapitalistiske systemet, hvis samtlige kooperasjoner skal regulere den nasjonale produksjonen etter en felles plan og derved ta den under sin egen ledelse og gjøre slutt på det stadige anarkiet og de krampetreknningene som periodisk vender tilbake, noe som er den kapitalistiske produksjonens uunngåelige skjebne – hva er så dette ... annet enn kommunisme, den 'umulige' kommunismen?» ^{170, 171}

Det er måten de ulike, konkrete enkeltarbeidene i samfunnet forbindes med det samfunnsmessige helhetsarbeidet, som bestemmer hvorvidt produksjonen er vare- og verdiproduksjon. Derfor understreker Marx at samvirkearbeiderne ikke kan nøye seg med å overta kapitalistiske bedrifter og gjøre dem arbeiderstyrte. De ville i så fall bevise at «kapitalisten har blitt overflødig som produksjonens funksjonær», hvilket utvilsomt ville være litt av en historisk bragd.¹⁷² Men det ville bare bety at «de sammen-sluttede arbeidere» ble «deres egen kapitalist», «dvs. at de bruker produksjonsmidlene til å valorisere arbeidet sitt».¹⁷³ Dersom de ble værende i denne situasjonen ville deres frigjøring være «det rene skinn og bedrag». «Det kapitalistiske systemet», med dets anarki og krisebevegelser, ville ikke ha blitt fortrent, og det ville være et spørsmål om tid før klassesdelingen kom snikende tilbake. **Marx påpeker derfor at samvirkebedriftene må «regulere den nasjonale produksjonen etter en felles plan», altså må de ikke bare overta kapitalistens gamle rolle i produksjonen, de må også organisere produksjonen som et planmessig samarbeid seg imellom. På denne måten blir arbeidet direkte samfunnsmessig, til forskjell fra arbeidet i kapitalismen, der det er indirekte samfunnsmessig.**

Dersom vi prøver å forestille oss hva en slik sosialisme vil innebære, innser vi at sosialistiske produsenter er nødt til å ta arbeidets abstrakte aspekter i betraktning, for å begripe summen av deres arbeidskrefter og gjennomsnittstiden som går med til ulike arbeidsoppgaver, til tross for sosialistisk litteratur som hevder at det gjelder å «avskaf-

fe» eller «oppheve» det abstrakte arbeidet.¹⁷⁴

Sosialismen innebærer at arbeidet blir direkte samfunnsmessig og ikke indirekte samfunnsmessig, hvilket impliserer at sosialismens samvirkende produsenter samordner sine arbeidere i forkant og ikke i etterkant av produksjonen. Dersom den samfunnsmessige forbindelsen mellom ulike arbeidssytelser skal skisseres på forhånd, av de samvirkende arbeidere selv, kan ikke deres beregningsgrunnlag være fremtidens konkrete arbeid, et arbeid som ennå ikke er utført og som bare en guddom vil kunne foregripe. Derimot må arbeidet komme i betraktning i dets abstrakte aspekt, som lik arbeidsevne i alle samfunnsmedlemmers besittelse. Når totalarbeidet skal fordeles og proporsjoneres i samsvar med samfunnets ulike behov, kan rettesnoren bare være forutsigbare gjennomsnittsstørrelser: det samfunnsmessig nødvendige arbeidet. Tidsøkonomien er fremdeles den fremste lov, her enda mer enn i kapitalismen, som Marx påpeker.

Dette er grunnen til at det var viktig å kritisere «pengeverditeoretikere», som hevder at arbeidet først blir noe likt og sammenliknbart med byttet av arbeidsproduktene på markedet. Slike teorier må gjøre arbeidets likhet til både eksplanans og eksplanandum, varebyttets forutsetning og resultat, selv om det ikke kan være begge deler. Dette kunne virke som en kritikk som først og fremst var akademisk og uten relevans for det praktiske livet, men nå viser det seg at slike teoretikere også må benekte at man i sosialismen kan begripe arbeidet i dets abstrakte og gjennomsnittlige aspekter. Dermed må de benekte at en rasjonell, sosialistisk tidsøkonomi overhodet er mulig.

Marx' verditeori hevder det omvendte av «pengeverditeorien»: ulike konkrete arbeidere er i og for seg like, de er alle utøvelser av menneskelig arbeidsevne, og som sådan kan de sammenliknes. Dette ståstedet tilskriver ikke magiske egenskaper til markedet og pengene, og benekter derfor ikke at en sosialistisk tidsøkonomi er mulig. Derimot illustrerer den at en felles plan ved samvirkearbeiderne må ha kjennskap til tre størrelser, som heldigvis er erkjennbare: 1) hvilke produkter de kan produsere, 2) de ulike arbeidsoppgaver det innebærer å produsere dem, og 3) arbeidstiden det i gjennomsnitt krever å produsere dem i ulike mengder.¹⁷⁵ På grunnlag av dette kan «den samfunnsmessig planmessige fordelingen av arbeidstida regulere de riktige proporsjonene mellom de forskjellige arbeidsfunksjonene og de forskjellige behovene». Dermed blir menneskenes «samfunnsmessige forhold til sine arbeidere og sine arbeidsprodukter ... enkle og gjennomsiktede, både i produksjonen og i distribusjonen.»¹⁷⁶

5. Noter

1. For- og etterord til den franske utgaven av Kapitalen, 1872.
2. Åndens fenomenologi, 43
3. Marx til Carl Klings, 4. oktober 1864, MEW 31, s. 418.
4. Marx til Johann Philipp Becker, 17. april 1867, MEW 31, 541.
5. Marx, Teorier om merverdien, MEW 26.2, s. 161 ff.
6. Marx til Ferdinand Lassalle, 6. november 1859, MEW 29, s. 618. Strengt tatt omhandler brevet bare *Bidrag til kritikken* av 1859, fordi *Kapitalen* enda ikke var påtenkt.
7. Marx, Teser om Feuerbach, MEW 3, s 5 ff.
8. Kapitalen bind 1 (Bokklubben 2008), s. 664. Enkelte steder er oversettelsen modifisert av oss.
9. Teorier om merverdien, MEW 26.2, s. 161 ff.
10. Dansk 122-123
11. Marx til Ludwig Kugelman, 11. juli 1868, MEW 32, s.553-54.
12. Se Elena Louisa Lange, Value without Fetish Uno Kōzō's Theory of 'Pure Capitalism' in Light of Marx's Critique of Political Economy (Brill 2021).
13. Marx, Kapitalen bind 3, MEW 25, s. 852.
14. Kapitalen 1, s. 10 ff.
15. Sitert i MEW 26.3, s. 58.
16. Ernesto Screpanti og Stefano Zamagn An Outline of the History of Economic Thought (Oxford University Press 2005), s. 102.
17. Kapitalen 1, s. 14.
18. Kapitalen 1, s. 16.
19. Henryk Grossmann, «Marx, Classical Political Economy and the Problem of Dynamics» i Henryk Grossman Works, Volume 1 (Brill 2018), s. 487-8.
20. I Grossmann, «Marx, Classical Political Economy and the Problem of Dynamics», s. 488.
21. Marx, Kapitalen 1, s. 8.
22. Marx, Kapitalen 1, s. 23.
23. Marx til Engels, 22. juli 1859, MEW 29, s 463.
24. Marx til Kugelman, 28 desember 1862, MEW 30, s. 640.
25. Kapitalen 1, s. 8.
26. Marx, Randglossen zu Adolph Wagners „Lehrbuch der politischen Ökonomie“, MEW 19, s. 357.
27. Marx, Teorier om merverdien, MEW 23.3, s. 108
28. Kapitalen 1, s. 43.
29. Kapitalen 1, s. 33.
30. Kapitalen 1, s. 43-4-
31. Kapitalen 1, s. 45.
32. Kapitalen 1, s. 47.
33. Marx, Lønn, pris og profitt i Arbeid og Kapital (Falken forlag 1970), s. 88.
34. Kapitalen 1, s. 54.
35. Se Ben Burgis, «Karl Marx Was Right: Workers Are Systematically Exploited Under Capitalism» som i likhet med Bernstein prøver å slå fast at utbyttingsteorien ikke avhenger av den (feilaktige) arbeidsverditheorien. Tidsskriftet Jacobin, 06.11.2022.
36. Kapitalen 3, s. 199., jf. også Lønn, pris og profitt: «Dere ville være helt på villspor om dere trodde at verdien ... bestemmes av tilbud og etterspørsel. ... Om vi undersøker verdiens natur, har vi absolutt ingenting å gjøre med tilbudets og etterspørselens tilfeldige virkninger på markedsprisene.» s. 83.
37. David Ricardo, On the Principles of Political Economy and Taxation [1817-1821], Batoche Books 2001, s. 5.
38. Til kritikken av den politiske økonomien, MEW 13, s. 46.
39. Dag Østebreg, Et forord til Kapitalen – en filosofisk framstilling av Marx' hovedverk, Pax 1972, s. 30. Også trykket som etterord til Pax' utgave av Kapitalen tredje bind (Pax 1970).
40. Kapitalen 3, s. 889.
41. Marx til Ludwig Kugelman, 11. juli 1868, MEW 32, s.553-54.

42. Marx, Grundrisse, MEW 42, s. 105.
43. Marx til Ludwig Kugelman, 11. juli 1868.
44. Kapitalen 1, s. 121.
45. Til kritikken av den politiske økonomien, MEW 13, s. 19-20.
46. MEW 13, s. 20.
47. Vitalij Vygodskij, A Book for All Time: Centenary of Karl Marx's 'Capital' (Novosti Press 1969). Jf, Kapitalen 1, s. 120.
48. MEW 13, s. 22.
49. Kapitalen 1, s. 48.
50. Kapitalen 1, s. 125.
51. Kapitalen 1, s. 125-6.
52. Kapitalen 1, s. 127.
53. MEW 25, s. 202.
54. Kapitalen 1, s. 90.
55. Georg Lukács, Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins, Hermann Luchterhand Verlag, Darmstadt und Neuwied, 1984.
56. Jf. MEW 42: «Så mye som hele denne bevegelsen framstår som en samfunnsmessig prosess, og så mye som de ulike momenter i denne bevegelsen springer ut av individenes bevisste vilje og særskilte formål, så framstår prosessens helhet som en objektiv sammenheng, som oppstår spontant, da den oppstår gjennom samspillet mellom de bevisste individene, men uten å befinne seg i deres bevissthet og uten å være underlagt dem som helhet. Deres egne sammenstøt skaper en fremmed samfunnsmessig makt overfor dem, deres samspill som en prosess og en makt som er uavhengig av dem. ... Individenes samfunnsmessige forhold til hverandre som en uavhengig makt over individene, uansett om den framstilles som en naturkraft, tilfældighet eller i en annen form, er det nødvendige resultatet av at utgangspunktet ikke er det frie samfunnsmessige individ.», s. 127.
57. Eugen von Böhm-Bawerk, Value, Cost and Marginal Utility, The Quarterly Journal of Austrian Economics, vol 5. no 3 (2002), s. 48.
58. Eugen von Böhm-Bawerk, Karl Marx and the Close of his System (August M. Kelley 1949), s. 9 ff.
59. Eugen von Böhm-Bawerk, Geschichte und Kritik der Kapitalzins-Theorien (Outlook Verlag BmbH 2022), 413.
60. En oppmerksom leser vil legge merke til at Marx jo bruker «arbeidets verdi» og liknende uttrykk ved enkelte anledninger. Det vil si, han gjør det i to forbindelser, men ingen av den gir noen støtte til Böhm-Bawerks påstand. I den ene forbindelsen er «arbeidets verdi» en forkortelse for *verdien av de produkter en arbeider har produsert*, som sammenliknes med verdien av hennes arbeidskraft (= verdien av hennes nødvendige livsmidler). Her er poenget at verdien som skapes av en arbeider iløpet av en arbeidsdag er en annen størrelse enn verdien av hennes arbeidskraft, og at denne forskjellen muliggjør merverdien. I en annen forbindelse dukker «arbeidets verdi» opp hos Marx som en overflatekategori, for å beskrive hvordan arbeidslønna *framtrer* i fordreid, ideologisk form som «lønn for arbeidet».
61. Friedrich Engels, forord, Kapitalen bind 2 (Forlaget Rødt 2017), s. 35.
62. Marx til Ludwig Kugelman, 11. juli 1868.
63. Marx til Ludwig Kugelman, 11. juli 1868.
64. Marx, Til kritikken av den politiske økonomi, MEW 13, s. 46. Videre: «Selv om Ricardo er omfavnet av denne borgerlige horisonten, så dissekerer han den borgerlige økonomi, som ser helt annerledes ut i dybden enn den gjør på overflaten, med en slik teoretisk skarpsindighet at Lord Brougham kunne si om ham: 'Mr. Ricardo seemed as if he had dropped from an other planet.' [Mr. Ricardo så ut som han hadde falt ned fra en annen planet.]»
65. Men også av Oscar Dybedahl, som imidlertid i ettertid har stått fram som en angrende synder. Se Dybedahl, Kapitalen som politisk filosofi (Universitet i Oslo 2014) og Jørgen Sandemose, Kommensurabilitet og framtredelesform (Sosiologen.no, 2015).
66. Skarstein, Økonomi på en annen måte (Abstrakt forlag 2008), s. 69.
67. Når Marx sier at det abstrakte arbeidet er arbeid betraktet som en utøvelse av menneskets nerver, muskler, hjerne, osv., så er dette nettopp en samfunnsmessig, og ikke en fysiologisk, bestemmelse. Det vil si: alt arbeid kan jo betraktes både som abstrakt og konkret, også i samfunn hvor det ikke finnes vareproduksjon, men bare i vareproduksjonen er varenes spesifikt samfunnsmessige form nettopp deres abstrakte likhet som

menneskelig arbeid. I ordinære tilfeller er det abstrakt-allmenne en egenskap ved det konkrete, vi sier for eksempel at et dette konkrete spisebordet også har den abstrakte egenskap at den er et bord, men ikke at et abstraktum, bordet, manifesterer seg i vårt konkrete spisebord. Jf. Marx: «Denne forrykthet, hvorved det sanselig-konkrete bare er en manifestasjon av det abstrakt-allmenne, og ikke det abstrakt-allmenne omvendt en egenskap ved det konkrete, er karakteristisk for verdiuttrykket. Samtidig gjør den det vanskelig å forstå. Hvis jeg sier: Romersk rett og tysk rett er begge [former for] rett, så er det en selvfølge. Hvis jeg derimot sier, retten, dette abstraktum, er realisert i romersk rett og i tysk rett, i disse konkrete rettene, så blir forbindelsen mystisk.» Og: «Når jeg sier at frakk, støvel osv. forholder seg til lerret som den allmenne legemliggjøringen av abstrakt menneskelig arbeid, så ligger galskapen i dette uttrykket klart i dagen. Men når produsentene av frakk, støvel osv. setter disse varene i forhold til lerret som allmenn ekvivalent — eller til gull og sølv, noe som ikke forandrer på saken — så framtrer for dem forholdet mellom deres privatarbeider og det samfunns-messige totalarbeidet nettopp i denne forrykte formen.» Arbeidets abstrakt-allmenne aspekt er selvsagt ikke unik for vareproduserende samfunn, men bare i slike samfunn er det konkrete arbeidet bare en framtre-delsesform for det abstrakt-allmenne arbeidet, idet privatprodusentene trakter etter en samfunnsmessig bekreftelse av deres private arbeider, hvilket de oppnår ved å omsette sine varer for den allmenne ekvivalent, som umiddelbart kan byttes med alle andre varer og som dermed representerer arbeid i en umiddelbart samfunnsmessig form.

68. For dette poenget, se Axel Kicillof og Guido Starosta, "On Materiality and Social Form: A Political Critique of Rubin's Value-Form Theory" i *Historical Materialism* (15:3), 2007; Teinosuke Otani, *Guide to Marxian Political Economy* (Springer 2018); Ryuji Sasaki og Kohei Saito, «Abstrakte Arbeit und Stoffwechsel zwischen Mensch und Natur» i *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung Neue Folge* 2013; Ansgar Knolle-Grothusen, «Die Marxsche Methode der politischen Ökonomie und die Bedeutung von Abstraktionen - im allgemeinen und konkretisiert am Marxschen Arbeitsbegriff und den Kategorien von konkreter und abstrakter Arbeit», *Kommunistische Streitpunkte* nr 1. 1998.

69. Marx til Engels, 22. juni 1867, MEW 31, s. 305.

70. *Kapitalen* 1, s. 58-9.

71. *Kapitalen* 1 s. 110.

72. *Kapitalen* 1, s. 110.

73. *Kapitalen* 1, s. 64. Modifisert oversettelse.

74. *Kapitalen* 1, s. 106-7.

75. *Kapitalen* 1, s. 49.

76. *Kapitalen* 1, s. 54.

77. Se Guenther Sandleben, *Nach dem geld* (Papyrossa 2022), på nett:<https://marxistiskenter.no/2022/11/16/samfunnet-etter-pengene-arbeidstidsberegning-som-alternativ/>

78. *Kapitalen* 1, fn32 s. 97-8.

79. Ricardo, David (1817), *Principles of political economy and taxation*, (Prometheus books 1996), s. 18-19.

80. Juan Iñigo Carrera, *Conocer el capital hoy. Usar críticamente El Capital* [Knowing capital today. Using Capital critically.-, s. 15. På nett: <https://cicpint.org/en/inigo-carrera-juan-2007-conocer-el-capital-hoy-usar-criticamente-el-capital-imago-mundi-4>)

81. MEW 13, s. 19.

82. *Kapitalen* 1, s. 52.

83. <https://www.marxists.org/reference/archive/hegel/txt/inigo1.htm>

84. *Kapitalen* 1, s. 86.

85. MEW 32, s.553-54.

86. *Kapitalen* 1, s. 437-8.

87. *Kapitalen* 1, s. 121.

88. *Kapitalen* 1, s. 437.

89. MEGA II.2, s. 54.

90. MEW 42, s. 91.

91. MEW 9, s. 226.

92. MEW 26.3, s. 421.

93. Jf. Ansgar Knolle-Grothusen, *Warenproduktion und Markt in einer sozialistischen Gesellschaft i Kommunistische Streitpunkte* Nr. 5 – 10.05.2000. Se også Knolle-Grothusen, *Warenproduktion - Wertgesetz -Sozialismus*. På nett: <http://theoriepraxislokal.org/ueberg/ware.wert.sozialism.php>

94. Engels, *Anti-Durhing* (Sputnok København 1984), s. 341.
95. Lenin, *On the Question of Dialectics*. På nett: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1915/misc/x02.htm>
96. *Kapitalen* 1, s. 94-5.
97. I Marx - Skrifter i utvalg. Politiske skrifter (Pax 1974), s. 213.
98. Jf. «Nødvendigheten av å først forvandle individenes produkt eller virksomhet til bytteverdi, til penger, og at de bare i denne materielle formen får og beviser deres samfunnsmessige makt, beviser to ting: 1. at individene nå bare produserer for samfunnet og i samfunnet, 2. at deres produksjon ikke umiddelbart er samfunnsmessig, ikke springer ut av en assosiasjon som fordeler arbeidet mellom seg. Individene er underlagt den samfunnsmessige produksjonen, som eksisterer som en dommedag, uavhengig av dem; men den samfunnsmessige produksjonen er ikke underlagt individene, ved at de håndterer den som deres felles eiendom.» I MEW 42, s. 92.
99. MEW 42, s. 90.
100. I Hans Georg Backhaus, «On the Dialectic of the Value Form.» Thesis Eleven (1:1), 1980, s. 114.
101. I *Kapitalen* 1, s. 232.
102. Lønn, pris og profitt, s. 48.
103. Aristoteles, *Politikken* 1254a:6.
104. *Ancient Slavery and Abolition: From Hobbes to Hollywood* (Oxford University Press 2011), s 270.
105. MEW 21, s. 139.
106. *Kapitalen* 1, s. 410.
107. *Kapitalen* 1 s. 98.
108. MEW 42, s. 182-3.
109. *Kapitalen* 1, s. 179.
110. *Kapitalen* 1, s. 199.
111. *Kapitalen* 1, s. 242-3.
112. *Kapitalen* 1, s. 233.
113. *Kapitalen* 1, s. 244.
114. *Anti-Duhring*, s. 341.
115. MEW 42, s. 174.
116. *Kapitalen* 1, s. 270.
117. *Kapitalen* 1, s. 660.
118. *Kapitalen* 1, s. 707-8.
119. MEW 31, s. 326-7.
120. MEW 26.3, s. 493-4.
121. *Kapitalen* 1, s. 667.
122. <https://www.manifesttidsskrift.no/rokke-staten/>
123. *Kapitalen* 1, s. 233.
124. MEW 13, s. 621.
125. *Kapitalen* 1 s. 260-1.
126. *Kapitalen* 1, s. 261.
127. *Kapitalen* 1, s. 251.
128. *Kapitalen* 1, s. 266.
129. *Kapitalen* 1, s. 269.
130. *Kapitalen* 1, s. 289.
131. *Kapitalen* 1, s. 366.
132. *Kapitalen* 1, s. 394.
133. *Kapitalen* 1, s. 296.
134. Karl Marx, *Lønnsarbeid og kapital*. I *Arbeid og kapital*. Ny Dag: Oslo 1970, s. 49.
135. Se eksempelvis Patrick Murray, *The Mismeasure of Wealth* (Brill 2016).
136. MEW 26.3, s. 390.
137. Ansgar Knolle-Grothusen. *Das Kapital als Theorie des Stoffwechsels, Marx & Ökologie*. Upublisert manus.
138. MEW 13, s. 636.
139. Som kjent er heller ikke de rene klasseforholdene i kapitalistiske samfunn synlige på overflaten, men en

analyse av samfunnets «indre fysiologi» vil vise at det finnes et grunnleggende forhold mellom en totalkapital og et totalarbeid, og at den første tilegner merverdi ved å øke sin kapital, mens den siste skaper merverdi med sitt arbeid.

140. Kapitalen 1, s. 292.

141. Kapitalen 1, s. 381.

142. MEW 13, s. 636.

143. Kapitalen 1, s. 270.

144. Ansgar Knolle-Grothusen, Zum Marxschen Arbeitsbegriff. I Kommunistische Streitpunkte, Nr. 8 – 04.08.2004. Tilgjengelig på net: <http://www.infopartisan.net/archive/streitpunkte/ks0804.html>. Se også Kohei Saito, Karl Marx's Ecosocialism: Capital, Nature, and the Unfinished Critique of Political Economy (Monthly Review Press 2017), og Alfred Schmidt, Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx (1962). I det følgende bygger vi særlig på Knolle-Grothusen.

145. Kapitalen 1, s. 633.

146. Kapitalen 1, s. 223.

147. Kapitalen 1, s. 224.

148. MEW 42, s. 511-12.

149. MEW 42, s. 603-4.

150. Kapitalen 1, s. 740-1.

151. Kapitalen 1, s. 626-7.

152. Se Henryk Grossman, *Akkumulasjons- og sammenbruddsloven til det kapitalistiske systemet*.

153. Marx beskriver i enkelte sammenhenger dette som en opphevelse av merarbeidet i det hele tatt, eller som en begrensning av arbeidsdagen til det nødvendige arbeidet. Dette kan virke overraskende, men Marx forutsetter at skillet mellom merarbeid og nødvendig arbeid mister sin egentlige gyldighet når produsent og tilegner blir identiske og ikke spaltet i ulike klasser. Det nødvendige arbeidet ville omfatte aktiviteter som tidligere gikk under merkelappen merarbeid, slik som produksjonen av et forsikringsfond, av et fond til utvidet reproduksjon, og så videre. Imidlertid er Marx ikke helt konsekvent i denne begrepsbruken og enkelte steder anvender han skillet mellom nødvendig arbeid og merarbeid på det sosialistiske samfunnet, for eksempel for å polemisere mot doktrinen om at sosialismen ville gi arbeiderne sitt «fulle arbeidsutbytte».

154. MEW 42, s. 93.

155. Lønn, pris og profitt.

156. MEW 32, s. 541.

157. Enkelte har oppfattet dette som en teleologisk argumentasjon der det hevdes at mennesket fra og med historiens begynnelse har gått i retning av sosialismen, hvilket ville innebære Marx' sosialismeoppfatning var tuftet på en uholdbar historieoppfatning. Det virkelige poenget er bare at man nå *retrospektivt* kan forstå at kapitalen muliggjorde sosialismen.

158. Guido Starosta, Marx's Capital, Method and Revolutionary Subjectivity (Brill 2016).

159. Kapitalen 1, s. 401.

160. Kapitalen 1, s. 397.

161. Kapitalen 1, s. 410.

162. Horst Schulz, «Kapitalismus – Kommunismus: Ein ignorierte Gegensatz», Kalaschnikow – Das Politmagazin, Bind 14, nummer 1/00.

163. Kapitalen 1, s. 939.

164. For en klargjørende drøfting, se Monopol og konkurranse av Ansgar Knolle-Grothusen. <https://marxistsenter.no/2022/10/02/monopol-og-konkurranse/>

165. MEW 26.3, s. 309.

166. Kapitalen 1, s. 86.

167. Kapitalen 1 s. 87.

168. Kapitalen 1, s. 910.

169. Kapitalen 1, s.96.

170. Marx, The Civil War in France. First and Second Drafts. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1871/civil-war-france/drafts/index.htm> (originalspråket er engelsk)

171. Borgerkrigen i Frankrike, i Paris-kommunen (Ny Dag 1971), s. 75.

172. MEW 25, s. 400,

173. MEW 25, s. 456.

174. Se eksempelvis Peter Hudis i boka *Karl Marx's Concept of the Alternative to Capitalism* (Brill 2011), men også Robert Kurz, Werner Bonefeld, Chris Arthur, Raya Dunayevskaya og andre.

175. Jf. Karl-Heinz Landwehr, Notiz zur Kategorie Allgemeine, Gesellschaftliche Arbeitszeit, i *Kommunistische Streitpunkte*, Nr. 5 – 10.02.2000. Tilgjengelig på nett: <http://www.infopartisan.net/archive/streitpunkte/ks0507.html>

176. *Kapitalen* 1, s. 95.

**Hør vår podkast
Hensynsløs kritikk! Med tre
marxister som diskuterer
politikk og økonomi.**

**Tilgjengelig i din
strømmetjeneste.**

senter

